

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

||

YA'KÛB AFVÎ VE TEFSİR ANLAYIŞI:
NETÎCETÜ'T-TEFÂSİR FÎ SÛRETİ YÛSUF BAĞLAMINDA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Emine ARABACI

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN

Karabük
Haziran / 2018

T.C
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI |
||

YA'KÛB AFVÎ VE TEFSİR ANLAYIŞI:
NETİCETÜ'T-TEFÂSİR FÎ SÛRETİ YÛSUF BAĞLAMINDA |

YÜKSEK LİSANS TEZİ |

Hazırlayan
Emine ARABACI |

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN |

Karabük
Haziran / 2018 |

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
GİRİŞ	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE KAYNAKLARI.....	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	13
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	19
Ana Kaynaklar.....	19
Tâli Kaynaklar	21
Kitaplar	21
Tezler.....	21
Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri	21
BİRİNCİ BÖLÜM	23
YA‘KÛB AFVÎ‘NİN HAYATI VE ESERLERİ	23
1.1. YA‘KÛB AFVÎ‘NİN HAYATI	23
1.1.1. Doğumu, İsmi ve Nesebi	23
1.1.2. Tahsil Hayatı, Mesleği ve Şahsiyeti.....	24
1.1.3. Vefâtı ve Kabri.....	25

1.2.	YA‘KÛB AFVÎ‘NİN ESERLERİ	26
1.2.1.	Hediyyetü’s-Sâlikîn.....	26
1.2.2.	Hulâsatü’l-Beyân fî Mezhebi’n-Nu‘mân	27
1.2.3.	Tuhfetü’l-Vü‘âz fî Nehci’l-İttiâz.....	27
1.2.4.	Lem‘a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye	28
1.2.5.	Hediyyetü’l-Vü‘âz.....	29
1.2.6.	el-Vesîletü’l-Uzmâ ilâ Hazerti’l-Müctebâ.....	30
1.2.7.	el-Mefâtîh ale’l-Mesâbîh	31
1.2.8.	İlhâkât ale’t-Tecelliyât	32
1.2.9.	Kenzü’l-Vâizîn	32
1.2.10.	Netîcetü’t-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf	32
	İKİNCİ BÖLÜM.....	33
	NETÎCETÜ’T-TEFÂSİR FÎ SÛRETİ YÛSUF.....	33
2.1.	ESERİN TELİFİ, KAYNAKLARI VE ÜSLÛBU	33
2.1.1.	Eserin Telifi.....	33
2.1.1.1.	2.1.1.1. Eserin Yazılış Sebebi	33
2.1.1.2.	2.1.1.2. Eserin Yazılış Tarihi, Adı ve Müellifine Nisbeti.....	33
2.1.1.3.	2.1.1.3. Eserin Tavsifi	34
2.1.2.	Eserin Kaynakları	38
2.1.3.	Eserin Üslûbu.....	41
2.2.	ESERİN KUR’AN İLİMLERİ VE TEFSİR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	43
2.2.1.	Eserin Kur’an İlimleri Açısından Değerlendirilmesi	43
2.2.1.1.	Müteşâbihu’l-Kur’ân	43
2.2.1.2.	Hurûf-ı Mukattaa	44
2.2.1.3.	Vücûh ve Nezâir.....	45
2.2.1.4.	Mübhemâtu’l-Kur’ân.....	47

2.2.1.5.	İ‘câzu’l-Kur’ân	48
2.2.1.6.	Garîbü’l-Kur’ân	49
2.2.1.7.	Î‘râbü’l-Kur’ân.....	52
2.2.1.8.	Fezâilü’l-Kur’ân	53
2.2.1.9.	Kıyasu’l-Kur’ân	54
2.2.1.10.	Aksâmu’l-Kur’ân	57
2.2.2.	Eserin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi.....	59
2.2.2.1.	Rivâyet Tefsiri.....	59
a.	Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri	59
b.	Kur’ân’ın Sünnet ile Tefsiri.....	62
c.	Kur’ân’ın Sahâbe Kavli ile Tefsiri	64
d.	Kur’ân’ın Tâbiîn Kavli ile Tefsiri	67
e.	Kırâatlerden Yararlanma	68
f.	Arap Şiirinden Yararlanma	70
g.	Esbâb-ı Nüzûl’den Yararlanma.....	71
h.	İsrâiliyat	72
2.2.2.2.	Dirâyet Tefsiri.....	75
a.	Dilbilimsel Değerlendirmeler	75
b.	Fıkhî Değerlendirmeler	79
c.	Kelâmî Değerlendirmeler	82
d.	Tasavvufî Değerlendirmeler.....	87
d.a.	Sûreden Remizler Çıkarması	88
d.b.	İşârî ve İ‘tibârî Yoruma Dayalı İstidlaller.....	90
e.	Âyetlerden Hisseler Çıkarması	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	101
EK-1	108

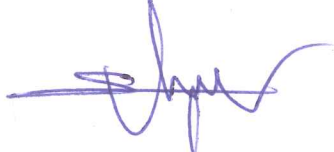

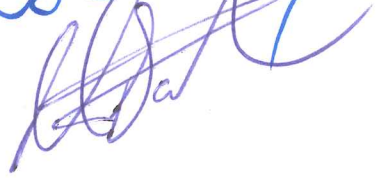
EK-2	109
EK-3	110
ÖZGEÇMİŞ	111

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Emine ARABACI' ya ait "Ya'kûb Afvî ve Tefsir Anlayışı: Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf Bağlamında" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	:Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN	
Danışman Üye	:Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN	
Üye	:Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul TEZCAN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TABAKOĞLU	

Tez Sınavı Tarihi: 21.06.2018

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eslere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlâkî ve hukukî tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Emine ARABACI

ÖNSÖZ

İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm insanlar tarafından anlaşılması için gönderilmiştir. Daha Hz. Peygamber hayatta iken başlayan Kur'ân-ı Allah'ın muradına uygun anlama çabaları kesintisiz devam etmiştir. İslâm kültür medeniyetinin bir halkasını oluşturan Osmanlılar döneminde tüm ilimlerde olduğu gibi tefsir alanında da şekil ve muhteva yönünden birbirinden farklı tefsir anlayışlarını yansıtan eserler kaleme alınmıştır. Ya'kûb Afvî Efendi 18. yüzyılda yaşamış, müfessir, fakih, şair ve aynı zamanda medrese tahsili görmüş şeyhler arasında zikredilen bir âlimdir. Bu çalışmada öncelikle Ya'kûb Afvî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Ya'kûb Afvî Efendi'ye ait olan Yûsuf sûresi, Kur'ân ilimleri ve tefsir metodolojisi açısından incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanışında her türlü yardımı, destek ve teşviklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Maden'e şükran borçluyum. Karabük Üniversitesi Kâmil Güleç Kütüphanesi personeline ayrıca Hatice Aydın, Elif Özkan, Fatma Yıldırım ve Emine Çilingir Bekçi adlı arkadaşlarıma, beni büyüten ve yetiştiren anne ve babama ve özellikle çalışmama ortam hazırlayan, ihtiyacım olan her türlü katkıyı sağlayan eşime de teşekkürü borç bilirim.

Emine ARABACI

Safranbolu 2018

ÖZ

Bu çalışmada tefsir mirasının önemli bir halkasını teşkil eden Osmanlı dönemi tefsir eserlerinden *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* adlı eser incelenmiştir. Eser Celvetî şeyhi, müfessir Ya'kûb Afvî'ye aittir. Ya'kûb Afvî Efendi hem âlim hem de şeyh olma özelliğiyle dikkat çekmektedir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afvî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında birinci el kaynaklara ulaşılarak geniş bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise müellifin eseri *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Kur'ân ilimleri ve tefsir metodolojisi açısından tahlil edilmiştir. Yazma halinde bulunan eserde dil bilimsel ve tasavvufî değerlendirmelerin ağırlıklı olarak yer aldığı görülmüştür. Yer yer vaaz üslûbunun da kullanıldığı bu eserin eğitici yönünü de vurgulamak gerekir. Temel olarak müfessirin rivâyet ve dirâyet metodunu kullandığı söylenebilir. Afvî Efendi âyetleri başka âyetler, hadisler, sahâbe ve tâbiîn kavli, Arap şiiri, kırâat vecihleri ve israilî bilgilerle tefsir etmiştir. Dirâyet itibarıyla de sarf, nahiv, belâgat, fıkıh ve kelâma dair değerlendirmeler yapmıştır. Tasavvufî açıdan ise müellifin âyetlerden çeşitli remizler ve kıssadan hisseler diyebileceğimiz öğütler çıkarma gayreti içinde olduğu görülmüştür. Afvî Efendi'nin tasavvufî yorumlarının işârî ve itibarî yoruma dayalı istidlâller olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Osmanlı, Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Kur'ân, Celvetî.

ABSTRACT

In this study, a work called *Neticet al-Tafasir Surati Yusuf*, one of the works of Ottoman Era that forms an important ring of the heritage of tafsir, has been studied. The work belongs to the analyst Ya'gub Afwi who is the sheik of Calwati. Ya'gub Afwi Efendi is known both as a scholar and a sheik. The study consists of two parts. In the first part, extensive information is given by reaching the main sources about the life and works of Afwi Efendi. In the second part *Neticet al-Tafasir Surati Yusuf*, the work of writer is analyzed in terms of the science of Quran and the methodology of tafsir. It is largely seen that linguistic and sufistic evaluations take part in the work that is in the form a manuscript. It is necessary to emphasize the educational view of this work in which sermon style sometimes is used. Basically, it can be said that the analyst have used the method of story and wisdom. Afwi Efendi has interpreted the verses of the Quran with the information of other verses, hadiths, the companions of the prophet Mohammed and the word of Tabiin, Arabic poem, the styles of reading and İsraili knowledge. Regarding the wisdom, he has made evaluations in terms of morphology, syntax, rhetoric, fiqh, and Islamic theology. From the point of view of sufistic, it is seen that the writer is in an effort of giving advice that we can call various sings and the moral from the verses. It can be said that the sufistic tafsirs of Afwi Efendi are proofs based on sufistic and nominal comments.

Keywords: Tafsir, Ottoman, Ya'gub Afwi, *Neticet al-Tafasir*, Quran, Calwati

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Ya'kûb Afvî ve Tefsir Anlayışı: Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf Bağlamında
Tezin Yazarı	Emine ARABACI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	Haziran 2018
Tezin Alanı	Tefsir
Tezin Yeri	Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tezin Sayfa Sayısı	111
Anahtar Kelimeler	Tefsir; Osmanlı; Ya'kûb Afvî; Netîcetü't-Tefâsîr; Kur'ân; Celvetî.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	Ya'gub Afwi and the Concept of Tafsir: In the context of Neticet al-Tafasir Surati Yusuf
Author of theThesis	Emine ARABACI
Advisor of theThesis	Asistant Professor Şükrü MADEN
Status of theThesis	Master Thesis
Date of theThesis	June 2018
Field of theThesis	Tafsir
Place of theThesis	Karabuk University Institute of Social Sciences
Total PageNumber	111
Keywords	Tafsir; Ottoman; Ya'gub Afwi; Neticet al-Tafasir; Quran, Calwati

KISALTMALAR

- a.s. : aleyhisselâm
- b. : bin (Oğlu)
- bk. : bakınız
- c. : cilt
- çev. : çeviren
- DİA* : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
- DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
- doğ. : doğum tarihi
- Hz. : Hazreti
- İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
- Ktp. : Kütüphane, Kütüphanesi
- m. : miladi
- No. : Numara
- nr. : numara
- nşr. : neşreden
- ö. : ölüm tarihi
- s. : sayfa
- s.a.v. : sallallâhü aleyhi ve sellem
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- thk. : tahkik eden
- vr. : varak

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE KAYNAKLARI

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'ân'ı anlama çabası Hz. Peygamber dönemiyle başlamıştır. Bu dönemde sahâbe anlayamadıkları hususları peygambere sorarak çözüm bulmuşlardır. Ancak Hz. Muhammed'in vefâtından sonra İslâm coğrafyasının genişlemesi, Arap olmayan milletlerin İslâm'a girmesi dolayısıyla farklı kültürlerle karşılaşılması Kur'ân'ı anlama noktasında farklı metotların geliştirilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda farklı dönemlerde farklı ihtiyaçları karşılamak için şekil ve muhteva yönünden birbirinden farklı tefsir anlayışlarını yansıtan eserler kaleme alınmıştır.

Genelde İslâmî ilimler özelde tefsir alanında asr-ı saâdetten itibaren kesintisiz olarak yapılan çalışmaların bir halkasını da Osmanlı dönemi tefsir faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu dönem, kuruluş, klâsik ve modern olmak üzere üç dönem halinde incelenebilir.¹ Müstakil tefsir eserlerinin görülmediği kuruluş döneminde, daha çok sûre ve âyet tefsirleri ve bazı hâşiye çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca beylikler döneminde var olan Türkçe eser verme geleneğine uygun tefsirler yazılmaya devam etmiştir. Orhan Gazi (ö. 1362) İznik'te ilk medreseyi inşa ettirmiş ve bu medreseye müderris olarak Dâvûd-i Kayserî'yi (ö. 1350) atamıştır.² Zâhirî ilimlerle tasavvufu kendinde meczeden Kayserî, Osmanlı dönemi âyet tefsiri ve şerh türünde ilk eser veren müfessir olarak zikredilebilir.³ Bu dönemde ilk sûre tefsirini Muslihuddin Mustafa b. Muhammed, (ö.1331'den sonra)⁴ ilk hâşiye türünden eseri kaleme alan ise Cemâleddin Aksarâyî' (ö. 791/1388-89) dir.⁵ Yine bu dönemde farklı ilim dallarında verilen eserlerin, doğrudan olmasa da dolaylı olarak tefsir ilmiyle bağlantısı olduğu görülmektedir.⁶

¹ Suat Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9, No.18, (2011): 23.

² Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî," *DİA*, (1994), IX, 33; Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 196.

³ Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 23; Ahmet Faruk Güney, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak," *Divân İlmî Araştırmalar* 1, No. 18 (2005): 210-211.

⁴ Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 23.

⁵ Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 23.

⁶ Güney, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak," 205-206; Şükrü Maden, "Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lika Literatürü", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3, No.1 (2014): 183-220.

Klâsik dönemde, ilk tam tefsirler, sûre tefsirleri, şerh, hâşiye, ta'lik, Kur'an ilimlerini konu edinen eserler, tefsir problemlerine ait müstakil risaleler gibi birbirinden farklı birçok eser kaleme alınmıştır.⁷ Ayrıca sözlük, fihrist ve kırâatle ilgili eserler de telif edilmiştir. İlk müstakil tefsir eseri de bu dönemde verilmiştir. Bu dönemin ilk müstakil tefsir eserini Şehâbeddin Sivâsî (ö. 860/1456) telif etmiştir.⁸ Yine ilk tefsir çevirileri de bu dönemde yapılmıştır. Genel anlamda tefsirde itikâdî açıdan ehl-i sünnet ve medrese geleneğine bağlı bir usul benimsenmiştir. Ayrıca nakil, dil tahlilleri ve İslâmî ilimler birikimine dayalı rivâyet ve dirâyet yöntemlerinin kullanıldığı, diğer yandan tasavvufî tefsir yaklaşımı ile hikemî bilgi yaklaşımının ürünü olan meşşâî⁹ damarının etkili olduğu görülmektedir. Yine bu dönem eserlerinde zâhir ile bâtını, vahiy, akıl ve keşfi birleştiren, ayrışmadan ziyade uzlaştırmacı bir anlayış hâkimdir. Nitekim inşa edilen ilk medreseye müderris olarak Davûd el-Kayserî'nin atanması bunun da bir devlet politikası olarak sürdürüldüğünü göstermektedir.¹⁰

Bu dönem tefsir literatürü¹¹ incelendiğinde şerh ve hâşiye türü¹² eserlere ağırlık verildiği görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri, Osmanlı âlimlerinin bidat denilebilecek bir yorum veya yöntem üretmekten imtina etmiş olmalarıdır. Diğer sebepler ise müstakil tefsir yazmadan önce hâşiye çalışması yapılmasının gerekli görülmesi, tefsir ilminin zirvede yer alması dolayısıyla zaman problemi yaşanmasıdır. Müfessirlerin diğer ilimlere vakıf olmaksızın bu alanda söz söylemeleri makul ve makbul karşılanmadığı için müstakil eser vermeye niyetlenildiği zaman âlimler ya vefât etmişler ya da eseri tamamlayacak kadar zaman bulamamışlardır. Başka bir sebep ise meşhur Osmanlı âlimlerinin Memlûk devletinde tedrisat görmeleri ve okudukları bu coğrafyada şerh ve hâşiye geleneğinin yaygın olmasıdır. Bu anlamda bir başka sebep ise bu dönemde tefsir alanında çok seçkin eserlerin verilmiş olması ve bu alanda söylenecek hemen her şeyin söylenmiş olmasıdır.¹³

⁷ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası," *Dîvân İlmi Araştırmalar* 1, No. 6, (1999): 258-299; Ziya Demir, "Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kurulustan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar," (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2006), 93; Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 23.

⁸ Murat Sülün, "Şehâbeddin Sivâsî," *DİA*, (2010), XXXVIII, 418-421; Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 23.

⁹ Mahmut Kaya, "Meşşâîyye," *DİA*, (2004), XXIX, 393.

¹⁰ Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış," 26.

¹¹ Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası," 258-299; Demir, "Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları," 93.

¹² Maden, "Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lika Literatürü", 183-220.

¹³ Demir, "Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları," 94-96.

Bu geniş literatüre rağmen yakın zamana kadar modern çağda yapılan araştırmalarda Osmanlı dönemi yeteri kadar ilgi görmemiştir. Özellikle Abbâsî Devleti'nin yıkılışı (m. 1258) ile I. Dünya Savaşı arasındaki uzunca bir dönem, genelde İslâmî ilimler özelde tefsir alanında yeteri kadar araştırma yapılmadığı için meçhul kalmıştır. Bu bağlamda tefsirle ilgili konulara araştırmacıların rağbet etmemesinde çeşitli sebepler tespit edilebilir. Bu sebeplerden biri, son bir buçuk asırda dayatılan olumsuz tarih algısı ve bu algıyla oluşan bilgi ve ilgi zaâfiyetidir. Bir diğer sebep ise bu dönemde yazılan eserlerin tamamına yakınının yazma eser olarak kalması ve tefsir tarihi yazarlarının bu eserlerden istifade etmede isteksiz olmalarıdır. Ayrıca tefsir açısından bu dönemin bereketsiz olduğuna dair ön kabul de bu anlamda araştırmacıları etkilemiştir. Yine şerh ve hâşiyeciliğin yaygın olup hiçbir orijinal eser telif edilmediğine dair kanaat de bir diğer sebeptir.¹⁴

Literatüre bakıldığında Osmanlı tefsir geleneğinde şerh ve hâşiyenin yanı sıra sûre tefsirlerinin de önemli bir yekün tuttuğu görülmektedir. Müfessirler, başta Fâtiha sûresi olmak üzere Yâsin, İhlâs, Fetih, Tekâsür, Duhâ, Duhân, Mülk, Nebe ve Yûsuf gibi birçok sûreyi tefsir etmişlerdir.¹⁵ Genelde Osmanlı tefsir mirasının özelde sûre tefsirlerinin incelenmesi ve bu esnada elde edilen malûmat, yazıldığı döneme ışık tutması açısından ehemmiyet taşımakla beraber şimdi ve gelecekle ilgili çalışmalarda referans olması açısından da önem arz etmektedir. Bu sebeple yapılan bu çalışmaların incelenmesine evleviyetle ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Bu literatür içinde Yûsuf sûresi tefsirlerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.¹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı döneminde yirmi kadar Yûsuf sûresi tefsiri kaleme alınmıştır. Bu tefsirler şunlardır:¹⁷

1. Sadruşşerîa es-Sânî, Ubeydullâh b. Mes'ud b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadruşşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346), *Risâle Te'vîli Kısati Yûsuf*, Farsça, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 1980.

¹⁴ Düccane Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası' -Bir Histografik Eleştiri Denemesi-", *İslâmiyât* 2, No. 4, (1999): 51-73; Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış," *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi* 3, (Haziran 2011): 91-160.

¹⁵ Demir, "Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları," 94-96.

¹⁶ Bekir Topaloğlu, "Yûsuf Sûresi," *DİA*, (2013), XLIV, 28.

¹⁷ Eserlerin kütüphane bilgileri, Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İSAM Türkiye Kütüphaneleri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İBB Atatürk Kitaplığı katalog tarama veri tabanı esas alınarak düzenlenmiştir.

2. Behiştî Ahmed Sinân Çelebi (ö. 917/1511), *Ahsen-i Kıyas*, Türkçe, Burdur İl Halk Ktp. nr. 791.
3. Muslihuddin Mustafa b. Şa'bân Sürûrî (ö. 969\1562), *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Arapça, İsmihan Sultan nr. 37.
4. Takıyyüddîn Mehmed Birgivî (ö. 981/1573), *Ahsenü'l-Kasas*, (*Tefsîru Sûreti Yûsuf*) Arapça, İstanbul Üniversitesi Merkez. Ktp. nr. 4139.
5. Sinânüddîn Yûsuf b. Hüsâmiddîn b. İlyâs el-Amâsî er-Rûmî (ö. 986/1578), *Ta'likat Ale'l-Beyzâvî fi Sûreti Yûsuf*, Arapça, Kayseri İl Halk Ktp. Raşid Efendi, nr. 48.
6. Hüseyin b. Abdullâh Ârif (ö. 1001/1592), *Ahsenü'l-Kasas*, Türkçe, Kastamonu İl Halk Ktp. nr. 37.
7. Ahmed b. Rûhullâh b. Nâsiruddîn el-Ensârî el-Câbirî (ö. 1008/1600), *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Tire Necip Paşa Ktp. nr. 70.
8. Çıkırcızâde Altıparmak Mehmed b. Mehmed el-Üskübî (ö. 1033/1624), *Sûre-i Yûsuf Tefsîri*, Türkçe, Millet Ktp. Ali Emiri Koleksiyonu nr. 20.
- 9.Şeyh Abdü'l-Muhsin Zeynelabidin el-Gürânî, (ö. 1040/1631) *Tefsîru Sûrati Yûsuf*, Arapça, Amasya İl Halk Ktp. nr. 1556.
10. Kürd Mehmed Efendi Hanefî (ö. 1084/1673), *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Arapça, Adana İl Halk Ktp. nr. 932.
11. Abdülkerim Celvetî (ö. 1100/1688), *Tefsîru Sûreti Yûsuf*.¹⁸
12. Nîyâzi Mısırî Mehmed b. Ali el-Malatî (ö. 1105/1694), *Tefsîru Sûre-i Yûsuf*, Türkçe, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 570.
13. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Tarsusî el-Hanefî (ö. 1117/1705), *Kıssatu Yûsuf*, Arapça, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. nr. 42.
14. İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Celvetî el-Bursevî (ö. 1137/1725), *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Arapça, Süleymaniye Ktp. Tirnovalı, nr. 208.

¹⁸ Muhammed Abay'a ait olan bibliyografyada adı geçen bu eserin kütüphane kayıtlarına ulaşamadım. bk. Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası," *Dîvân İlmi Araştırmalar* 1, No. 6, (1999): 164.

15. Yâ'kub Afvî b. Odabaşı Şeyhi Fenayî Mustafa el-Üsküdârî (ö. 1149/1736), *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûrati Yûsuf*, Arapça, Süleymaniye Ktp. Tekelioğlu, nr. 939.

16. Kürkzâde Hâfız Hasan b. Ahmed Efendi (ö. 1216/1801), *Kıssa-i Yûsuf (a.s.)*, Türkçe, Kahire-Mısır, Hidiv Ktp. Türkçe Yazmaları, nr. 9012/1.

17. Muhammed Selim Sırrî Paşa b. Helvacızâde Sâlih Tosun el-Giridî (ö. 1313/1895), *Ahsenü'l-Kasas*, Türkçe, Süleymaniye İzmirli İ. Hakkı Ktp. nr. 173.

18. es-Seyyid Hasan Ârif Efendi, *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf*, Topkapı Medine Ktp. nr.25

19. Mehmed b. Ebî el-Abbas Ahmed, *Kıssa-i Yûsuf*, Arapça, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Ktp. nr. 43.

20. Ebû Sa'id b. İsmail, *Ahsenü'l-Kasas*, Farsça, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi Efendi nr. 1053.

Bizim çalışmamız da bu literatür içinden mutasavvıf ve müfessir Ya'kûb Afvî Efendi'ye ait, Yûsuf sûresi üzerinedir. Bu çalışma ile dirâyet ve rivâyet yönü yanında işârî açıdan temayüz eden bu eserin telifi, kaynakları, muhtevası ve yönteminin ortaya konulup tefsir ilmi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Üzerinde çalışılan eser “ikinci klâsik dönem”¹⁹ olarak adlandırabileceğimiz dönemde yaşamış Şeyh Ya'kûb Afvî Efendi'ye aittir. Halen yazma olan eserin dili Arapçadır. Müellif nüshası Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Hafız Ahmet Paşa Koleksiyonu 19 numarada yer almaktadır. Eser üzerinde hiçbir çalışmanın yapılmamış olması yanında eserin işârî yönünün ağırlıklı olması, rivâyet ve dirâyet özelliklerini kendinde meczetmesi özellikle bu eserin seçilmesinde etkili olmuştur. Matbu olan nüshaların müellif nüshasından çok farklı olması²⁰ sebebiyle çalışmada yazma olan nüsha esas alınmıştır.

¹⁹http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=915&cat_id=33&chid=109 [1.5.2018], adresine bk.

²⁰ Matbu olan nüsha şekil olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Çerçevelenmiş iç kısımda âyetler bölünmeksizin kaydedilmiş ardından Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) bu âyetler hakkındaki izahları Osmanlıca olarak yazılmıştır. Ayrıca Neseî'nin *et-Teysîr fî't-Tefsîr*'ine (ö. 537/1142) ve Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin (ö. 1111/1699) *Tibyân Tefsîri*'ne sıkça atıflar yapılmıştır. Zaman zaman sarf, nahiv ve belgatla ilgili izahlar da bulunmaktadır. Bu çerçevelenmiş iç kısmın etrafını çevreleyen dış bölümde ise “kavlulu” ifadeleriyle Şeyhzâde'den (ö. 950/1543) sıkça nakiller yapılmaktadır. Yine bu bölümde süre Kur'ân ilimleri, rivâyet ve dirâyet yönünden incelenmiş ve birçok müfessire ait yorumlara da yer verilmiştir. bk. Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp. Mehmed Âsım Bey nr.15).

Yapılan çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve amacı başlığında Osmanlı dönemi tefsir özellikleri ve bu döneme ait tefsir literatürü hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca Yûsuf sûresi üzerine bu dönemde kaleme alınan diğer sûre tefsirlerinin bir dökümü de bu bölümde yer almaktadır.

Birinci bölümde Ya'kûb Afvî'nin hayatı ve eserleri incelenmektedir. Hayatı hakkında malûmat verilirken öncelikle birincil eserlere müracaat edilmiş, babası, tahsil hayatı, şahsiyeti ve Celvetî tarikatına intisap etmesiyle yaşadığı manevî tecrübeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanı sıra bu bölümde Afvî Efendi'nin tasavvuf, fıkıh ve vaaz gibi birçok konuyu içeren eserleri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf* adlı eser ilk olarak Kur'ân ilimleri açısından incelenmiştir. Sûrenin fazileti hakkında daha eserin ilk varaklarında bilgi verilmiş olması, Fezâilu'l-Kur'ân ve mukattaa harfleriyle başlaması, bununla bağlantılı olarak müteşâbih hususunda ayrıntılı izahların bulunması hasebiyle Müteşâbihu'l-Kur'ân ilimleri çalışmada incelenen ilimler arasındadır. Ayrıca eserde birçok kelimenin vücuhuna dair izahların yer alması sebebiyle vücuh, mübhem ifadelerin vuzuha kavuşturulması saikiyle Mübhemâtu'l-Kur'ân hususunda da ayrıntılı bilgi verilmiş, müellifin bu konudaki yöntemi örneklerle açıklanmıştır. Kur'ân'ın i'caz yönleri hakkında eserde geniş izahların mevcut olması bu ilmin de geniş bir şekilde örneklerle kaydedilmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu çalışmada eserde izah edilen birçok garib kelime Garîbu'l-Kur'ân bahsinde örnekler verilerek kaydedilmiştir. Yine bir kıssadan ibaret olan bu sûrenin “en güzel kıssa” olması bağlamında geniş malûmat verilmesi ve birçok hikâyenin yer alması Kısasu'l-Kur'ân bahsinin açılmasına sebep olmuş, bu hususta müellifin usulü örneklerle açıklanarak tespit edilmiştir. Eserde birçok âyetin irab yönüyle incelenmesi ve geniş dil tahlillerin yapılmış olması bu konuyla ilgili olan İ'râbü'l-Kur'ân ilmine dair bir başlık açmamızda etkili olmuştur.

İkinci bölümde eserin rivâyet ve dirâyet tefsiri açısından incelemesi yapılmıştır. Bu anlamda müellifin Yûsuf sûresini tefsir ederken âyetlere, hadislere, sahâbe ve tâbiin kavline, şiire başvurduğu gibi kırâat vecihleri, nüzûl sebepleri ve sıkça İsrâiliyat'tan faydalandığı tespit edilmiş ve eserin bu minvaldeki özellikleri eserden alınan misallerle

Matbu nüshaya müellif nüshada olmayan eklemeler yapılması ve başka eserlere sıkça atıflarda bulunulması, çalışmamızda müellif nüshasının esas alınmasına neden olmuştur.

açıklanmıştır. Dirâyet açısından ise eserin dilbilimsel, fikhî ve kelâmî değerlendirmesi yapılmış, müellifin Celvetî şeyhi olması sebebiyle eserin en yoğun bölümünü oluşturan tasavvufî özellikleri incelenmiştir. Tasavvufî yönünün, sûreden remizler çıkarması ve işârî ve i'tibârî yoruma dayalı istidlâller olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenmesi uygun görülmüştür. Son olarak eserin en özgün özelliklerinden biri de müfessirin âyetlerden hisseler çıkarmasıdır. Sözkonusu hisseler eserden örnekler verilerek bu başlıkta ayrıntılı olarak incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Ana Kaynaklar

Çalışmada müellifin hayatı hususunda tabakat kitaplarına, tefsir anlayışının tespiti konusunda ise Kur'ân ilimleri eserlerine müracat edilmiştir.

1. *Hadikatü'l-Cevâmi'*: Hüseyin Ayvansarâyî'ye (ö. 1201/1786) ait olan bu eserde İstanbul'da bulunan camiler, meşhur isimleriyle alfabetik olarak zikredilmiştir. Eserde Ya'kûb Afvî'nin hayatına dair genel bilgiler mevcuttur.²¹

2. *Sicill-i Osmânî*: Kısmen Osmanlı öncesi İslâm büyüklerine yer veren Mehmed Süreyya (ö. 1326/1909) bu eserde daha çok Osmanlının kuruluşundan 1899 yılına kadar yaşamış olan ünlü şahsiyetlerin biyografilerini kaleme almıştır.²² Bu eserden Afvî Efendi'nin hayatı ve eserleri konusunda yararlanılmıştır.

3. *Hediyetü'l-Ârifîn*: Bibliyografya ve biyografi özelliğindeki bu eser Bağdatlı İsmail Paşa'ya (1839-1920) aittir. İki cilt olarak telif edilen eser yaklaşık dokuz yüz müellifin ve onlara ait olan eserlerin hakkında malûmat içermektedir.²³ Afvî Efendi'nin hayatı konusunda istifade edilmiştir.

4. *el-A'lâm*: Müellif isimlerine göre tasnif edilen eser, Zirikli (ö. 1893-1976) tarafından kaleme alınmıştır. Esere yazılan zeyiller onu daha sistematik hale getirmiştir.²⁴ Ya'kûb Afvî'nin hayatı ve eserleri hakkında malûmat vermektedir.

²¹ Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'* II, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1864), 200; Semavi Eyice, "Hüseyin Ayvansarâyî," *DİA*, (1998), XVIII, 528-529.

²² Abdulkadir Özcan, "Mehmed Süreyya," *DİA*, (2003), XXVIII, 527.

²³ Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmâil Paşa," *DİA*, (1991), IV, 448.

²⁴ Mücteba Uğur, "el-A'lâm," *DİA*, (1989), II, 335.

5. *Mu‘cemü’l-Müellifîn*: Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1905-1987) kendi yaşadığı döneme kadar olan Arapça eser yazmış müelliflerin hayatları ve eserlerini ele almıştır.²⁵ On beş ciltten oluşan bu eserde Afvî’nin hayatıyla ilgili bilgi verilmektedir.

6. *Osmanlı Müellifleri*: Türkçe olarak kaleme alınan bu eser, Bursalı Mehmed Tahir’e (ö. 1344/1925) aittir. Osmanlının kuruluşundan 1925’e kadar olan süre zarfında yaşamış olan birçok müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler mevcuttur.²⁶ Ya’kûb Afvî’nin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler için bu eserden istifade edilmiştir.

7. *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerhi Esmâr-ı Esrâr*: XVIII, XIX ve XX. yüzyıllarda yaşamış yaklaşık iki bin Sûfî biyografisini içeren bu eser Hüseyin Vassaf (ö. 1348/1948) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif telif ettiği bu eserini Mehmed Sâmî Sünbülî’nin *Esmâr-ı Esrâr* adlı eserinin şerhi olarak takdim etmişse de *Esmâr-ı Esrâr* adlı eserin şerhi değildir. Kendisine ilham kaynağı olması sebebiyle duyduğu şükranı ifade etmek için bu şekilde takdim etmiştir.²⁷ Beş ciltten oluşan eserde müellif Celvetî ricalini zikrettiği bölümde Afvî Efendi’nin hayatı ve eserleri ile ilgili de malûmat vermektedir.

8. *Mu‘cemü’l-Matbû‘âti’l-‘Arabiyye ve’l-Mu‘arreb*: Yûsuf b. İlyan b. Mûsa Serkis ed-Dımaşkı’nin (1856-1932) kaleme aldığı bu eser bibliyografya özelliği taşımaktadır. Müellif ismine göre tasnif edilen bu eserde önce yazar hakkında bilgi verilmiş ardından eserleri alfabetik olarak sıralanmıştır.²⁸ Bu eserden Afvî’nin hayatı ve eserleri açısından istifade edilmiştir.

9. *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*: Kur’ân ilimlerini konu edinen bu eser Zerkeşî (ö. 794/1392) tarafından kaleme alınmıştır. Kırk yedi bölümden oluşan eserin en geniş bölümleri, Kur’ân’ın üslûb özellikleri ve Kur’ân’da yer alan harf ve edatlardır.²⁹ Afvî Efendi’nin tefsir anlayışının tespiti ve Kur’ân ilimleri noktasında bu eserden yararlanılmıştır.

10. *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*: Birbirinden farklı seksen başlık olarak Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından kaleme alınan bu eser Kur’ân ilimlerini konu almaktadır.³⁰ Ya’kûb Afvî’nin tefsir anlayışı bölümünde bu eserden istifade edilmiştir.

²⁵ Muhammed Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, “Kehhâle, Ömer Rızâ,” *DİA*, (2002), XXV, 189-190.

²⁶ Ömer Faruk Akgün, “Bursalı Mehmed Tahir,” *DİA*, (1992), VI, 458-459.

²⁷ Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, “Hüseyin Vassaf,” *DİA*, (1999), XIX, 19.

²⁸ Mustafa Öz, “Serkis, Yûsuf İlyân,” *DİA*, (2009), XXXVI, 567.

²⁹ Bilâl Deliser “el-Burhan fî Ulûmi’l- Kur’an’ın Kaynak Değeri,” *Dini Araştırmalar* 15, No. 41 (Temmuz-Aralık 2012): 109- 135.

³⁰ Mehmet Ali Sarı, “el-İtkân,” *DİA*, (2001), XXIII, 464.

Tâlî Kaynaklar

Kitaplar

Eserin ikinci bölümünü oluşturan Afvî Efendi'nin tefsir anlayışı konusunda Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Zehebî'nin (1915-1977) *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü*, Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü*, Sadreddin Gümüş'ün *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, Mehmet Sürmeli'nin, *Hz. Peygamberin Kur'an Anlayışı*, İdris Şengül'ün *Kur'ân Kıssaları Üzerine* adlı kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca Süleyman Ateş'in *İşâri Tefsîr Okulu*, Selçuk Eraydın'ın *Tasavvuf ve Târikatlar* adlı eserlerinden de bu anlamda faydalanılmıştır. Mahmut Ay'ın *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak* adlı eseri, Mustafa Öztürk'e ait *Kıssaların Dili* ile Mehmet Okuyan'ın kaleme aldığı *Kıssalar Ne Söyler* adlı eserlere de müracaat edilmiştir.

Osmanlı dönemi tefsir özellikleri ve bu döneme ait tefsir çalışmaları açısından Ziya Demir'in *Osmanlı Müfessirleri* adlı eseriyle Afvî'nin hayatı açısından Ramazan Muslu'nun *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* adlı eserleri de çalışmada incelenen eserler arasındadır.

Tezler

Ahmet Ateşyürek'in "Yakub Afvî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı" ve Muhammed Abay'a ait olan "Osmanlı Dönemi Müfessirleri" adlı tezlerden istifade edilmiştir.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

Müellifin hayatı ve eserleri konusunda Muhammed Abay'ın "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler", Adalet Çakır'ın "Bir Hüdâyî Şârihi olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi", Hür Mahmut Yücer'in "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı", Salih Çifte ait olan, "İstanbul'un Tasavvufî Hayatını Besleyen Bursa Merkezli Bir Cevletî Dergâhı: Selâmi Ali Efendi Tekkesi" gibi makalelerden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Mehmed Ünal'ın "Afvî Yâkub", İhsan Kara'nın "Selâmi Ali Efendi", Hasan Kâmil Yılmaz'ın "Celvetiyye" gibi ansiklopedi maddelerine bu bağlamda müracaat edilmiştir.

Osmanlı dönemi tefsir özellikleri ve modern dönemde Osmanlı tefsir geleneğine karşı tutum konularında ise Suat Mertoğlu'nun "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi

Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış” adlı makalesi, Düccane Cündioğlu’a ait “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası”, Mustafa Öztürk’ün kaleme aldığı “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, Şükrü Maden’in, “Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta’lîka Literatürü”, gibi makalelerden istifade edilmiştir.

Afvî Efendi’nin tefsir anlayışının tespitinde, Abdülhamit Birışık’ın “Tefsir”, Yûsuf Şevki Yavuz’un “Müteşâbih”, M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ’ın “Hurûf-ı Mukatta”, Yûsuf Şevki Yavuz’un “İ’câzü’l-Kur’ân”, İsmail Cerrahoğlu’nun “Garîbü’l-Kur’ân”, Abdülhamit Birışık’ın “İ’râbü’l-Kur’ân”, Celal Kırca’nın “Aksâmu’l-Kur’ân”, Muhsin Demirci’nin “Esbâb-ı Nüzûl”, gibi ansiklopedi maddelerinden de faydalanılmıştır.

Yapılan bu çalışmada âyetlerin anlamı için heyet tarafından hazırlanan Türkiye Diyanet Vakfı’nın yayımladığı Kur’ân-ı Kerim meâlinden istifade edilmiştir.³¹ Çalışmada Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kuralları kapsamında bulunan Chicago dipnot kuralları esas alınmıştır.

³¹ Ali Özek, Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrııcı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut, *Kur’ân’ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2000).

BİRİNCİ BÖLÜM

YA'KÛB AFVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. YA'KÛB AFVÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Doğumu, İsmi ve Nesebi

Şeyh Ya'kûb b. Şeyh Mustafa Celvetî³² İstanbul'un Topkapı semtinde 1089/1678 yılında dünyaya gelmiştir.³³ Afvî lâkabıyla meşhur olmuştur.³⁴ Müellif, bir kaynakta Ya'kûb Gafûrî Efendi,³⁵ bir diğer kaynakta Ya'kûb b. Mustafa Fenâî Amâsî er-Rumî el-Celvetî,³⁶ başka bir kaynakta ise Şeyh Ya'kûb b. Şeyh Mustafa Fenâî İskenderî er-Rûmî el-Hanefî el-Celvetî³⁷ adlarıyla yer almaktadır. Tabakat eserlerine bakıldığında Uzvî,³⁸ Ğafûrî,³⁹ Afrî⁴⁰ lâkaplarıyla da anıldığı görülmektedir. Ayrıca Celvetî tarikatının Selâmiyye koluna mensup olduğu için “es-Selâmiyye” mahlâsıyla da tanınmaktadır.⁴¹

Bursalı Mehmed Tahir, Afvî'nin Amasyalı olduğunu kaydetmektedir.⁴² Ancak kaynaklarda babasının Şumnulu olduğu yer almaktadır.⁴³ Buna göre Afvî'nin ailesinin Şumnu'dan Amasya'ya yerleştiği düşünülebilir.

³² Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Süreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa No.19) vr. 132a; İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 547; Yûsuf Elyan Serkis, *Mu'cemü'l-Matbû'âtî'l-Arabiyye ve'l-Mu'arreb*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1928-1930), 1344-1345.

³³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342), 201; Ahmet Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” (Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003), 12; Muhammed Abay, “Osmanlı Dönemi Müfessirleri,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1992), 164. ; Mehmed Ünal, “Afvî Yâkub,” [1.5.2018], <https://islamansiklopedisi.org.tr/afvi-yakub>. ; Hür Mahmut Yücer, “Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı,” *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu*, (20-22 Mayıs 2005) 281-282.

³⁴ İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn: Esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, 1955), 547; Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 12.

³⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649.

³⁶ Zirikli, *el-A'lam*, 202.

³⁷ İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, 547.

³⁸ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 476.

³⁹ Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, 200; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1996), 649.

⁴⁰ Serkis, *Mu'cemü'l-Matbû'âtî'l-Arabiyye ve'l-Mu'arreb*, 1344-1345.

⁴¹ Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 13.

⁴² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201.

⁴³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 140.

Afvî'nin babası Mustafa Fenâî Efendi (ö. 1115/1703-04)' dir. Şumnu'da dünyaya gelmiştir.⁴⁴ Selâmi Ali Efendi'nin (ö. 1103/1691)⁴⁵ halifelerinden olup, târikata intisap etmeden önce yeniçerilerin yirminci odabaşısı olması sebebiyle odabaşı şeyhi olarak tanınmıştır. İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı'na yakın bir yerde inşa ettirdiği tekkesinde, hayatının sonuna kadar irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Mustafa Fenâî Efendi şair bir zattır.⁴⁶

1.1.2. Tahsil Hayatı, Mesleği ve Şahsiyeti

İlim tahsiline küçük yaşta babasından başlayan Ya'kûb Afvî Efendi, temel din bilgilerini ve âlet ilimlerini öğrendi. Aklî ve naklî ilimleri zamanın değerli âlimlerinden tahsil etti.⁴⁷ Tefsîr ilminin ve Hanefî mezhebi fikhının inceliklerine vâkıf oldu. Böylece XVIII. yüzyılda medrese tahsili yapan şeyhler arasında yer aldı.⁴⁸

Afvî Efendi'nin edebî yönüne dair çok fazla malûmat olmamasına rağmen zamanının şair şeyhleri arasında zikredilmektedir.⁴⁹ İsmail Paşa, Afvî'nin eserlerini sıralarken *Divân-ı Şi'ri Türkî* adlı bir eser ismi de kaydetmektedir.⁵⁰ Kaynaklarda onun şiirlerinin 1309/1891 yılına kadar Üsküdar Hüdâyî tekkesinde bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur. Ancak daha sonra bu şiirlerin akıbeti hususunda herhangi bir malûmat bulunmamaktadır. Afvî'nin *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye* adlı eserinde bir güftesi bulunmaktadır.⁵¹

Bir süre Üsküdar'daki Valide Sultan Camii, Selâtîn camileri, Şehzâde camilerinde cuma ve perşembe vaizliği görevlerini sürdürmüştür.⁵² Üsküdar Çavuşderesi yakınındaki Celvetî dergâhında ilim ve irfanını neşretmekte olan Bilecikli Şeyh Osman Efendi'ye intisab etmiştir.⁵³ Şeyh Osman Efendi Azîz Mahmûd Hüdâyî yolunda bir zâttır. Afvî Efendi bu zattan ilim öğrenip feyz almıştır. Kalbini tasfiye ve nefsinin tezkiye etmiştir. Rasûlüllah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaya gayret etmiştir. Bu yolda

⁴⁴ Salih Çift, "İstanbul'un Tasavvufi Hayatını Besleyen Bursa Merkezli Bir Celvetî Dergâhı: Selâmi Ali Efendi Tekkesi," *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, No. 1 (2007): 153-170.

⁴⁵ İhsan Kara, "Selâmi Ali Efendi," *DİA*, (2009), XXXVI, 348-349.

⁴⁶ "Örneğin şu beyit ona aittir. *Keşf olur âna bütün mâhiyeti kevn ü mekân/Sırr-ı tevhid olsa bir âyine-i dilde âyân*" bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202.

⁴⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201.

⁴⁸ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 640.

⁴⁹ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 660.

⁵⁰ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, 547.

⁵¹ Adalet Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No. 34, (2016): 45-114.

⁵² Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerhi Esmâr-ı Ebrâr III*, (İstanbul: 2005), 23.

⁵³ Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202.

bir hayli mesafe alarak seyr-i sülûkunu tamamlamıştır. Şeyh Osman Efendi'ye halife olduktan sonra onun kızıyla evlenmiştir.⁵⁴ Hocası Osman Efendi'nin vefâtı sebebiyle vaizlik görevinden ayrılarak Hüdâyî asitanesinde on beşinci postnişin olarak hizmet etmiştir. Vefâtına kadar Celvetî⁵⁵ sülûkunu öğretmek talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur.⁵⁶

1.1.3. Vefâtı ve Kabri

Afvî Efendi, 1149 (M 1736) senesinde İstanbul'da vefât etmiştir. Vasiyetine binaen annesinin yanına defnedilmiştir. Kabri Karaca Ahmed Türbesi'nden⁵⁷ İnadiye'ye inen Gündoğumu Caddesi üzerinde, sol tarafta, dokuzuncu adada yer almaktadır.⁵⁸

Bugün var olduğu tespit edilen 15661 numaralı kabir şahidesinde aşağıdaki kayıt bulunmaktadır:

Celvetî Mahmud Efendi'ye halife idi bu

Lezzet-i dünyâda kat'â eylemezdi ârzû

Giceler kâim, günü savm üzre geçdi nice yıl

Hak budur kim râh-ı takvâda iderdi cüst ü cû

Mürğ-i rûhu Cennet-i firdevs içinde ola şâd

Sebz-i bâğ-ı gülşen-i Adn ide dâim sû-be-sû

Bir elif kâmet gidüb fevtinde târîhin didi

⁵⁴ Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî* II, 200; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649.

⁵⁵ Celvet, sâlikin benliğinden arınmış ve ilâhî vasıflarla bezenmiş olarak halvetten çıkıp insanlara karışması anlamına gelen bir tasavvuf terimidir. Sâlikin belli bir süre için toplumu terk ederek inzivaya çekilmesi, bu süre içinde kötü huylarını bırakıp iyi huylar edinmeye çalışması halvet, bu işi başardıktan sonra toplum hayatına dönmesi celvettir. Tasavvufta ilk dönemlerde bir meşrep ve makam adı olan halvet ve celvet, daha sonra birer tarikat adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dinî ilimlere vakıf oluşunun yanında güzel şiirler de yazan Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1038/1628) Celvetiyy'enin kurucusu olarak kabul edilir. Selâmiye, Fenâiye, Hakkıyye ve Hâşimiye adlı dört kolu olan bu tarikatın yaklaşık otuz civarında tekkesi bulunmaktadır. Bazı müellifler Celvetiyye'nin İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (ö. 690/1291) devrinde "hilâl", Üftâde (ö. 988/1580) zamanında "ay" ve Hüdâyî döneminde "dolunay" durumunda bulunduğunu ifade ederler. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları 1995), 284-285; Hasan Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye" *DİA*, (1993), VII, 273-275; Süleyman Uludağ, "Celvet" *DİA*, (1993), VII, 273.

⁵⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649.

⁵⁷ Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî* II, 200; Vassâf, *Sefîne III*, 44; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649; Ünal "Afvî Yâkub," *DİA*, 38; Abay, "Osmanlı Dönemi Müfessirleri" 164.

⁵⁸ Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkub Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 45-114.

*Kutb-i Hak Ya 'kûb Efendi bezm [?] itdi Hakk'a Hû/
sene 1149 fî Ramazan.⁵⁹*

Vakitlerini ilim tedrisiyle geçiren Ya'kûb Afvî Efendi, ilmiyle amel etme gayreti içinde bulunmuştur. Ayrıca bu ilmî kazanımlarını neşretme yolunda birçok eser kaleme almış ve çok kıymetli talebeler yetiştirmiştir.

1.2. YA'KÛB AFVÎ'NİN ESERLERİ

1.2.1. Hediyyetü's-Sâlikîn⁶⁰

Türkçe olarak telif edilen bu eser Celvetî tarikatının sülûkünü beyan etmektedir. Muhammed Gülşen Efendi tarafından bastırılmıştır. Eserde yer alan ilâhîler divançe teşkil edecek mahiyettedir.⁶¹

Afvî Efendi'ye ait bu eser, H. Mahmut Yücer tarafından, “Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı” adlı çalışma ile latinize edilmiştir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bunlardan yazma olanı Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi bölümü, 2715 numarada yer almaktadır. Ya'kub Afvî asitaneye şeyh olunca sâliklerin tarikat âdâbı ve mârifet erkânı hususunda eksikleri olduğunu görünce Celvetî âdap ve usûlüne dair bilgi vermek için bu eseri telif etmiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde târikatın gerekli oluşu üzerine durulurken ikinci bölümde sâliklerin uyması gereken âdap, erkân ve müridlerin vasıfları gibi hususlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise halife ve şeyhlerin özellik ve vazifelerine işaret edilmektedir. Şeyhliğe geçiş hikâyesini zikreden Afvî, târikat silsilesi hakkında da malûmat vermektedir.⁶²

Şeyh Ya'kûb Afvî Efendi'ye göre Celvetî yolu en şerefli ve izzetli yollardandır. Her şahsın bir mürebbsi, bir mürşidi olmalıdır. Öncelikle müridin, mürşide verdiği ahde her ne olursa olsun sadık kalması gerekmektedir. Ancak bu yolda sebatla yürüyenler güzel hallere ulaşabilir. Ona göre Celvetî tarikatı demek Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmayı ifade etmektedir. Bu sebeple müridin, halvet bilinciyle sürekli abdestli gezmesi, oruç tutması, şeyhine saygılı davranması ve Allah'ı çok zikretmesi

⁵⁹ Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi,” 53.

⁶⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 202; Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn II*, 547; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm VIII*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 202.

⁶¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, s. 649.

⁶² Yücer, “Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı,” 281-282; Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 22-24.

gerekmektedir. Ayrıca yeme ve içmeyi azaltıp riyazât ve mücâhede ile kendi tabiatının kuvvetini kırıp, şehvetten kurtulması gerektiğini salık vermektedir.⁶³

Şeyh Yakub Afvî Efendi aynı eserde cimri, kadir bilmeyen, istikamet ve sadakati sağlam olmayan kimselere hilâfet verilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Halife kalbine sahip çıkmalı, mahlûkattan hiçbir şeyin oraya girmesine izin vermemeli, hatta kendi şeyhini bile hatırına getirmekten sakınmalıdır.⁶⁴

1.2.2. Hulâsatü'l-Beyân fî Mezhebi'n-Nu'mân⁶⁵

Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Ebû Hanîfe'yi tanıtmak amacıyla telif edilmiştir. İki bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır.⁶⁶

Eser Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi bölümü, 392 numarada bulunmaktadır. İlk bölümde, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönem, hocaları ve karşılaştığı önemli şahsiyetler tanıtılır. Ayrıca onun fıkıh ilmine vukufiyeti ve onun diğer fakihlerden üstün olan yönleri hakkında da malûmat verilmektedir. Yine bu bölümde Ebû Hanîfe'nin bazı fikhî meselelere yönelik yaptığı içtihatlar ve bazı rivâyetler yer almaktadır.⁶⁷ İkinci bölümde ise Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri yer almaktadır. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin âbid ve zâhid kimliğine de vurgu yapılmaktadır.⁶⁸ Eserin hâtime bölümünde ise kısa bir şekilde tabakâtu müctehîde yer vermektedir.⁶⁹

1.2.3. Tuhfetü'l-Vü'âz fî Nehci'l-İttiâz⁷⁰

Eserin ismini müellif *Tuhfetü'l-Vü'âz fî Nehci'l-İttiâz* olarak zikretmektedir. Müellif nüshası, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi bölümü, 623 numarada bulunmaktadır. Vaaz ve nasihat amacıyla Arapça olarak kaleme alınan bu eser her birinin başlığı bir âyet olmak üzere doksan dokuz bölümden meydana gelmektedir. Afvî

⁶³ Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 281-282.

⁶⁴ Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 281-282.

⁶⁵ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn II*, 547; Zirikli, *el-A'lam*, 202; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye IV*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 131; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 202.

⁶⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 281; Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 24-25.

⁶⁷ Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 25.

⁶⁸ Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 25.

⁶⁹ Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 25.

⁷⁰ Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 25.

Efendi, cennet-cehennem, helâl-haram, Allah yolunda infak, eşlerin arasını düzeltme gibi birbirinden bağımsız birçok konuyu ele almaktadır.⁷¹

Afvî Efendi konu başlığı olarak kaydettiği âyetleri bölerek anlatmakta, hadisler rivâyetler ve bazı âlimlerin görüşleriyle de desteklemektedir. Bu anlamda daha çok İsmail Hakkı'nın *Ruhu 'l-Beyân* 'ına atıflar yaptığı dikkat çekmektedir.⁷²

Müellif, "*Allah'ın azabından korkup rahmetine sığınan) takvâ sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Oraya emniyet ve selâmetle girin (denilir, onlara).*"⁷³ âyetinde geçmekte olan takva kavramına yönelik izah yaparken takvanın üç aşamadan oluştuğunu dile getirmektedir. Birincisi, sonsuz azap ve şirkten kurtulmak ki her mümin için geçerlidir. İkinci aşama, günaha götüren her fiilin terk edilmesidir. Bu havasın⁷⁴ takvasıdır. Üçüncü aşama, hakkın sırrında gafil olunacak her şeyi terk etmektir ki bu da havâsü'l-havasın takvasıdır.⁷⁵

1.2.4. Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye⁷⁶

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin beş beyitlik şiirine yazmış olduğu şerhten oluşan bu eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır.⁷⁷ Afvî Efendi bu eserini Cemâziyelevvel ayının 25. günü 1144 (25 Kasım 1736) yılında tamamlamıştır. Beş adet yazma nüshası mevcut olan bu eserin bir nüshası Konya Büyükşehir Belediyesi, Koyunoğlu Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 11183 numarada bulunmaktadır.

Eserin şerhinden önce Afvî Efendi, şiirde genel olarak anlatılan muhtevaya dikkati çekmektedir. Ona göre, Hüdâyî, bu şiirde varoluş ve daha sonra tekrar asla dönüşü konu edinmektedir. Bu yönüyle şiir, herkesin vakıf olamayacağı manaları ve sırları içermektedir. Bu sebeplerle şiiri şerh etme ihtiyacı duyduğunu dile getirmektedir. Ayrıca vahdeti vücud anlayışıyla paralel olarak âlemin yaratılış süreci, tekrar Allah'a dönüş yolculuğunun merhalelerini kaydederek bir giriş yapmaktadır.⁷⁸

⁷¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 281; Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 25.

⁷² Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 25.

⁷³ Hicr, 15/45-46.

⁷⁴ Süleyman Uludağ, "*Havas*" *DİA*, (1997), XVI, 517.

⁷⁵ Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 27.

⁷⁶ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin II*, 547; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 20.

⁷⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649.

⁷⁸ Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 65.

Üç bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde sâliklerin hallerinden bahseden Afvî, sâlikleri iki kısımda incelemektedir. İkinci bölümde âlem ve hazerâtı hams⁷⁹ tabirlerini irdelemektedir. Üçüncü bölümde ise Hüdâyî'nin beş beyitlik şiirini açıklamaktadır. Bu bölümde özellikle aşk ve muhabbetin önemine vurgu yapmaktadır.⁸⁰

Eserin sonuç bölümünde şârih Afvî, Hüdâyî'nin bu şiirle velâyetini beyan ettiğini dile getirmektedir. Hüdâyî'nin yaşadığı bu hali izhar etme sebebini, halvetten sonra celvete ermesi ve “*Rabbinin nimetini an.*”⁸¹ âyetinin gereği olarak görmektedir. Hüdâyî salikleri irşad için böyle bir yol izlemiştir çünkü insan kemal ve irfan yolculuğunu, seyr-i sülûkunu⁸² tamamlamış kâmil bir kişinin rehberliğinde yapabilir.⁸³

Eserin son kısmında sûfîlerin ıstılahlarından oluşan küçük bir lugatçe bulunmaktadır.⁸⁴ Eser, Adalet Çakır tarafından “*Bir Hüdâyî Şârihi olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyye’si*” adlı çalışmayla latinize edilmiştir.

1.2.5. Hediyyetü’l-Vü‘âz⁸⁵

Dili Arapça olan bu eseri, 1331/1718 yılında kaleme alan Afvî Efendi, her âyet bir bölüm başlığı olmak üzere kırk iki bölüm olarak telif etmiştir. Müellif nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi bölümü, 336 numarada bulunmaktadır. Eserde, Hz. Muhammed’in fazileti, İhlâs sûresinin tefsiri, üç ayların önemi gibi birbirinden bağımsız birçok konu vaaz üslûbuyla kaydedilmiştir.⁸⁶

Hz. Peygamberin faziletlerini içeren ilk başlıkta Afvî Efendi, senetlerini vermeksizin hadislerden faydalanmıştır. Hz. Muhammed’in üstün özellikleri, onun yaratılanların ilki olması ve bütün âlemin onun nurundan yaratılması üzerinde durmuştur.⁸⁷ Başka bir başlık olarak İhlâs sûresi tefsirini belirleyen Afvî, bu sûrenin

⁷⁹ Süleyman Ateş, “Hazarât-ı Hams,” *DİA*, (1998), XVII, 116.

⁸⁰ Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi,” 45; Ateşyürek, “*Yakub Afvî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 30.

⁸¹ Dûha, 93/11.

⁸² Süleyman Uludağ, “Sülûk,” *DİA*, (2010) XXXVIII, 127.

⁸³ Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi,” 65.

⁸⁴ Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi,” 78.

⁸⁵ İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn II*, 547; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202.

⁸⁶ İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn II*, 547; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi,” 45; Ateşyürek, “*Yakub Afvî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 30; Ünal “Afvî Yâkub,” *DİA*, 38.

⁸⁷ Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi,” 56-57; Ateşyürek, “*Yakub Afvî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 32-34.

evliya sûresi olduğunu dile getirmektedir. Bu sûreyi hakkıyla okuyan kişiyi Allah, sevgi ve merhametiyle kuşatarak kendisine dost edineceğini zikretmektedir.⁸⁸

Eserin son bölümünde ise aşure gününün önemiyle ilgili rivâyetlere değinen müellif, bugünün nasıl değerlendirileceği ile ilgili tavsiyelerde bulunarak eserini bitirmektedir.⁸⁹

1.2.6. el-Vesîletü'l-Uzmâ ilâ Hazerti'l-Müctebâ⁹⁰

Afvî Efendi tarafından 11 Şevval 1147 (6 Mart 1735)'de tamamlandığı kaydedilen bu eser sahaflar şeyhi Seyyid Ahmed b. Abdullah tarafından tercüme edilmiştir.⁹¹ Eserin yazma nüshaları, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Esat Efendi bölümü, 1798 numarada bulunmaktadır. Beş baktan oluşan eserin genel konusu Hz. Muhammed'e salât getirmenin önemi ve faziletleridir.⁹²

Eserin ilk bölümünde müellif, salâtın bazı durumlarda vücûb, bazı durumlarda ibâha ifade ettiği sonucuna varmaktadır. Son olarak Maruf Kerhî'nin (ö. 200/815-16 [?]) Hz. Peygamberin bir mecliste birden fazla adı geçmesi durumunda bir salâtın yeterli olacağına dair görüşüyle bu konuyu noktalamaktadır.⁹³

İkinci bölümde ise salât ve selâm getirmenin ehemmiyeti ve fazileti üzerinde durur. Bunun faydalarından biri yapılması emredilmiş ibadetlerin dışında kalan boş zamanları değerlendirmek için güzel bir ameldir. Çükü salât ve selâm ona göre amellerin en faziletlielerindedir. Ayrıca âhirette kurtuluş vesilesi olması hasebiyle de önem arz etmektedir. Afvî Efendi bu bahse Allah'ın Peygambere salât emrinde bir zaman tayin etmemesini, salât ve selâmın günün tamamına yayılmasıyla izah etmektedir.⁹⁴

Eserin üçüncü bölümünde ise şefaet ve şefaet çeşitlerine değinen Afvî, şefaati beş ayrı bölümde incelemektedir. Bunlar, kişiyi eza ve sıkıntılardan kurtarmak, bir topluluğu hesaba çekmeden cennete sokmak, cehennemi hak eden bir topluluğu oradan

⁸⁸ Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 33.

⁸⁹ Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,” 33.

⁹⁰ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin II*, 547; Zirikli, *el-A'lam*, 202; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202.

⁹¹ Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, 285 ve 3624.

⁹² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202.

⁹³ Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,”35; Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb AfvîEfendi ve Lem'a-i Nûrâniyesi,” 59.

⁹⁴ Ateşyürek, “*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*,”35-36; Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyesi,” 59.

kurtarıp cennete dâhil etmek, günahından dolayı cehennemde olanları azaptan kurtarmak, cennettekilerin derecesini yükseltmektir.⁹⁵

Salât ve selâm getirmenin faziletine dair hikâyelerin yer aldığı dördüncü bölümde ise Ebû Said er-Reyhanî'ye ait bir hikâyeye dikkati çekmektedir. Hikâyeye göre bu şahıs hiçbir meclise katılmaz. Ancak bir defasında Ebû Reşd'in meclisine icabet eder. Bundan sonra da bu meclise sürekli devam eder. Öncesinde hiçbir meclise katılmayıp bu meclise devam etme sebebi sorulduğunda Ebû Said şöyle cevap vermektedir: "Rüyamda Peygamber'i (s.a.v.) gördüm. Bu mecliste kendisine çokça salâtü selâm getirildiğini bu sebeple bana bu meclise devam etmem gerektiğini salık verdi."⁹⁶

Eserin son bölümünde, salâtü selâm getirildiği esnada ashâb ve büyük insanların o anda gösterdikleri edep ve peygambere duydukları tazimden örnekler verir.⁹⁷

1.2.7. el-Mefâtih ale'l-Mesâbih⁹⁸

Afvî Efendi'nin *el-Mefâtih ale'l-Mesâbih* adlı bu eseri ise Ferrâ Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-Sünne* adlı hadis eserine yazdığı şerhtir.⁹⁹ Begavî hadis ilmini konu edinen bu eseri Arapça olarak hazırlamış, rivâyetleri konularına ve bablarına göre tasniflemiştir. Bu bablardaki hadisler de sahih ve hasen olarak belirtilmiştir. Bu eserin hadis ilmi açısından en önemli özelliklerinden biri de ilk kez senetlerin bu eserde terk edilmiş olmasıdır.¹⁰⁰ Afvî Efendi'nin bu esere yazdığı şerhin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah koleksiyonu, 357 numarada kayıtlıdır. Kütüphanede sadece ikinci cilt mevcuttur. Eserde Afvî, eserin birinci cildini vakit yetersizliğinden temize geçiremediğini belirtmektedir. Ayrıca eseri dokuz ayda tamamladığı konusunda da malûmat vermektedir.¹⁰¹

⁹⁵ Ateşyürek, "Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı," 36.

⁹⁶ Ateşyürek, "Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı," 36.

⁹⁷ Ateşyürek, "Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı," 36.

⁹⁸ Zirikli, *el-A'lam*, 202; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 202.

⁹⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201; Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 287; Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 59.

¹⁰⁰ İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne," *DİA*, (2004), XXIX, 258.

¹⁰¹ Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb AfvîEfendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 59.

1.2.8. İlhâkât ale't-Tecelliyât¹⁰²

Hüdâyî'ye ait olan *Tecelliyât* adlı eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. Osmanlılar döneminde Mehmed Muizzüddîn Celvetî (ö. 1033/1623) tarafından tercüme edilmiştir. Bu esere Hasan b. Abdurrahîm Aksarâyî Rızâî (doğ.1007/1599) ve Abdülganî Nâblusî (ö. 1143/1731) adlı mutasavvıflar şerh yazmıştır. Eserde Hüdâyî, çoğunlukla nâil olduğu gaipten ses duymak, uyanırken kalp gözüyle bazı şeyleri müşahede etmek gibi ilhâm ve keşiflerini dile getirmektedir. Hüdâyî yaşadığı bu manevî halleri yazarak böylece, Celvetî anlayışında tecellilerin yazılması geleneğini başlatmıştır.¹⁰³ Afvî Efendi'nin yazdığı *İlhâkat ale't-Tecelliyât* ise Hüdâyî'nin eserinin mukaddimesine yapılan ilâvelerden oluşmaktadır.¹⁰⁴

1.2.9. Kenzü'l-Vâizîn¹⁰⁵

Afvî Efendi'nin vaazlarından oluşan bu eserin başlangıcında Fatıha sûresinin faziletine vurgu yapılmaktadır. Müellif bu sûre hakkında önemli bilgileri cem etmek istediğini dile getirmektedir. Diğer iki vaaz kitabı gibi bu eserde vaaz ve nasihat içeriklidir.¹⁰⁶ Eserin nüshalarından biri Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonu 2788/11 numarada bulunmaktadır.

Alâaddin Efendi (ö. 1165/1752) eseri müellif nüshasından istinsah ederek Nasûhî dergâhına hibe etmiştir.¹⁰⁷

1.2.10. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf

İkinci bölümde eser hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁰² Zirikli, *el-A'lam*, 202; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî IV*, 649; Necdet Yılmaz, "Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi' Şeyh Tayini," *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, (21-22 Mayıs 2005): 98.

¹⁰³ Necdet Tosun, "Aziz Mahmut Hüdâyî'in Tecelliyât İsimli Eseri ve Tasavvufta Ruhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği," *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, (21-22 Mayıs 2005): 225.

¹⁰⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 202; Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 62.

¹⁰⁵ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn II*, 547; Zirikli, *el-A'lam*, 202; Kehhâle *Mu'cemü'l-Müellifîn IV*, 131; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 202.

¹⁰⁶ Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 57-59.

¹⁰⁷ Süleymaniye Ktp., Hz. Nasûhî Dergâhı Koleksiyonu 160.

İKİNCİ BÖLÜM

NETİCETÜ'T-TEFÂSİR FÎ SÛRETİ YÛSUF

2.1. ESERİN TELİFİ, KAYNAKLARI VE ÜSLÛBU

2.1.1. Eserin Telifi

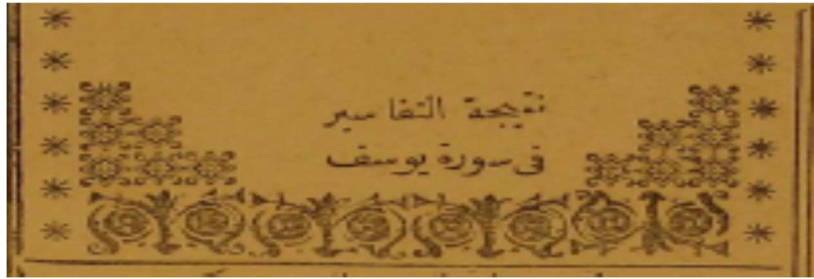
2.1.1.1. 2.1.1.1. Eserin Yazılış Sebebi

Afvî Efendi, bu tefsiri yazma sebebini, eserin ilk sahifesinde Allah Teâlâ'ya hamd ve Hz. Muhammed'e salât ve selâmdan sonra zikretmiştir. Afvî Efendi sûrenin kıssalar ve hisselerin en güzelini içerdiğini dile getirmektedir. O, güvenilir müfessirlerin görüşlerini işârî yorumlarla beraber meczetmek istemiştir. Nitekim eserin ismi de bu duruma işaret etmektedir. Ayrıca hisse ve nüktele de bağlama ekleyerek rivâyet ve dirâyet gibi çeşitli alanları kendinde cem eden bir tefsir kaleme almayı amaçlamaktadır.¹⁰⁸

2.1.1.2. 2.1.1.2. Eserin Yazılış Tarihi, Adı ve Müellifine Nisbeti

Afvî Efendi eseri Muharrem ayının son çarşamba günü ikindiden sonra 1133 yılında tamamladığını, eserin ferağ kaydında¹⁰⁹ belirtmektedir. Ayrıca bu kitabı Üsküdar'daki Hüdâyî asitanesinde vaaz olarak okutmuştur. Bu eserin vaaz olarak tedris edilmesi ise Şâban ayının 26'sında tamamlanmıştır.¹¹⁰

Matbu olan nüshada aşağıda eserden alınan örnekte görüldüğü üzere eserin adı “Nefîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf”tur. Ancak müellif hattında eserin ismi yer almamaktadır. Eser bu isimle çeşitli kaynaklarda ve nüshalarda zikredilmektedir.¹¹¹

Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, (Köprülü Yazma Eser Ktp. Mehmed Âsım Bey nr.15)

¹⁰⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b.

¹⁰⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 132a.

¹¹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 132a.

¹¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 201-202; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn II*, 547; Zirikli, *el-A'lam*, 202; Serkis, *Mu'cemü'l-Matbû'âtü'l-Arabîyye ve'l-Mu'arrebâ II*, 1344-1345; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin IV*, 131; Abay, “*Osmanlı Dönemi Müfessirleri*,” 164.

Eserin son sayfasında müellif, ismini Şeyh Ya‘kûb ibn Şeyh Mustafa Celvetî olarak belirtmektedir.¹¹²

2.1.1.3. 2.1.1.3. Eserin Tavsifi

Arapça ve el yazması olan eserin müellife ait nüshası, Süleymaniye Kütüphanesine bağlı, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Hafız Ahmet Paşa Koleksiyonu, 19 numarada yer almaktadır.¹¹³ Eser tek bir cilt halinde nesih türünde telif edilmiş olup yüz otuz iki varaktır. Her bir sayfasında 32 satır mevcuttur.

Eser siyah mürekkeple yazılmıştır. Ancak âyetler, sebebi nüzûlü ifade için وسبب kelimesi,¹¹⁴ sûrenin Mekkî olduğunu belirtmek için “سورة يوسف مكية” tabiri,¹¹⁵ hamdele ve salveleden sonra “بعد” ifadesi¹¹⁶ kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müellif, âyetlerden hisseler çıkarırken madde başlığı olarak kaydettiği منها¹¹⁷ dikkat ifadesi olarak kullandığı “العلم”, hikâyelere geçişte kullandığı “حكى”¹¹⁸ şiiirden alıntı yaparken kullandığı “شعر”¹¹⁹, “قطع”¹²⁰ ve “بيت” ifadelerini¹²¹ kırmızı mürekkeple yazmıştır. Yine âyetlerden hisseler çıkarırken başlık olarak kullandığı “ومن الحصص” tabirinde bulunan “و” harfini¹²² ise zaman zaman kırmızı mürekkep kullanarak yazmıştır. Ayrıca eserdeki bazı kelimelerin üzerini de kırmızı mürekkeple işaretlemiştir. Eserinde çokça İsrailî rivâyete yer veren Ya‘kub Afvî, rivâyetleri belirtmek için kullandığı “روى يروى” ifadelerini¹²³ ve bazı haberleri aktarmak için kullandığı “ورد” lâfzını¹²⁴ yine kırmızı mürekkep kullanarak yazmıştır.

¹¹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 132a.

¹¹³ Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmet Paşa, 19.

¹¹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b.

¹¹⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b.

¹¹⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b.

¹¹⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 20a, 21b, 22a, 22b, 25a, 29a, 29b, 36a, 38a, 48b, 49a, 51a,

¹¹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 7b, 13b, 17b, 17b, 27a, 56a, 73a, 99a, 103b, 112a, 124a.

¹¹⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 16a, 21a, 25b, 29b, 30a, 33a, 36a, 38b, 41a, 46b, 47b, 48b, 51a, 58a, 84a, 90a, 91b, 99b.

¹²⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 41a, 59b, 92b, 123b.

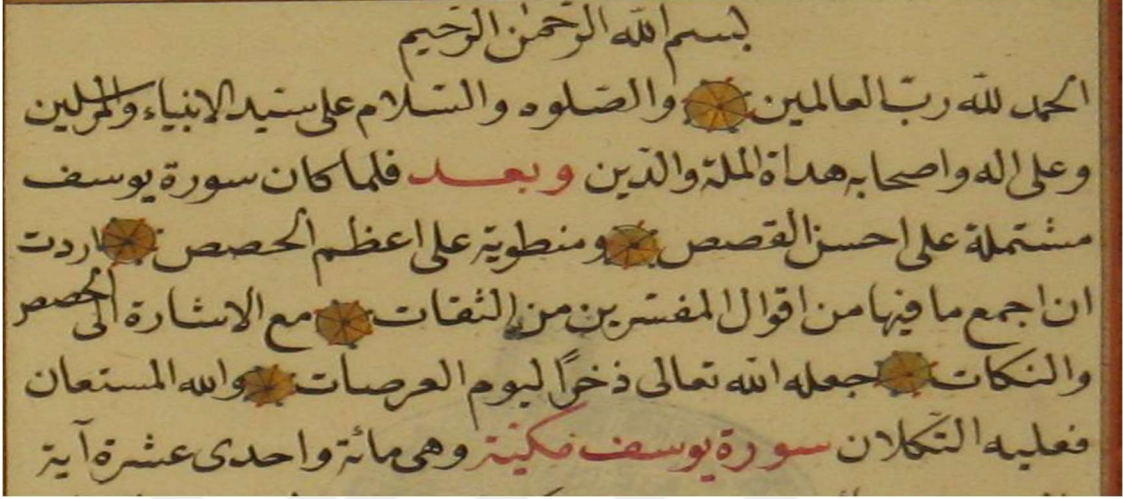
¹²¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 17b, 25b, 46a, 46b, 76a, 123a, 131b.

¹²² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 19b, 48b, 63a.

¹²³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 4b, 11a, 12a, 9a, 19a, 19b, 20a, 20b, 21a, 21b, 21b, 22a, 22a, 23a, 25a, 26a, 26b, 27b, 28b, 29b, 30b, 31b, 36a, 38a, 38b, 40b, 41b, 42b, 43b, 44a, 44b, 45a, 45b, 47a, 47b, 48a, 49a, 51b, 52b, 53a, 53b, 54a, 54b, 60a, 61a, 61b, 62a, 62b, 64a, 67b, 71b, 71b, 72b, 73a, 74a, 74b, 76a, 76b, 77a, 78a, 80b, 81a, 82a, 83b, 84b, 85a, 89b, 90a, 97a, 98b, 99b, 106a, 106b, 108a, 108b, 109a, 110b, 111a, 113b, 115a, 115a, 120b, 123a, 127a, 129a, 130a, 131a, 131b.

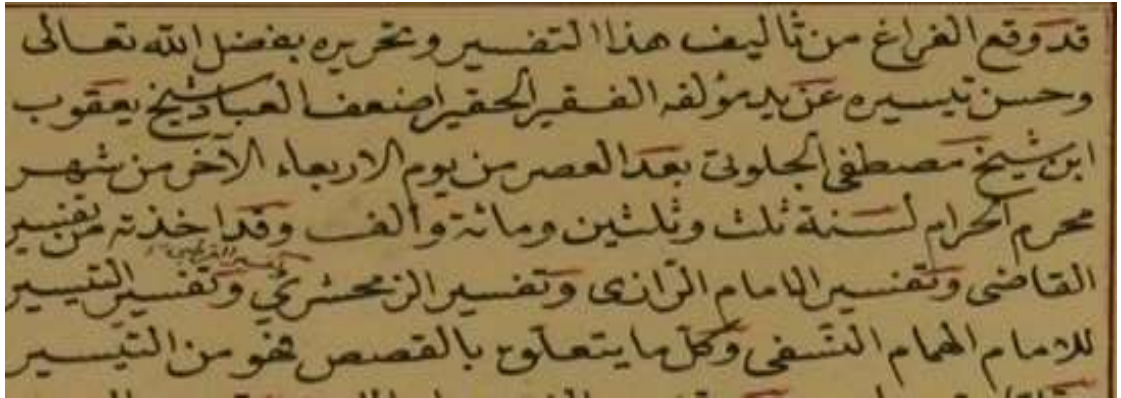
¹²⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 11a.

Afvî Efendi eserin dîbâcesinde¹²⁵ besmele, hamdele ve salveleden sonra “بعد” tabiriyle devam etmektedir. Ayrıca bu bölümde eserin yazılış sebebi, sûrenin en güzel kısma olması, sûrenin fazileti, Mekkî bir sûre oluşu ve nüzûl sebebine değinmekte ve sûrenin âyet, kelime ve harf sayısı hakkında da malûmat vermektedir.¹²⁶

Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmed Paşa nr.19) vr. 1b.

Eserin ferağ kaydında ise aşağıda eserden alınan kesitte görüldüğü gibi tefsir yazarı, yazma tarihi ve hangi kaynaklardan yararlandığına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca müellifin kendisi, annesi, babası ve tüm müminler için bu eserin kurtuluş ve bağışlanmaya vesile olması adına Allah'a yaptığı münacatı da yer almaktadır.¹²⁷

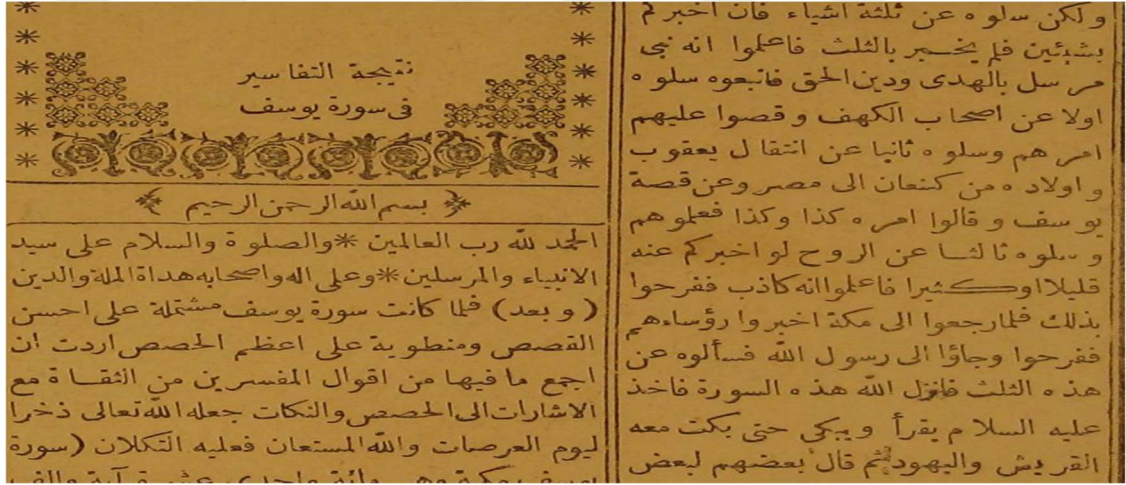
Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa nr.19) vr. 132a.

¹²⁵ Dîbâce, eserin yazılış sebebi, eserin adı gibi bilgilerin mevcut olduğu, esere giriş özelliği taşıyan bölümdür. bk. Yılmaz, *Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 15.

¹²⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b.

¹²⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 132a.

Matbu nüshalardan biri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi demirbaş 00799/003145 numarada bulunmaktadır. Bu eser aşağıda eserden alınan örnekte görüldüğü gibi müellif nüshasından farklı olarak bir sahife iki bölümden oluşmaktadır. Çerçevelemiş iç kısımda âyetler bölünmeden verilmiş ardından Beyzâvî'ye atıf yapılmıştır. Ayrıca Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin *Tibyân Tefsiri*'nden¹²⁸ alıntılar da bağlama eklenerek ayetler tercüme edilmiştir. Ancak müellif hattında Osmanlıca metinler mevcut değildir. Ayrıca Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin *Tibyân* adlı eseri müellif nüshasında eserin kaynakları arasında yer almazken matbu olan bu eserin kaynakları kısmına dâhil edilmiş ve sıkça bu esere atıflar yapılmıştır. Ayrıca “kavlühü” ifadesiyle başlayan cümlelerle Şeyhzâde'den (ö.950/1543-1544) sıkça iktibasta bulunduğu görülmektedir.

Ya'kûb Afvî, *Netîcetu't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp. Mehmed Âsım Bey nr.15) vr.2.

Eserin diğer matbu nüshası ise Köprülü Âsım Bey Kütüphanesi, 15 numarada bulunmaktadır. Bu eser yukarıda küçük bir kesitini verdiğimiz eserle aynı özellikleri taşımaktadır. Matbaa-i Âmire'de Umûm Meârif Nâzırı olan Seyyid Ahmed Kemal Efendi tarafından 1279 da bastırılmıştır.¹²⁹

Bir diğer nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Hayri Abdullah Efendi Koleksiyonu, 216 numarada bulunmaktadır. Bu eser de yukarıda kesiti verilen eserle aynı özellikler taşımaktadır. Yalnız yukarıda özellikleri belirtilen matbu eserlerin son sayfalarında yer alan parça parça yapılandırılmış varaklar, varak numarasına göre bu eserde tasnif

¹²⁸ Recep Arpa, “Tibyân Tefsiri”, *DİA*, (2012), XLI, 127.

¹²⁹ Afvî, *Netîcetu't-Tefâsîr*, vr. 116.

edilmiştir. Matbaa-i Âmire’de Umûm Meârif Nâzırı olan Seyyid Ahmed Kemal Efendi tarafından 1279’da bastırılmıştır. Yine bu eser, Hakkaklar çarşısında sahaf olan Lofçalı Hafız Ali tarafından, 19 Rebîulevvel 1318 yılında Arif Efendi Matbaası’nda bastırılmıştır.¹³⁰

Bunun haricinde diğer nüshalar hakkında kütüphane bilgileri aşağıda verilmiştir:

1. Ya’kûb b. Fenâî Mustafa el-Üsküdârî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, nr. 93
2. Ya’kûb b. Fenâî Mustafa el-Üsküdârî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı, nr. 195.
3. Ya’kûb b. Fenâî Mustafa el-Üsküdârî, *Tefsirü Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı, nr. 207.
4. Ya’kûb Afvî eş-Şeyh Yakub b. Mustafa, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi Eki, nr. 1329.
5. Ya’kub b. Mustafa el-Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, nr.15.
6. Ya’kub b. Mustafa el-Celvetî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 216.
7. Ya’kûb b. Fenâî Mustafa el-Üsküdârî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Efendi, nr.8.
8. Ya’kûb b. Fenâî Mustafa el-Üsküdârî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Murad Buhari, nr. 44.
9. Ya’kûb b. Fenâî Mustafa el-Üsküdârî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, nr. 92.

¹³⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 116.

2.1.2. Eserin Kaynakları

Afvî Efendi kaleme aldığı bu eserde kırâat, lügat, sarf, nahiv, belâgat, kelâm, fıkıh ve hadis gibi alanlarda birçok esere ve âlimlerin görüşlerine müracaat etmiş ve eserinin son kısmında da bunu dile getirmiştir. Müellif, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286)¹³¹ *Envâru't-Tenzîl*'i, Fahreddin er-Râzi'nin (ö. 606/1210)¹³² et-Tefsîrü'l-Kebir adlı eseri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsiri, Necmeddin Nesefî'nin (ö. 537/1142)¹³³ *et-Teysîr fi't-Tefsîr*'i, Ebu'l-Leys'in (ö. 373/983)¹³⁴ *Tefsîru'l-Uyûn*'u ve Mahmûd b. Ebü'l-Hasan Nisâbü'rî'nin (ö. 553/1158'den sonra) *Îcâzü'l-Beyân 'an Me'âni'l-Kur'ân*'ından iktibas etmiştir. Ayrıca Ferrâ Begavî'nin (ö. 516/1122)¹³⁵ *Meâlimü't-Tenzîli*'i, Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Îrşâdü'l-'Akli's-Selîm*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhî't*'i, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944)¹³⁶ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı, Seyhzâde Muhyiddin Kocevî'nin (ö. 950/1543) Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*'ine yazmış olduğu hâşiyeden ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Lübâbü'n-nukûl fi Esbâi'n-Nüzûl* adlı eserinden ve bazı güvenilir vaaz kitaplarından da istifade etmiştir. Zemahşerî, Nisâburî, Ebüssuûd, Ebû Hayyan, *Tefsîru Lubâb*, Şeyhzâde, Sa'dî Çelebî'den eserin kaynakları kısmında bahseden yazar bu âlim ve eserlere isim belirterek atıfta bulunmamaktadır. Ancak müellif, Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767),¹³⁷ Kurtubî (ö. 671/1273)¹³⁸ ve Kelbî (ö. 146/763)¹³⁹ gibi müfessirlerin isimlerini yazmış olduğu *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf* adlı eserin kaynakları bölümünde zikretmediği halde onlardan isim belirterek iktibasta bulunmaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca bazı konularda Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî (ö.981/1562) *Tefsîru Sûreti Yûsuf* adlı eseriyle Afvî Efendi'nin eseri arasında ortak metinlerin olduğu görülmüştür.¹⁴¹ Afvî Efendi bu bilgileri Mustafa b. Şaban Sürûrî'den nakletmiş olabileceği gibi başka bir ortak metinden de faydalanmış olabilir.

¹³¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6a, 13b, 24b.

¹³² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 8b, 9b, 67a, 98a,99a.

¹³³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b, 4a, 6a, 11b,12b,13a, 14a, 14b, 15b, 16b, 17b, 18a, 19a, 20b, 25a, 63a, 70a, 98a, 115a, 118a, 120b, 121b, 122a, 125b, 126a, 129a.

¹³⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 115a.

¹³⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 104b.

¹³⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3a, 4a, 5b, 7b, 9a, 12b, 17a, 22b, 35b, 36b, 37b, 38a, 39b, 62a, 66a, 100b, 101b, 122b, 127b.

¹³⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 9b, 18a, 32a, 40a, 97b,112b, 114b.

¹³⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6a, 7a, 8b.

¹³⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 32a.

¹⁴⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6a, 7a, 8b.

¹⁴¹ Mesela bk. Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî, *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Ötüken İl Halk Ktp., No.787, vr. 11a, 34a, 37b, 82b.

Afvî Efendi âyetlerin tefsiri esnasında İbn Abbas (ö. 69/687-88)¹⁴² başta olmak üzere Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678),¹⁴³ Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644),¹⁴⁴ İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53),¹⁴⁵ Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661),¹⁴⁶ Ebû Bekr Sıddık (ö. 13/634)¹⁴⁷ Osman b. Affân (ö. 35/656),¹⁴⁸ Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12),¹⁴⁹ Kays b. Âsım (ö. 47/667),¹⁵⁰ Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697),¹⁵¹ Dahhâk b. Kays (ö. 64/684),¹⁵² Ebû Hüreyre (ö. 58/678),¹⁵³ ve Ebû Bureyde (ö. 63/682-83)¹⁵⁴ gibi sahâbîlerin görüşlerine yer vermektedir.

Afvî Efendi yine Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)¹⁵⁵ başta olmak üzere, Süddî (ö. 127/745),¹⁵⁶ Katâde b. Diâme (ö. 117/735),¹⁵⁷ Hasan el-Basrî (ö. 110/728),¹⁵⁸ Mekhûlu's-Şamî (ö. 112/730),¹⁵⁹ İkrime (ö. 105/723),¹⁶⁰ Mücâhid (ö. 103/721),¹⁶¹ Ka'bû'l-Ahbâr (ö. 32/652-53),¹⁶² Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713),¹⁶³ ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurâzî (ö. 108/726 [?])¹⁶⁴ gibi tâbiînlerle de atıfta bulunmuştur.

Müellif, eser ismi vermeksizin İbn Sirîn (ö. 110/728),¹⁶⁵ Muhammed b. Vâsıl (ö. 123/741),¹⁶⁶ İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778),¹⁶⁷ Süfyân-ı Servî (ö. 150/767),¹⁶⁸ Abdül

¹⁴² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3b, 5b, 8b, 9b, 19a, 35a, 35b, 47a, 61b, 68a, 74a, 74b, 84b, 89a, 90b, 98a, 101b, 104b, 105a, 107a, 111a, 114a, 119a, 122b, 126a.

¹⁴³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 10a, 31a, 105a, 125b, 126a.

¹⁴⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 4b, 44b, 46b, 51a, 104a.

¹⁴⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 32b, 48a, 126a.

¹⁴⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 38b, 66b, 90a.

¹⁴⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 50b.

¹⁴⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 8a.

¹⁴⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 45a.

¹⁵⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29a.

¹⁵¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 5a.

¹⁵² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 35b.

¹⁵³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 45a.

¹⁵⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 99b.

¹⁵⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 5a, 31b, 48a, 55a, 61b, 65a, 67b, 68b, 74a, 84a, 87b, 92b, 98b, 100b, 102a, 107b, 112a, 119a, 116b.

¹⁵⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 5b, 114.

¹⁵⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6b, 7a, 85b, 87b, 89a, 125b, 126a.

¹⁵⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 18a, 21b, 39b, 46b, 108b, 122b, 124.

¹⁵⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29b.

¹⁶⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 47b, 56a, 85b, 114b.

¹⁶¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 48a, 89a, 91a, 108b, 122b, 126a.

¹⁶² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 61b, 91a.

¹⁶³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 89b, 101a, 126a,

¹⁶⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 40a.

¹⁶⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 42a.

¹⁶⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 48a.

¹⁶⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29b, 76b, 99b.

¹⁶⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 72a.

vâhid b. Zeyd (ö. 177/793),¹⁶⁹ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797),¹⁷⁰ Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830),¹⁷¹ Ebû Yezîd Bestâmî (ö. 234/848),¹⁷² Yahya b. Muaz (ö. 258/872),¹⁷³ İbrâhîm el-Havvâs (ö. 291/904),¹⁷⁴ Cüneydi Bağdâdî (ö. 297/909),¹⁷⁵ Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/946),¹⁷⁶ İbn Atâ (ö. 309/922),¹⁷⁷ Ebû Bekir Şiblî (ö. 334/946),¹⁷⁸ Cafer el-Huldî (ö. 348/959),¹⁷⁹ Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015),¹⁸⁰ İbn Arâbî (ö. 638/1240),¹⁸¹ Zinnûn-ı Mısırî (ö. 1105/1694)¹⁸² gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine de yer vermektedir.

Afvî Efendi'nin Yahya b. Zekeriyâ (ö. 182/798),¹⁸³ Ebû Hanîfe (ö. 150/767),¹⁸⁴ Şâfî (ö. 204/820),¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),¹⁸⁶ Ebu'l-Kâsmü'l Hakîm (ö. 342/953),¹⁸⁷ Ali b. Ahmed el-Hâşimî (ö. 428/1037)¹⁸⁸ gibi fakihlere de işaret ettiği görülmektedir. Arap dili âlimleri Zeccâc (ö.311/923)¹⁸⁹ ve Cevherî'ye (ö. 400/1009)¹⁹⁰ de atıfta bulunan yazar itikâdî alanda Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâgarî'nin (IV/X. yüzyıl)¹⁹¹ görüşlerine yer vermektedir.

Müellif zaman zaman âyetlerde geçen kırâat farklılıklarına değinirken, İbn Kesîr (ö. 120/738),¹⁹² Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771),¹⁹³ Âsım b. Behdele (ö. 127/745),¹⁹⁴ Hamza

¹⁶⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 38a.

¹⁷⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 23a, 49a.

¹⁷¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 35a,47a,51a.

¹⁷² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

¹⁷³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 56b, 27b, 46b.

¹⁷⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 58a.

¹⁷⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 17b.

¹⁷⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

¹⁷⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29a.

¹⁷⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

¹⁷⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 56b,113b.

¹⁸⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 25a, 97b, 115b, 117b.

¹⁸¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6a.

¹⁸² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 25b.

¹⁸³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 39b.

¹⁸⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29a, 66b.

¹⁸⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr.,6b.

¹⁸⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6b.

¹⁸⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 27a.

¹⁸⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 30b.

¹⁸⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 55a.

¹⁹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 46b.

¹⁹¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3b, 14b, 62b, 63a, 127b.

¹⁹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 40b.

¹⁹³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 40b,48b.

¹⁹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 40b, 125b, 126a.

b. Habîb (ö. 156/773)¹⁹⁵ ve Ali b. Hamza el-Kisâi (ö. 189/805)¹⁹⁶ gibi imamların ismini zikrederken kimi zaman da isim belirtmeden bilgi vermektedir.¹⁹⁷

Yazar ehli tefsir,¹⁹⁸ bazı zâhid,¹⁹⁹ bazı ârifîn,²⁰⁰ bazı sülehâ,²⁰¹ bazı muhakikîn,²⁰² fuzalâ,²⁰³ bazı efâzıl,²⁰⁴ bazı hükema,²⁰⁵ bazı meşâyih,²⁰⁶ irfan ehli,²⁰⁷ ehli hakaik,²⁰⁸ ve işâret ehli²⁰⁹ gibi tabirler kullanarak farklı görüşlere genel ifadelerle de değinmektedir.

Alıntı yaparken bazen “İmam Kuşeyri şöyle dedi.” (قال الامام القشيري) ya da “Onu Nesefî zikretti.” (ذكره النسفي) gibi tabirlerle müellif adını kullanmaktadır. Yine “İsmetü’l-Enbiyâ kitabında”²¹⁰ ibaresinde olduğu gibi sadece eserin ismini belirterek o eserden alıntılar yapmaktadır. Bazen de “Şeyh İmam Mâturîdî *Te’vilâtü’l-Kur’ân*’ında dedi.” (قال شيخ الامام ابو منصر الماتريدي في تاويلات القران) tabirinde olduğu gibi eser ve yazarını da belirtmektedir.

Afvî Efendi, Kuşeyrî’den bahsederken “imam” ve “sırrını mukaddes eylesin” (قدس سره) tabirini kullanırken, Maturîdî için “şeyh” ve “imam” ibarelerini kullanmaktadır. “İmam” tabirini zaman zaman Râzî, Nesefî ve Beşâgarî için de zikreden müellifin bu kimselere karşı duyduğu saygı ve muhabbeti izhar ettiği görülmektedir.

2.1.3. Eserin Üslûbu

Afvî Efendi âyetleri bölerek tefsiretmektedir. Genel olarak âyetten bir kelime veya birkaç sözcüğün dilbilimsel anlamlarına değinmektedir. Müellif zaman zaman kavram anlamları için diğer müfessir ve âlimlerin görüşlerine de başvurmaktadır. Gerek

¹⁹⁵ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 125b, 126a.

¹⁹⁶ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 125b, 126a.

¹⁹⁷ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 32b, 50b,65b, 89a, 93b, 100b.

¹⁹⁸ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 72b.

¹⁹⁹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 109b.

²⁰⁰ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 3b.

²⁰¹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 106b.

²⁰² Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 127b.

²⁰³ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 11b, 82b.

²⁰⁴ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 14a.

²⁰⁵ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 19a, 130a.

²⁰⁶ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 129b.

²⁰⁷ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 36a.

²⁰⁸ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 40a.

²⁰⁹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 54a, 63b, 69b, 129a.

²¹⁰ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 14b,18b, 42a, 108b. Afvî Efendi İsmetü’l-Enbiyâ eserinin Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâgarî’ye ait olduğunu zikretmektedir. bk. vr.16b, 118a. Aynı zamanda Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) el-Müntekâ adlı eserinin mukaddimesinde, bu eseri Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Yahyâ el-Beşâgarî (IV./X. yüzyıl) tarafından kaleme alınıp İsmetü’l-Enbiyâ diye şöhret bulan Keşfü’l-Çavâmiğ fi Ahvâli’l-Enbiyâ adlı eserden özetlediğini dile getirmektedir. bk. Mehmet Bulut, “Müntekâ”, *DİA*, (2006), XXXII, 31.

gördüğü takdirde şiir, beyt, kıta, hikâye ve birçok İsrâiliyat içeren rivâyetlere de yer vermektedir. Bir ya da birkaç âyeti böylece açıkladıktan sonra bu âyetlerden hisseler çıkarmaktadır. Hisseler çıkarırken başlık olarak “minel hıvas” (من الحصص) tabirini kullanmaktadır. Bu tabiri kullanarak bir hisse çıkaran müellif diğer hisseleri “minha” (منها) ifadeleriyle belirtmektedir. Hisseler çıkarmış olduğu âyetlere “tefsir-i enfüsî” başlığını kullanarak en sonunda iş’ârî yorumlarını yapmaktadır.

Müellif âyetlerin tefsîri esnasında maksadının daha iyi anlaşılması için “المعنى”²¹¹, “المعنى”²¹², “او”²¹³, “بمعنى”²¹⁴ ve “ای”²¹⁵ ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca vaaz üslûbunun da bir gereği olarak dikkat çekmek için “اعلم”²¹⁶ lâfzına da sıkça yer verdiği görülmektedir.

Afvî Efendi bazı kavramların vücûhuna değinirken farklı anlamları işaret etmek için “منها”²¹⁷ ve “el-evvel/es-sânî/es-sâlis”²¹⁸ gibi sıra sayılarını kullanmaktadır. Böylece konuyu kısımlara ayırarak daha anlaşılır hale getirmektedir.

Yazar bazı âyetlere yaptığı kısa açıklamaları²¹⁹ yeterli görürken diğer bazı âyetlerdeki kavram veya ibareleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Âyetten bölüp tefsirini yaptığı ibareyi dilbilimsel olarak açıklarken kendi görüşü ile birlikte birçok âlimin görüşüne yer vermektedir. Bunun yanı sıra rivâyetlere²²⁰ ve hikâyelere²²¹ de atıfta bulunmaktadır. Afvî Efendi’nin kimi zaman yer verdiği bu uzun izahlar âyetler arası münasebetin yitirilmesine yol açmaktadır.

²¹¹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 46a, 50b, 55a.

²¹² Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 12a, 32b, 45a,46b.

²¹³ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 24a, 28a, 46a,47b, 48a, 52b.

²¹⁴ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 23a, 28a, 47b.

²¹⁵ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 13a, 23a, 23b, 24a, 25a, 28a, 28b, 30a, 33a, 44b, 45a.

²¹⁶ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 6b, 7a, 11b, 13a, 14a, 15b, 23a, 25a, 27b, 28b, 33a, 46b,53a.

²¹⁷ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 118b.

²¹⁸ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 92a.

²¹⁹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 8b, 23b, 108b.

²²⁰ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 4b, 9a, 11a, 12a,19a, 19b, 20a, 20b, 21a, 21b, 21b, 22a, 22a, 23a, 25a, 26a, 26b, 27b, 28b, 29b, 30b, 31b, 36a, 38a, 38b, 40b, 41b,42b, 43b, 44a, 44b, 45a, 45b, 47a, 47b, 48a, 49a, 51b, 52b, 53a, 53b, 54a, 54b, 60a, 6a, 61b, 62a, 62b, 64a, 67b, 71b, 71b, 72b, 73a, 74a, 74b, 76a, 76b, 77a, 78a, 80b, 81a, 82a, 83b, 84b, 85a,89b, 90a, 97a, 98b, 99b, 106a, 106b,108a,108b, 109a,110b, 111a, 113b, 115a, 115b, 120b, 123a, 127a, 129a, 130a, 131a, 131b.

²²¹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 7b,13b, 17b, 17b, 27a, 56a, 73a, 99a, 103b,112a, 124a.

2.2. ESERİN KUR'AN İLİMLERİ VE TEFSİR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.2.1. Eserin Kur'an İlimleri Açısından Değerlendirilmesi

2.2.1.1. Müteşâbihu'l-Kur'ân

Müteşâbih sözcüğü “şibh” (شبه) kökünden türetilmiş teşâbüh mastarının ismi failidir. İki şeyin birbirlerine karşılıklı ve eşit olarak benzemelerine teşâbüh, benzeyenlerden her birine müteşâbih denilir. İstilah olarak anlamları kapalı olup bilinmeyen, anlaşılmasında güçlük çekilen, birden fazla manaya ihtimali olan ve bu manalardan birinin tercihinde zorluk söz konusu olan âyet, kelime ya da harflerdir.²²²

Müteşâbihler iki ayrı başlıkta incelenebilir. Bunlardan ilki Rûh, Sûr, Arş, Kürsî gibi mahiyetini yalnız Allah'ın bildiği mutlak müteşâbihler, ikincisi ise ilimde rüsûh sahibi olanların bilebileceği mananın anlaşılmasında bir delile ihtiyaç duyulan ya da bir açıklama gerektiren izâfî müteşâbihlerdir.²²³ Râğıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise müteşâbihleri, kıyamet saati gibi manası yalnız Allah tarafından bilinebilen müteşâbihler, garib lâfızlar ve muğlâk ifadeler gibi bir kısmını insanların bilebileceği müteşâbihler ve son olarak ilimde rüsûh sahibi olanların bilebileceği müteşâbihler olmak üzere üç bölümde değerlendirmiştir.²²⁴

Müteşâbihlerin te'vili hususunda iki farklı anlayış bulunmaktadır. Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Malik b. Enes (ö. 179/795), Şafîî (ö. 204/820), muhaddisler ve selevin çoğunluğu müteşâbihlerin te'vilini reddetmişler, Hasan el-Basrî'den itibaren bazı mütekaddim âlimler ise müteşâbihleri belli usul ve yöntemlerle te'vil etmişlerdir.²²⁵

Müteşâbihlerin te'vili hususunda Afvî Efendi ilk görüşü benimsemektedir. Eserinde müteşâbih kavramını “Müteşâbih, hakikatine iman etmekle birlikte ondan muradın ve hükmün ne olduğu kıyamet gününden önce bilinmeyen şeydir.” diye

²²² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbil'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Mârifê, 1422/1209), 254; Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân II* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005) 79-82; Celâlüddin Abdurrahman Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân I* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2002), 639-670; Muhammed Abdülazim Zerkânî, *Menâhil'ül-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân II* (Dimeşk: Dâru'l-Kuteybe, 2010), 270-280; İsmail Cerrahoglu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 128-134; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 154.

²²³ Ebû İshak Şâtübî, *el-Muvâfakat, III*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010) 86-87; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 156.

²²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 257-258.

²²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *DİA*, (2006), XXXII, 207.

tanımlamıştır. Çünkü ona göre müteşâbihin bilgisi âhirette bilinir hale gelir. Zira müteşâbih imtihan için indirilmiştir. İmtihan ise dünyadadır, âhirette imtihan yoktur. Afvî Efendi, Fahreddin er-Râzî'nin görüşüne yer vermektedir. Ona göre müteşâbih Hz. Peygamber tarafından malûm olunmaktadır. Ayrıca sahâbenin geneli ve ehl-i sünnet de böyle düşünmektedir. Yâ'kub Afvî ayrıca müteahhirun ulemanını bu harfler hususundaki görüşlerine de deyinmektedir. Onlara göre rûsuh sahibi âlimler müteşâbihin anlamını bilebilirler. Çünkü Kur'ân kulların faydalanması için nazil olmuştur. Eğer onun anlamını Allah'tan başkası bilemezse bu bazı kötü niyetliler tarafından ta'n edilir. Son olarak Afvî Efendi aslında bu konudaki ihtilâfın suri olduğunu ihsas eden bir değerlendirme yapmıştır. Ona göre bir kesim ilimde derinleşmiş kimse müteşâbihin tevilini bildiğini söylerken onun zâhirini, müteşâbihin bilinemeyeceğini söyleyenler ise onun hakikatini kastetmektedir.²²⁶

2.2.1.2. Hurûf-ı Mukattaa

Hurûf, harf kelimesin çoğuludur. Mukattaa ise “kesilmiş şey” anlamındadır. Terim manası bazı sûre başlarındaki tek tek okunan harflerdir. İki medenî diğerleri Mekkî olmak üzere yirmi dokuz sûrenin başında bulunur. Bu harflerin anlamının bilinmesi hususunda iki farklı görüş vardır. Bu görüşlerden ilki hurûf-ı mukattaa hakikî müteşâbih olarak kabul edip, yalnız Allah'ın bilebileceğini dile getiren selefi görüş, ikincisi ise bu harflerin anlamı noktasında te'vil yapılabileceği kanaatinde olan müteahhirunun görüşüdür. Bu ikinci görüşü paylaşan âlimler, hurûf-ı mukattaa Allah'ın isim ve sıfatlarından bir kısmına işaret ettiği, yemin harfleri veya sûre isimleri ya da dikkat çekici harfler olduğu gibi yirmi kadar birbirinden farklı görüş ortaya koymuşlardır.²²⁷

Afvî Efendi yukarıda müteşâbih başlığında ifade edildiği gibi bu harfleri hakikî müteşâbihlerden kabul ederek anlamının bilinemeyeceğini dile getirmektedir. Bu bağlamda Fahreddin Râzî'nin görüşüne de yer vermiştir. Râzî ise bu harflerin manasını Hz. Peygamberin bildiğini ve ondan başkasının bilemeyeceğini, sahâbenin geneli ve ehl-i sünnet âlimlerinin de bu görüşü paylaştığını ifade etmektedir.²²⁸

²²⁶ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 2a.

²²⁷ Süyûtî, *el-İtkân I*, 658-668; Cerrahoglu, *Tefsir Usûlü*, 134-148; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 170-176; M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa” *DİA*, (1998), XVIII, 401-408.

²²⁸ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 2a.

Bu ifadelerinden sonra muteahhirun alimlerinin görüşlerini de zikretmektedir. Onlar ilimde rasih olanların müştâbihin te’vilini bilebileceği, çünkü Kur’ân’ın insanın faydalanması için indiğini ifade etmişlerdir. Afvî Efendi selefi görüşte olmasına rağmen isim belirtmeden “denilir ki” ifadesiyle başlayan cümlelerle bazı müfessirlerin bu harflerin anlamları konusundaki yorumlarını kaydetmiştir. Bu harfler (الر) sûrenin ismi veya Allah’ın üç esmâu’l-hüsânından olan “Allah, Lâtif, Rahim” olabilir. Başka bir görüşe göre Allah Cebrail aracılığı ile bu harflerin anlamlarını Rasûlüllah’a bildirmiştir.²²⁹

Afvî Efendi bu mülâhazalardan sonra konuyu Yûsuf sûresinin muhtevasıyla ilişkili olan Necmeddin Nesefî’nin zikrettiği bir yorumla neticelendirmektedir. Nesefî’ye göre onun evveli kendisini ortası celâlini sonu da lâfzını işaret etmektedir. Bir anlamda Allah Yûsuf’un kardeşlerinin ve onun milletinin ona ne yaptığını görmektedir. Yine Allah Yûsuf’un (a.s.) kuyuda hapiste karşılaştığı belâları, Mısır’a melik olup babasıyla bir araya geldiğini bilmektedir. Aynı zamanda Allah yer ile gök arasında yaratılmış olup görülen ve görülmeyeni görmekte ve her yürüyenin adımlarını ve her nefes alanın nefesini ve hareket edenin nereye gittiğini bilmektedir. İster açığa vursun isterse mahlûkattan gizlesin her bir iş yapanın yaptığı işi de gördüğünü zikretmektedir.²³⁰

2.2.1.3. Vücûh ve Nezâir

Harf ve hareke bakımından aynı kelimelerin farklı yerlerde aynı anlamı ifade etmesine nezâir, harf ve hareke yönünden aynı kelimelerin Kur’an’da farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesine ise vücûh, denilmektedir.²³¹

Afvî Efendi de âyetlerde yer alan bazı lâfızların vücûhuna tefsirinde yer vermektedir. Nitekim sûrenin رَبِّ قَدْ أَنْتَبَيْتِي مِنَ الْمَلِكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ *“Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da ahrette de benim sahibimsin. Beni Müslüman olarak*

²²⁹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 2a.

²³⁰ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 2b.

²³¹ Celaleddin Divlekçi, “Fîruzâbâdî’nin Kur’an İlimlerine Dair Görüşleri,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No. 29, (2017): 1-32; Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci,” *İlim Yayma Vakfı Ku’ran ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*, No.1, (18-23 Ağustos 2008): 441.

öldür ve beni sâlihler arasına kat!”²³² âyetinde geçmekte olan “وَلِيّ” lâfzının yardımcım, velim anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bu kavram ve onun çoğulu, Kur’ân’da Rab,²³³ ilâhlar,²³⁴ çocuk,²³⁵ garib,²³⁶ sahib,²³⁷ kayyım,²³⁸ küfürde yardım,²³⁹ İslâm’da yardımlaşma,²⁴⁰ nasihat²⁴¹ gibi on ayrı manada kullanılmaktadır.²⁴²

Yine yukarıda verilen Yûsuf sûresinin 101. âyetinde geçen “الصَّالِحِينَ” kavramının ve bu kavramın müfredinin Kur’ân’da çeşitli manalarda kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre bu kavram mü’min,²⁴³ razı olunan,²⁴⁴ tevbe eden,²⁴⁵ emin,²⁴⁶ eli ayağı normal çocuk,²⁴⁷ adil arkadaşı,²⁴⁸ yüce makam²⁴⁹ ve nebiler için bir vasıf²⁵⁰ gibi anlamlara sahiptir.²⁵¹

Müellif yine bu sûrenin قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبَا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ “*Dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizim birimizi alıkoy. Zira biz seni, iyilik edenlerden görüyoruz.*”²⁵² âyetinde bulunan “كَبِيرًا” lâfzının Kur’ân’da, yedi farklı anlamda geldiğini belirtmektedir.²⁵³ Yazara göre bir anlamı bu âyette geçtiği üzere yaşça büyüklük, diğer manaları ise çok,²⁵⁴ yüce,²⁵⁵ uzun,²⁵⁶ şiddet,²⁵⁷ ilim²⁵⁸ ve akıldır.²⁵⁹

²³² Yûsuf, 12/101.

²³³ En’âm, 6/4.

²³⁴ Ankebût, 29/41.

²³⁵ Meryem, 19/5.

²³⁶ Bakara, 2/107.

²³⁷ Kehf, 18/17.

²³⁸ Bakara, 2/282.

²³⁹ Mâide, 5/51.

²⁴⁰ Tevbe, 9/71.

²⁴¹ Nisâ, 4/144.

²⁴² Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 117b.

²⁴³ Nûr, 24/32.

²⁴⁴ Neml, 27/19.

²⁴⁵ Yûsuf, 12/19.

²⁴⁶ Kehf, 18/82.

²⁴⁷ A’râf, 7/190.

²⁴⁸ Sâffât, 37/102.

²⁴⁹ Bakara, 2/130.

²⁵⁰ Enbiyâ, 21/86.

²⁵¹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 118b.

²⁵² Yûsuf, 12/ 78.

²⁵³ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 92a-92b.

²⁵⁴ Bakara, 2/282.

²⁵⁵ Ra’d, 13/19.

²⁵⁶ Mülk, 67/9.

²⁵⁷ Furkân, 25/19.

²⁵⁸ Şu’arâ, 26/49.

²⁵⁹ Yûsuf, 12/80.

2.2.1.4. Mübhemâtu'l-Kur'ân

Mübhem kelimesi algılanması ve anlaşılması zor olan, kapalı bırakılan, mahiyeti bilinmeyen, belirsiz, örtülü sözlük anlamıyla “ibhâm” mastarından bir sıfattır.²⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî'ye göre duyu ve akıl alanına girmesine rağmen algılanması ve anlaşılması zor olan her şey bu kavramın kapsamındadır.²⁶¹ Terim olarak ise insan, melek ve cin gibi varlıkların, topluluk veya kabilenin, Kur'ân'da açık olarak değil de ism-i işaretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesi demektir.²⁶²

Mübhem lâfızların Kur'ân'da yer almasında evrensel hedefler gözetilmesi, ifade zenginliği sağlanması, kendisinden söz edilen şahsın yüceltilmesi, hoşça gitmeyen bir vasıfla muhatabın tahkir edilmesi, fail meşhur olduğu için açıklama cihetine gidilmemesi, mübhem in tespitinde herhangi bir faydanın bulunmaması gibi sebepler belirlemek mümkündür.²⁶³

Afvî Efendi de te'lif ettiği bu eserde mübhem lâfızların anlamına yönelik izahlarda bulunmuştur. Bu bağlamda sûrenin ilk âyetinde geçen “Bunlar apaçık kitabın âyetleridir”²⁶⁴ ifadesindeki “bunlar” diye tercüme edilen ismi işaretin (تلك) sûrenin âyetlerine işaret ettiğini ifade etmektedir.²⁶⁵

Yine o, “*Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde almak isteyenler için ibretler vardır.*”²⁶⁶ âyetinde geçen “ibret almak isteyenlerden” (آيات للسائلين) kastın, Yahudiler olduğunu, bu hususta İbn Abbâs ve Mukâtil'in aynı şekilde fikir beyan ettiğini, İmam Mâtürîdî'nin ise bu lâfzın kıyamete kadar olan zaman zarfında ibret almak isteyen tüm insanları ihtiva ettiğini zikretmektedir.²⁶⁷ Müellif bu bağlamda Kuşeyrî'nin görüşüne de yer vermektedir. Kuşeyrî sûrenin tamamını göz önünde bulundurarak her sıkıntı halinde nasıl sabredileceği ve nimet anında nasıl şükredileceği hususunda ibretler olduğunu beyan etmektedir. Başka bir görüşe göre bu lâfızdan maksat tüm soranlardır.²⁶⁸

²⁶⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Afrîkî el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab I* (Beyrut: Dâru Sâdır, 711/1311), 280.

²⁶¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 174.

²⁶² Suyûtî, *el-İtkân II*, 1089-1110; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136; Zerkeşi, *el-Burhan I*, 155; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186.

²⁶³ Zerkeşi, *el-Burhan I*, 155; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 137-138.

²⁶⁴ Yûsuf, 12/1.

²⁶⁵ Afvî, *Neticetü't-Tefâsîr*, vr.2a.

²⁶⁶ Yûsuf, 12/7.

²⁶⁷ Afvî, *Neticetü't-Tefâsîr*, vr. 9b.

²⁶⁸ Afvî, *Neticetü't-Tefâsîr*, vr. 9b.

Diğer bir örnekte ise Ya'kûb Afvî “*Kadının akrabasından bir şahit şöyle şahitlik yaptı.*”²⁶⁹ âyetinde geçen “şâhit” lâfzının mahiyeti konusunda onun kadının amcasının oğlu hikmetli bir kişi olan Yemliha olduğunu ya da dayısının oğlunun beşikteki çocuğu olabileceğini dile getirmektedir.²⁷⁰ Eserin hemen bu kısmında Hz. Peygamber’den bir rivâyette bu şahidin onun dayısının beşikteki çocuğu olabileceği fikrini delil getirmesi bu hususta aynı düşüncede olduğunu göstermektedir.²⁷¹ Rivâyette Hz. Peygamber beşikte dört çocuğun konuştuğunu bunlardan birinin de Yûsuf’u gören kişi olduğunu bildirmektedir.²⁷² Müellif isim vermeden denilir ki ifadesiyle devam ederek, şâhid lâfzından maksadın onun kardeşi olup Yûsuf’un beraatine delil olması için Allah’ın ona dil şehâdetini nasip ettiğini beyan etmektedir. Afvî Efendi “*İşte dosdoğru din budur.*”²⁷³ âyetinde geçen ism-i işâreti (ذَلِكَ) de tevhid olarak yorumlamıştır.²⁷⁴

2.2.1.5. İ‘câzu’l-Kur’ân

Sözlükte “aceze” (عجز) kökünden türeyip aciz bırakmak, gücü yetmemek, yapamamak anlamındaki bu kavram, terim olarak Kur’ân’ın sahip olduğu özellikler sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi olarak tanımlanmaktadır. Kur’ân’ın nazım ve te’lifi, geçmiş ve gelecekte gaybî haberler içermesi, beşeriyetin ihtiyacını karşılaması, fennî mucizelere işaret etmesi, Hz. Peygamber tarafından değiştirilmemesi gibi açılardan mucizevî bir kitap olduğu söylenebilir.²⁷⁵

Afvî Efendi Kur’an’ın bahsedilen bu i‘caz yönlerinden daha çok Kur’ân’ın nazmı ve te’lifi ile anlamının vakıya uygun olması hususunda izahlarda bulunmaktadır. Müellif, تِلْكَ آيَاتِ الْكِتَابِ الْمُبِينِ “*Bunlar, apaçık Kitab’ın âyetleridir*”²⁷⁶ âyetini belâgat açısından değerlendirdikten sonra bu konudaki görüşlerini izah etmektedir.²⁷⁷ Afvî Efendi’ye göre Kur’ân’ın mübin olması onun mucizeliğinin göstergesidir Sürenin âyetleri zâhir manalarının açık ve Araplar için bir mucizedir. Ayrıca onları uyarmanın gereği olarak zâhir bir kitap ve kendi dilleri olan Arapça ile inmesi açısından Araplar

²⁶⁹ Yûsuf, 12/26.

²⁷⁰ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 42b.

²⁷¹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 43a.

²⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn II*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 538.

²⁷³ Yûsuf, 12/40.

²⁷⁴ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 10a, 58b, 81b, 120b, 14a, 93b.

²⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredâ*, 322; Bekir Topaloğlu ve Hayreddin Karaman, *Yeni Kâmus*, (İstanbul: Elif Ofset, 1980), 259; Suyûtî, *el-İtkân II*, 1018-1019; Zerkeşi, *el-Burhan II*, 101-115; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 176-181; Yusuf Şevki Yavuz, “İ‘câzü’l-Kur’ân,” *DİA*, (2000), XXI, 403; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 162.

²⁷⁶ Yûsuf, 12/1.

²⁷⁷ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 2b.

için bir şereftir. Kelâmı düşünenler için bu kitabın âyetlerinin apaçık olduğunu çünkü kitabın âyetlerinin beşer sözü ya da Yahudiler'in sordukları şeyler olmayıp Allah katından olduğunu da sözlerine eklemektedir. Müellifin yer verdiği başka bir görüşe göre mübin, insanların dini konularda ihtiyaç duyduğu haram-helâl, hidâyet-delâlet, hak-bâtıl, adâlet-zulüm gibi kavramları beyan eder. Afvî Efendi'ye göre âyette yer alan kitap lâfzı (الْكِتَابِ) Levh-i Mahfuz'da yazılı âyetler veya Tevrat'ta vaat edildiği üzere Hz. Muhammed'e indirileceği peygamberler tarafından bildirilen âyetlerdir.²⁷⁸

(Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur'an'ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini en güzel bir şekilde anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen bundan önce (bu haberleri) elbette bilmeyenlerden idin.”²⁷⁹ âyetinin müellif, Kur'ân'ın belagâtı, lâfzı, terkibi ve manasının vakaya mutabık olması açısından mucize olduğunu dile getirmektedir.²⁸⁰

Yûsuf sûresinin 94. âyetinde geçen “إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ” terkinin tefsiri esnasında Hasan el-Basrî ve İbn Abbas'ın görüşlerine değinmektedir. Hasan el-Basrî'ye göre bu mesafe bir aylık bir mesafedir. İbn Abbas'a göre ise bu mesafe sekiz gündür. Yine ona göre Allah'ın bir mucizesi olarak, esen bir rüzgâr Yûsuf'un kokusunu ona taşımıştır.²⁸¹

2.2.1.6. Garîbü'l-Kur'ân

Garîb kelimesi Arapça'da “garube” (غرب) kökünden türeyip uzakta olan, cinsi arasında benzeri bulunmayan, algılanması ve anlaşılması zor olan, kapalı bırakılan, mahiyeti bilinmeyen, kavimden veya beldeden olmayan yabancı kişi demektir.²⁸² Garîbü'l-Kur'ân ise Kureyş lehçesiyle inen Kur'ân-ı Kerîm'de diğer lehçelerden ve yabancı dillerden geçen kelimeleri ya da Arapların az kullanması sebebiyle anlamı bilinmeyen lâfızları veya yaygın kullanılmasına karşın Kur'ân'ın farklı anlamlar yüklediği kavramları konu edinen bilgileri ifade etmektedir.²⁸³

Afvî Efendi gerek kaynak göstererek, gerekse “denilir ki” ifadesiyle başlayan cümlelerle bu lafızları açıklamıştır. Nitekim Yûsuf sûresinin beşinci âyetinde yer alan ru'yâ (رؤيا) kelimesini Beyzâvî'den aynen alıntılacağı bir pasajda, ru'ya sözcüğünün

²⁷⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 2b.

²⁷⁹ Yûsuf, 12/3.

²⁸⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3a.

²⁸¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 108a.

²⁸² İsfahânî, *el-Müfredât*, 359; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab I*, 640; Topaloğlu ve Karaman, *Yeni Kâmus*, 295.

²⁸³ İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân,” *DİA*, (1996), XIII, 379.

ru'yet lâfzından türediğini ve uykuda görülen şey anlamına geldiğini ifade etmektedir. Yine bu pasajda Beyzâvî rüyayı: “Hayalin ufkundan süzülen sûretin hiss-i müştereke gelmesidir.” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre ruh ile melekût arasında uygunluk olduğu için ruh bedenin tedbirinden kurtularak melekût âlemiyle iletişime geçer ki bu şekilde sadık rüya oluşur. Bu iletişimde ruh orada hâsıl olan manalara uygun şeyleri tasavvur eder. İnsanın hayali ona münasip bir sûretle bunu hikâye eder ve hiss-i müştereke gönderir. Hiss-i müşterek bunu bir görüntü olarak müşahede eder. Bu bağlamda müellif Kurtubî'den (ö. 671/1273) aldığı uzunca bir bölümde rüyanın mahiyeti hakkında malûmat vermeye devam etmektedir. Kurtubî rüyanın herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığını ve derin uyku gibi bir idrak olduğunu beyan ederek, rüyanın çoğunlukla uykunun ağır olmadığı gecenin sonunda görüldüğünü dile getirmektedir. İbn Arabî ise uykuda ancak uyanırken idrak edilen şeylerin görülebileceğini ve bundan dolayı rüyada hiçbir şekilde hem ayakta hem de oturan kimse görülemeyeceğini ifade etmektedir. İsim vermeksizin değindiği başka bir görüşe göre Allah'ın uyuyan kimsenin idrak mahalline gözükken şeyleri sunduğu bir meleği bulunmaktadır. Bu melek rüya görene hissedilebilen sûretler gösterir ki bu sûretler kimi zaman varlık âleminde meydana gelen uygun misaller olur kimi zaman da hissedilmeyen akılla idrak olunabilen bir takım manevî şeyler olur.²⁸⁴ Bazı âlimler ise kötü rüyanın tabirinin çok çabuk, güzel rüyanın tabirinin ise uzun zaman aldığı bunun sebebinin ise Allah'ın merhametinden kaynaklandığını beyan etmektedir.²⁸⁵

Başka bir örnek ise sûre içinde yedi âyette geçen “te'vîl” (تاويل) lâfzıdır. Müellif Yûsuf sûresi altıncı âyette geçen “te'vîlu'l-ehâdîs” (تاويل الاحاديث) kavramını rüyaların tabiri olarak anlamlandırmış ve işlerin akıbetlerinin Allah'ın vahyi ile bilinen ilmi olduğunu dile getirmiştir. Rüyaların iki kısma ayrıldığı, bunlardan melekî olanın sadık rüya, nefsî ve şeytanî olanın ise kâzip rüya diye adlandırıldığı hususunda malûmat vermektedir.²⁸⁶ Afvî Efendi bu hususta İmam Maturîdî'nin eserinde yer verdiği bazı görüşleri de nakletmektedir. İmam Mâturîdî'nin denilir ki ifadesiyle başladığı bir anlatıda “te'vîlu'l-ehâdîs” ilim ve kelâm ya da Hz. İbrahim'e inen sahifelerin yorumudur.²⁸⁷ Müellif yirmi birinci âyette de geçen “te'vîlu'l-ehâdîs” kavramını siyak ve sibakla bağlantılı olarak Yûsuf'un insanların arasında adaleti sağlaması, işlerini tedbir

²⁸⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6a.

²⁸⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 7a.

²⁸⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 8a.

²⁸⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 9a.

etmesi, Allah'ın yazdığı şeylerin hükümlerini bilmesi ve rüyaları tabir etmesi olarak tefsir etmiştir. Bu lâfız diğer üç âyette ise sadece “te’vil” olarak geçmektedir. Müellif otuz altıncı âyette geçen bu kavramı, rüyadan murâd edilen mana,²⁸⁸ otuz yedinci âyette ise rüyanın tabiri olarak tanımlamakta ve yorumun müşkil olmasından dolayı te’vil lâfzının kullanıldığını dile getirmekte²⁸⁹ ve kırk dördüncü âyette ise bu kavramı rüya tabiri olarak izah etmektedir.²⁹⁰ Son olarak bu kavram “ehlâm” (احلام) lâfzıyla birlikte kırk dördüncü âyette geçmekte olup Afvî Efendi, bu kelime grubunu batıl rüyaların tabiri olarak izah etmiştir.²⁹¹ Bu mülâhazalardan anlaşıldığına göre Afvî Efendi’ye göre te’vil kelimesi anlaşılması zor ve müşkil olan şeylerin yorumu için kullanılmaktadır.

Afvî Efendi bir diğer yerde ise “edğâsü ehlâm” (اضغاث احلام) tabirini açıklamıştır. “Edğâs” (اضغاث) kavramının demetlerin toplamı, karışık toplanan bitki veya bitki demeti olduğunu belirtmektedir. Ehlâm lâfzının ise kâzib rüyanın ya da batıl rüyanın yorumu olup hulm/hulm (حلم) kavramının çoğulu olduğunu, esasında hak rüya için “ru’ya” lâfzının batıl rüya için “hulm” kelimesinin kullanıldığını dile getirmektedir. Bu bağlamda peygamberimizin “*Rüya Allah’tan, hulum ise şeytandandır.*”²⁹² hadisiyle de bu fikrini desteklemektedir. Ehlâm lâfzının mübalağa ifadesi için çoğul olarak geldiğini de beyan etmektedir.²⁹³

Müellif sûrenin otuzuncu âyetinde geçen şeğâfü (شغاف), kelimesinin kişinin ciğeri, başı, karnı ve sırtı gibi azaları veya kalbinin zarı, derisi, kılıfı, örtüsü anlamında kullanıldığını yani sevginin girip gönüle ulaşması, başka bir manaya göre sevginin kalbin zarı altından girip kalbe isabet etmesi olarak izah etmektedir. Afvî Efendi bu hususta diğer müfessirlerin görüşlerine de değinmiştir. Hasan el-Basrî’ye göre şeğâf kalbin içi veya ortasıdır. Cevherî kalbi saran şey olarak tanımlarken Râzî ise şeğâfın kalbin örtüsü ya da kalbin lisanı olduğunu dile getirir. Ona göre azizin karısının sevgisi kalbin bu zarını yakarak kalbe kadar ulaşmıştır.²⁹⁴

²⁸⁸ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 56a.

²⁸⁹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 57a.

²⁹⁰ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 65b.

²⁹¹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 65a.

²⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen II*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dâru’l-İhyâ’il-Kütüb’il-Arabiyye, 1373/1953), 1286.

²⁹³ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 65a.

²⁹⁴ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 46b

2.2.1.7. İ‘râbü’l-Kur’ân

Bir şeyin aslını ve hakikatini ortaya çıkarmak, açıklamak sözlük anlamlı i‘rab kavramı, terim olarak cümle içinde buldukları yere göre Kur’ân kavramlarının gramer yönünden incelenmesi ve tahlillerinin yapılmasıdır.²⁹⁵

Müellif, *“Onlardan yüz çevirdi, Ah Yûsuf’um ah! diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldi.”*²⁹⁶ âyetinde geçmekte olan “يا اسفي” lâfzındaki “ف” (fe) harfinin esasında kesreli olduğu, tahfif için fetha olarak geldiği, burada esas maksadın nida olduğu ve böylece hafifletmek ve sesi uzatmak için “ي” (ye) harfinin “ف” (fe) harfine galip geldiğini bu takdirde mananın “gel ey esefim” anlamına geldiğini zikretmektedir. Müellif devamında mecazen esefine nida ettiğini bundan muradın ise esefin inşa edilmesi olduğunu zikretmektedir. Afvî Efendi’ye göre esef kavramı, kaybolana karşı duyulan hasret ve hüznü içermekte ve aynı zamanda şiddetli kızgınlığı da kapsamaktadır. Müellife göre bu kavramın Ya‘kûb’un (a.s.) Yûsuf’a (a.s.) özlem duyması, Yûsuf’un kardeşlerine de kızgın olması gibi iki mananın da bu lâfızda toplanması caizdir. Müellif devamında Bünyamin’i onlarla gönderdiği için kendi Ya‘kûb’un kendine kızmış olabileceğini de dile getirmektedir.²⁹⁷

Afvî Efendi *“İşte bu (Yûsuf kıssası) gayb haberlerindedir. Onu sana vahy ediyoruz. Onlar hile yaparak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin.”*²⁹⁸ âyetinin tefsirinde “ذَلِكَ” lâfzının Yûsuf peygamberin kardeşlerine işaret ettiğini, Rasul’e hitap için geldiğini ve mübteda olduğunu zikretmektedir. Devamında “ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْعَيْبِ” ifadesinin mübtedanın haberi “نُوحِيهِ إِلَيْكَ” ibaresinin ise haberden sonra gelen haber olduğunu dile getirmektedir.²⁹⁹

Afvî Efendi *“فُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ” (Resûlüm!) De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindemiz. Allah'ı (ortaklardan) tenzih ederim! Ve ben ortak*

²⁹⁵ İsfahânî, *el-Müfredâ*, 328; Topaloğlu ve Karaman, *Yeni Kâmus*, 262; Abdülhamit Birışık, “İ‘râbü’l-Kur’ân,” *DİA*, (2000), XXII, 376.

²⁹⁶ Yûsuf, 12/84.

²⁹⁷ Afvî, *Neticetü’l-Tefâsîr*, vr. 95b

²⁹⁸ Yûsuf, 12/102.

²⁹⁹ Afvî, *Neticetü’l-Tefâsîr*, vr. 120b

koşanlardan değilim.”³⁰⁰ âyetinde geçmekte olan “انا” zamirinin te’kid ya da mübteda olduğu “وَمَنْ أَتَّبَعْنِي” ibaresinin ene’ye (انا) atıf yani “taklid olmaksızın bana inananların tümü” anlamına geldiğini dile getirmektedir. Müellif devamında elif (ل) harfinin âdetten olduğuna da değinmektedir. Müellife göre “وَسُبْحَانَ اللَّهِ” lâfzı “أَدْعُوا” fiiline atıf olarak tenzihi bir anlam ifade etmekte ya da “هَذِهِ سَبِيلِي” ifadesine atfedilerek, bir anlamda “Subhanallah de” anlamına gelmekte ve O’nunla beraber başka bir ilâhın varlığını da tenzih etmektedir. Müellif yine aynı ibarenin (وَسُبْحَانَ اللَّهِ) mastar olarak mansub olduğunu da bu bağlama eklemektedir. Ya’kub Afvî Efendi’ye âyette yer alan “وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ” terkibi hal cümlesidir. Müellif devamında bu cümlenin kendisini en güzel şekilde tenzih eden bir hal bildirdiği ve “ben müşriklerden değilim” anlamına geldiğini de zikretmektedir.³⁰¹

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ
“(Yûsuf:) Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi.”³⁰²
Müellif, âyetinde yer alan “السِّجْنُ” kelimesinin mübteda, “أَحَبُّ إِلَيَّ” ibaresinin ise onun haberi olduğunu zikretmektedir. Bu durumda benim için daha etkili anlamına gelmekte bundan murad ise dini hakkında muhabbetin ihtiyarî olduğu bu muhabbetin ve nefse meylin asla ızdırari olmadığını zikretmektedir. Ya’kub Afvî Efendi devamında “أَصْبُ إِلَيْهِنَّ” terkibine onların istekleri hususunda ümit verme, doğal olarak onların nefislerine ve beşerî gereksinim anlamlarının verilebileceğini dile getirmektedir. Müellif cevabı şart olduğundan dolayı vav harfinin hafzedildiğini de sözlerine eklemektedir.³⁰³

2.2.1.8. Fezâilü'l-Kur’ân

Kur’ân’ın tamamını veya bazı âyet ve sûrelerini dinleme, okuma ezberleme, öğrenme ve öğretmenin kazandıracığı faziletleri ve bu kişilerin kazanacağı sevapları veyahut bazı sûre ve âyetlerin şifalı oluşuna dair âyet ve hadisleri konu alan ilime Fezâilü'l-Kur’ân denir.³⁰⁴

Ya’kûb Afvî kaleme aldığı bu eserde Yûsuf sûrenin faziletine dair bir rivâyete yer vermektedir. Rivâyete göre “Herhangi bir Müslüman Yûsuf sûresini okur yahut

³⁰⁰ Yûsuf, 12/108.

³⁰¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 124a.

³⁰² Yûsuf, 12/33.

³⁰³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 51a.

³⁰⁴ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kur’ân,” *DİA*, (1995), XII, 532; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 205; Cerrahoglu, *Tefsir Usûlü*, 201.

evlâtlarına, ehline veya hizmetçilerine öğretirse, Allah Teâlâ ruhunu teslim etme anını kolaylaştırır ve ona o kadar iman kuvveti verir ki, o kişi hiçbir Müslüman'a karşı haset etmez.”³⁰⁵

2.2.1.9. Kısasu'l-Kur'ân

İzini takip etmek, kesmek, hikâye etmek, birine bir sözü açıklamak anlamlarına gelen kasas (قصص) lâfzından türeyen kıssa kavramı terim olarak “yalan ihtimali veya hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş veya bazı izleri insanlığın hafızasında varlığını koruyabilmiş hâdiselerin muhataplara bir canlılık vererek” anlatılmasıdır.³⁰⁶ Kıssaların Kur'ân'da bulunmasında Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etme, Hz. Peygamberi ve müminleri teselli etme, muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlama, İslâm'ın evrenselliğini ortaya koyma, semâvî dinlerin esasta bir olduğunu beyân etme gibi hikmetlerinden söz edilebilir.³⁰⁷

Afvî Efendi tefsirini yaptığı bu sûrenin başlı başına bir kıssa olması nedeniyle bu bağlamda geniş malûmat vermektedir. Öncelikle üçüncü âyette geçmekte olan kasas (قصص) lâfzını “Birbiriyle irtibatlı olan manaların kesintiye uğramaksızın, haberin parçalarının birbirini takip etmesidir.” diye tarif ederek konuyu izah etmeye başlamaktadır.³⁰⁸ Âyette yer alan “ahsenü'l-Kasas” (احسن القصص) tabirini, “ahsenü'l-iktisâs” (احسن الاقتصاص) en güzel anlatı veya en güzel kıssa olarak tercüme etmiş ve Yahudilerin Tevrat'ta bulunan Yûsuf kıssası sebebiyle gururlandıklarını ve bu kıssanın Kur'ân'da zikredilmediğini bunun üzerine Allah Teâlâ'nın Yahudilerin Müslümanlar üzerindeki bu baskısını izale etmek için Yahudilerin dillerinden daha fasih bir şekilde bu sûreyi indirdiğini dile getirmiştir. Afvî Efendi devamında bu kıssada hikmet, nükte, melikler, ülkeler ve âlimlerin siretleri, kadınların tuzağı, düşmanların eziyetlerine sabır, iktidardan sonra düşmanlara en güzel muamele gibi birçok güzelliği ihtiva ettiği, din ve

³⁰⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 1b. Bu rivâyet muteber hadis kitaplarında bulunmamaktadır. Yalnız Beyzâvî'ye ait olan *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eserde mevcuttur. bk. Nâsîru'd Din Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydavî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl III*, thk. Muhammed Abdurrahman el Mera'sîlî (Beyrut: Dâru'l-İhyâ el-Arabiyye,1997, 179.

³⁰⁶ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 46.

³⁰⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 404; Topaloğlu ve Karaman, *Yeni Kâmus*,347; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210; Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 415; Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2013), 342-345; Mehmet Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler* (İstanbul: Düşün Yayınları 2017), 9; İdris Şengül, “Kıssa,” *DİA*, (2002), XXV. 498; Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*,46.

³⁰⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3a.

dünya hayatının ıslahı için faydalar olduğunu ifade etmektedir. Müellif bu bağlamda bazı müfessirlerin çeşitli görüşlerine de değinmektedir. Örneğin müfessirler bu sûrenin büyüleyici olduğunu ve aklın erişemediği hikmetleri içerdiğini ya da bâtinî yönden sulûkun sûretine ve sâlikin halinin beyanına delil olduğunu veya Yûsuf'un (a.s.) en güzel şekilde yaratılışını içerdiğini ifade etmişlerdir. Yine müellif bu bahse çeşitli görüşlerle devam etmektedir. Bu sûrenin sabr-ı cemili, Ya'kûb'un (a.s.) oğullarının tevbesini ve tevbelerinin kabulünü, Yûsuf'un (a.s.) kendisine meyleden Aziz'in hanımına karşı ilgisizliğini, onun kendisine türlü eziyetler yapan kardeşlerine ihsanı ve ikramını içerdiğini zikretmektedir. Müellif devamında bu kıssanın tümüyle bu sûrede anlatıldığını, Kur'an'da yer alan diğer kıssaların ise farklı sûrelerde yer aldığını, bu sûrede emir ve nehyin bulunmadığını, anne babaların çocuklarının yaptığı hatalar karşısında onlara kin tutmaması ve ötekileştirmemesi anlamında seçkin bir örnek olduğunu da sözlerine eklemektedir. Afvî Efendi, Muhammed b. Yahya el Beşâğarî'nin de bu husustaki fikirlerine değinmektedir. Beşâğarî bu kıssanın en güzel kısma olmasını üç başlıkta ele alır. İlki her durumda Allah'a itaatte ihtimam gösterme, diğeri insanlara muamelede güzel ahlâklı olma ve üçüncüsü kıtlık anında cömertçe verebilmedir.³⁰⁹

Afvî Efendi sûrenin son âyetinde geçmekte olan “*Onların hayat hikâyelerinde ibretler vardır.*” (لقد كان في قصصهم عبرة) ifadesinden sonra bu kıssanın kimler için ve hangi yönleriyle ibret olduğu hususunda sayfelerce bilgi vermektedir. Bu sûrenin talep edenler için zâhirî ve bâtinî ibretler içerdiği ya da Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bir delili olduğunu dile getirmektedir. Müellif İmam Mâturîdî'nin ve İmam Beşâğarî'nin de bu husustaki görüşlerini nakletmektedir. İmam bu sûrenin Kureyş'in eziyetlerine karşı Hz. Peygamber'e sabrı tavsiye ettiğini, bir anlamda Yûsuf'un kardeşlerinin ona tuzak kurmak için çalıştıklarını, Yûsuf'un ise bunların hepsine sabrettiğini zikretmektedir. İmam Mâturîdî devamında Hz. Peygamber'in kavminin din ve diğer hususlarda ona karşı koymakta olduklarını ve aynı şekilde Hz. Muhammed'in de onların eziyetlerine karşı aynı sabrı göstermesi anlamında ibretler içerdiğini ifade etmektedir. İmam Beşâğarî ise bu kıssanın Hz. Muhammed'in risâletine bir delil olduğunu dile getirmektedir. Bazı muhakkiklere göre bu kısma Yûsuf'un (a.s.) küçük yaştan itibaren kardeşleri tarafından kuyuya atılması, az bir paraya satılması, hırsızlıkla suçlanması, uzun yıllar hapsedilmesi gibi hak etmediği birçok mihnetle karşılaşması ve bunlara

³⁰⁹ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 3a-4a.

sabretmesi, sonunda da Mısır'a sultan olması gibi ibretleri barındırmaktadır. Aynı şekilde bu sûre takdir edilmiş olaylar karşısında sabreden kişinin zarar etmeyeceği hususunda da bir delildir. Afvî Efendi bu kıssanın takva sahipleri, heva ehli, devlet yöneticileri, kudret sahibi olanlar ve her mümin kadın için ibretler içerdiğini de sözlerine eklemektedir. Müellif daha sonra Necmeddin Nesefî'nin de görüşüne değinmektedir ki, Nesefî bu kıssanın her mümin için bir ayna olduğunu geniş bir şekilde izah etmektedir. Müellif, ayrıca ehl-i işâretin bu kıssa hakkındaki görüşlerini de kaleme almaktadır.³¹⁰

Afvî Efendi bazı âyetlerin tefsirinde anlatımını ilgi çekici hale getirmek, dikkat çekmek ve meramını daha güzel izah edebilmek için hikâyelerden yararlanmakta ve bunu “hukiye” (حكى) lâfzıyla belirtmektedir. Nitekim müellif “*Babaları şöyle dedi: Sizin onu götürmeniz beni çok üzer. Hiç farkında olmadığınız bir anda, onu kurt kapıverir diye korkuyorum*”³¹¹ âyetini belâgat açısından tefsir edip anlamına yönelik malûmat verdikten sonra hikmetli bir kişinin sözlerine yer vermiştir. Ona göre üç şey dışında hiçbir şey için kaygılanılmaz. Bunlardan ilki, kişinin ömrünü onunla mı yoksa onsuz mu hitama erdirme endişesi taşıdığı iman, bir diğeri onu tam yapıp yapmadığı konusunda endişe duyduğu Allah Teâlâ'nın emirleri, sonuncusu ise onlardan kurtulup kurtulamama endişesi taşıdığı hasımlarıdır. Afvî Efendi bu hikâyeyi anlattıktan sonra “minha” (منها) ifadeleriyle kıssadan hisseler çıkarmaktadır. Müellife göre kıssadan çıkarılabilecek birinci hisse hüznünün gereğini yapmak ki eğer Ya'kûb hüznünün gereğini yapsaydı, onların Yûsuf'u götürmelerine razı olmazdı. İkinci hisse ise emniyet ve sürura ulaşıncaya kadar, hüznü üzerinde ısrarlı olmak ki burada müellif İbrahim et-Teymî'nin (ö. 92/710-11) görüşüne de değinmektedir. Teymî'ye göre güvenen, emin olan kimse mahzun olmaz. Önemli olan cennet ehli olamamaktan korkmaktır. Çünkü cennet ehlinin yolunu izledi. Onlar ise öncesinde kendi ehline karşı müşfiklerden olduklarını söylemektedirler.³¹²

Müellif yine, “*İçlerinden biri dedi ki: “Yûsûf'u öldürün ya da uzak bir yere bırakın; böylece babanızın sevgisi size yönelsin. Ondan sonra da mutlu mesut yaşayıp gidersiniz.*”³¹³ âyetini Beyzâvî'den yaptığı bir alıntıyla anlamına dair açıklama getirip “bil ki” (اعلم) ifadesiyle devam ederek izah etmektedir. Afvî Efendi, Ya'kûb'un Yûsuf'u

³¹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 12a-12b.

³¹¹ Yûsuf 12/13.

³¹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 17b.

³¹³ Yûsuf 12/9.

çok sevdiği bu sebeple kardeşlerinin ona haset ettiklerini, hatta onun canına kastetmek istediklerini, ancak Allah Teâlâ'nın onu Mısır'a sultan yaptığını, aynı şekilde Allah Teâlâ'nın da müminleri çok sevdiğini, şeytanın ise haset edip onların helâk olmasını temenni ettiğini dile getirmektedir. Müellif devamında Yûsuf'un kardeşlerinin Yûsuf (a.s.) kayb olduğu takdirde babalarının artık onu unutacağını, sevgi ve ilgisinin kendilerine yöneleceğini zannettiklerini, ancak bu şekilde olmadığını, bilâkis Ya'kûb'un (a.s.) gözlerinin kör olduğu ve Yûsuf'a (a.s.) olan sevgisinin daha da arttığını ifade etmektedir. Aynı şekilde şeytanın da müminin masiyetle Allah'tan uzaklaşmasını istediğini ama müminin ayıbını hatırlayarak istiğfar ettiğini de sözlerine eklemektedir. Afvî işte bu meyanda “hukiye” (حكى) lâfzıyla başlayarak bir zâhidin rüyasında huri gördüğünü, zâhidin huriye sen kimin içinsin diye sorduğunu, hurinin ise senin içinim dediğini, zâhidin senin yüzün ne kadar güzel dediğinde hurinin, onun bir mecliste günahları için ağladığını, o gözyaşlarından meleğin bir damla alıp kendisinin yüzüne sürdüğünü ve Allah'ın onun güzelliğini bu şekilde artırdığını ifade etmektedir. Müellif hikâyenin hitamında Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin sayılarının çokluğu ve kuvvetli olmaları sebebiyle gururlandıklarını, ancak fazlın Allah'ın elinde olduğu ve dilediğine verdiğini göz ardı ettiklerini zikretmektedir. Müellif bu konunun devamında, aynı şekilde iblisin de ateşten yaratılması sebebiyle daha hayırlı olduğunu zannettiğini ve böylece gururlandığını, insanın topraktan yaratılması sebebiyle onu küçümsediğini de bu bağlama eklemektedir. Afvî Efendi bazı faziletli kişilerin görüşlerine de değinmektedir. Onlara göre Hz. Ya'kûb'un gözleri Yûsuf'un dışındakileri görmeyince Allah onun basiretini açtı, mümin de dünyada haramları görmezse Allah onun basiretini açar ve ona âhirette cemalini gösterir.³¹⁴

2.2.1.10. Aksâmu'l-Kur'ân

“Aksâm” (اقسام) lâfzı, “aksemü” (اقسم) fiilinden gayr-i kıyasî olarak türetilmiş olan “kasem” (قسم) kelimesinin çoğulu olup sözlükte kuvvet, sağ taraf, ant, yemin anlamına gelmektedir.³¹⁵ Kasem lâfzı terim olarak, Allah'ın adını veya sıfatını zikrederek bir kimsenin bir işi yapıp yapmaması veya bir olayın doğru olup olmaması konusundaki sözünü kuvvetlendirmesidir.³¹⁶ Aksâmu'l-Kur'ân ise bu yeminleri konu

³¹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 13b-14a. Diğer örnekler için bk. vr.7b, 27a, 56a, 73a, 100a, 104b, 113a, 125a.

³¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab XII*, 481; İsfahânî, *el-Müfredât*, 401; Topaloğlu ve Karaman, *Yeni Kâmus*, 345.

³¹⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 148; Celal Kırcı, “Aksâmu'l-Kur'ân,” *DİA*, (1989), II, 290.

edinen ilimdir. Yeminlerin Kur’ân’da yer almasında İslâmiyyet’ten önce Arapların bu yemin ifadelerini kullanmaları ve Kur’ân’ın Arapların alışık olduğu ve önem verdiği bu üslûp tarzını koruması, te’kid ve teyit anlamında kullanması, yemin edilen şeyin kıymetini göstermesi ve son olarak da yapılan yeminlerle muhatapların dikkatini çekmesi gibi sebepler belirlenebilir.³¹⁷

Müellif bu sûrede “tellâhi” (تالله) lâfzıyla gelen yemin ifadelerini izah etmektedir. Nitekim yetmiş üçüncü âyette geçen bu lâfzın teaccüb bildirdiğini yani teaccübün galib geldiğini başka bir anlamda siz kesin bir şekilde bildiğiniz halde sizin haliniz şaşılacak şey, bunda şüphe yok ki siz bizim halimizi çok iyi biliyorsunuz anlamına geldiğini dile getirmektedir.³¹⁸ Yine seksen beşinci âyette yer alan kasemin te’kid ifade ettiğini çünkü kasemle beraber bir işaret olmadığı zaman onun te’kit olma durumunu kanıtladığını beyan etmektedir.³¹⁹

إِذْ قَالُوا لْيُؤَسِّفْ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ
“(Kardeşleri) dediler ki: Yûsufla kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz kalabalık bir cemaatiz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir³²⁰” âyetinde yer alan “إِذْ قَالُوا لْيُؤَسِّفْ وَأَخُوهُ” ibaresinde bulunan “lâm” (ل) harfinin cevabı kasem olduğunu ve takdiren “vallahi Yûsuf ve annesinden kardeşi Bünyamin” anlamına geldiğini dile getirmektedir. Müellif devamında aynı zamanda izafetle onların ve onun kardeşi olduğunu tahsis etmekte ve özellikle onun iki taraftan kardeş olduğunu da vurgulamaktadır.³²¹

Müellif, قَالَوا لَيُنْ أَكَلَهُ الذَّنْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ “Dediler ki: Hakikaten biz (kuvvetli) bir topluluk olduğumuz halde, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten âciz kimseler sayılırız.”³²² âyetinde yer alan “لَيُنْ أَكَلَهُ الذَّنْبُ” ibaresinde mevcut olan “lâmi muvetta’nın” (ل) kasem için olduğu yani “Allah’a yemin olsun ki onu kurt yerse” anlamını ifade ettiğini “إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ” ibaresinin ise cevabı kasem olduğunu zikretmektedir. Müellif devamında “Kardeşimiz telef olursa biz o zaman hüsrana

³¹⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 151; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 169.

³¹⁸ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 86b.

³¹⁹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 98a.

³²⁰ Yûsuf 12/8.

³²¹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 12a.

³²² Yûsuf, 12/14.

uğrayanlardan oluruz.” ya da “Mağdur acizler oluruz.” veya “Hüsrana uğrayanlar olarak çağrılmayı hak ederiz.” anlamlarına geldiğini de bu bahse eklemektedir.³²³

Afvî Efendi’ye göre قَالَ لَنْ أَرْسَلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِّنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا كُفِّرُوا بَعْدَ مَا عَاهَدُوا لَكَ لَئِيَّا كَذِبًا (Ya’kûb) dedi ki: *Kuşatılmanız (ve çaresiz kalma durumunuz) hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına bana sağlam bir söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!" Ona (istediği şekilde) teminatlarını verdiklerinde dedi ki: Söylediklerimize Allah şahittir.*³²⁴ âyetinde yer alan “لَتَأْتُنَّنِي بِهِ” ibaresi cevabı kasemdir. Böylece onu kendisine geri getirmelerine dair Allah’a yemin etmelerini istemektedir. Müellif, ancak Allah’a yeminin onu anlaşma kıldığını çünkü kasemin ahdi kuvvetlendirip onu sağlamlaştırdığını da bu bağlama eklemektedir.³²⁵

2.2.2. Eserin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi

2.2.2.1. Rivâyet Tefsiri

a. Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri

Kur’ân’ın tefsirinde ilk kaynak yine Kur’ân’ın kendisidir. Bir başka ifadeyle kendisini mübin³²⁶ (apaçık) olarak nitelemekle beraber aynı zamanda kendini beyan³²⁷ ve beyyine³²⁸ olarak isimlendirmesi onun kendi kendini açıklayıcı olma özelliğini gösterir. Kur’ân’ı tefsir etmek isteyen müfessirin öncelikle manayı yine Kur’ân’da araması uygundur. Kur’ân’da veciz bir şekilde anlatılan bir husus başka bir bağlamda mufassal olarak anlatılmakta, bir âyette mücmel olarak anlatılan bir konu başka bir âyette teybin edilmektedir. Aynı şekilde bir âyette mutlak olan bir mevzu başka bir yerde takyit edilmekte olup bir âyette umum olan bir husus başka bir âyette tahsis edilmektedir.³²⁹

Afvî Efendi, âyetlerde geçen lâfızların, ibarelerin Kur’ân’da geçtikleri diğer âyetleri ve burada kazandıkları anlamları belirttiği gibi tefsirini yaptığı âyetlerin anlamına ışık tutan, onu açıklayan diğer âyetleri de zikretmektedir. Ya’kub Afvî Efendi,

³²³ Afvî, *Netîcetü’l-Tefsîr*, vr. 18b.

³²⁴ Yûsuf, 12/66.

³²⁵ Yûsuf, 12/81.

³²⁶ Yûsuf, 12/1.

³²⁷ Âl-i İmran, 3/138.

³²⁸ En’am, 6/157.

³²⁹ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirîn I* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1424/2003), 31; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 40.

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ “Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler.”³³⁰ âyetindeki “مُشْرِكُونَ” kavramının tefsirinde, İbn Atâ'nın (ö.114/732) görüşüne yer vermektedir. Ona göre müşrikler, sıkıntı anında ihlâsla dua eden ancak rahata kavuşunca Rabbini unutan kâfirlerdir. Müellif “Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi, ancak nankör hâinler bilerek inkâr eder.”³³¹ âyetini bu bağlama ekleyerek Atâ'nın görüşünü desteklemektedir. Afvî Efendi, aynı konuya “İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırdırınca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.”³³² âyetini de delil göstermektedir. Afvî Efendi devamında Hasan el-Basrî'nin görüşüne değinmektedir. Ona göre müşriklerden kasıt şirk ve iman arasında olan Ehl-i kitaptır. İmam Maturîdî'ye göre ise bu kavram inandıklarını dilleriyle söylemelerine karşın kalben müşrik olanlar veya nimetin Allah'tan geldiğine inanmayıp şükürde şirk koşanlar olması muhtemeldir. İmam Kuşeyri'ye göre şirk, gizli ve açık olmak üzere iki çeşittir. Açık şirk Sübhan'ın dışında ilah edinmek, gizli şirk ise kalbin ihtiyaç anında maksudunu Allah'tan başkasından istemesidir.³³³

Yazar sûrenin 84. âyetinin وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِبيضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٍ “Onlardan yüz çevirdi, ‘Ah Yûsuf'um ah!’ diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine ak geldi.” tefsiri esnasında sabrın övgüye lâayık bir haslet olduğunu ve bunun için Kur'ân'da beş peygamberin sabrı ile zikredildiğini ifade etmektedir. Bu peygamberlerden ilki Hz. Musa'dır. Kehf sûresinin 69. âyetinde “Musa: İnşallah, dedi, sen beni sabreder (صابر) bulacaksın. Senin emrine de karşı gelme!” diyerek Allah'a karşı gelmeyeceğini ve sabredenlerden olacağını dile getirmektedir.³³⁴

Bu anlamda sabırla ilintili olarak bahsedilen ikinci peygamber İsmail (a.s.) “Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım!

³³⁰ Yûsuf, 12/106.

³³¹ Lokman, 31/32.

³³² Yunus, 10/12.

³³³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 122b.

³³⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 95a.

*Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden (من الصابرين) bulursun, dedi.*³³⁵ âyetinde babasına hitap eden İsmail, kendisinin sabredenlerden olacağını zikretmektedir.³³⁶

Üçüncü sırada olan Eyyûb peygamber ise “*Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyûb'u sabırlı (صَابِرًا) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi.*” âyetinde³³⁷ sabırlı bir kul olarak zikredilmektedir.³³⁸

Dördüncü peygamber olan Ya‘kûb da (a.s.) “(Babaları) dedi ki: “*Hayır, nefisleriniz sizi (böyle) bir işe sürükledi. (Bana düşen) artık, ‘güzel bir sabırdır’. (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ) Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*”³³⁹ diyerek Yûsuf sûresinde iki ayrı âyette kendi yapması gerekenin sadece güzel bir sabır olduğunu zikretmektedir.³⁴⁰

Son olarak Hz. Muhammed’e “*O halde (Rasûlüm), peygamberlerden ‘azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret’. (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَرْصِ) Onlar hakkında acele etme, onlar vaat edildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu, bir tebliğdir. Yoldan çıkmış topluluklardan başkası helâk edilir.*”³⁴¹ âyetinde geçtiği üzere azim sahibi olanların sabrettiği gibi sabretmesi emredilmektedir.³⁴²

Afvî Efendi “*Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: ‘Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniriz.’ İşte böylece (Mısır da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yûsuf’u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.*” âyetinin³⁴³ anlamına yönelik izahtan sonra “من الحصص” tabiriyle açtığı bir başlıkla âyetten çıkarılabilecek hisseleri belirtmektedir. Afvî Efendi’ye göre bu âyetten çıkarılabilecek ilk hisse, Allah Teâlâ’nın Yûsuf’u yeryüzünde güzel bir şekilde yerleştirip ona ilim öğrettiği gibi mümine de birçok hayır vermektedir. Müellif bu fikrini delillendirmek için çeşitli âyetlere yer vermiştir. Ona göre “*Allah, sizlerden*

³³⁵ Saffat, 37/102.

³³⁶ Afvî, *Netîcetü’-t-Tefâsîr*, vr. 95a.

³³⁷ Sad, 38/44.

³³⁸ Afvî, *Netîcetü’-t-Tefâsîr*, vr. 95a.

³³⁹ Yûsuf, 12/18, 83.

³⁴⁰ Afvî, *Netîcetü’-t-Tefâsîr*, vr. 95a.

³⁴¹ Ahkaf, 46/35.

³⁴² Afvî, *Netîcetü’-t-Tefâsîr*, vr. 95a.

³⁴³ Yûsuf, 12/21.

iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.”³⁴⁴ âyeti iman edip sâlih amel işleyenler için, onların yeryüzüne sahip ve hâkim kılınmaları, seçtikleri dinin korunması ve onlara güven verilmesi gibi lütuflar içermektedir.³⁴⁵

Müellif konuya “Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir”³⁴⁶ âyetini delil getirerek Allah'ın din olarak İslâm'dan razı olmasını mümin için diğre bir nimet olduğunu zikretmektedir.³⁴⁷

Müellif, “İnsana bilmedikleri şeyi öğretti.”³⁴⁸ âyetini de ilâve ederek insana Allah'ın bilmediği şeyleri öğretmesinin de onun için rahmet olduğunu zikretmektedir. Devamında Afvî Efendi son olarak Bakara sûresinin 269. âyetini de bu bağlamda değerlendirmektedir. Âyete göre, “Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.” hikmet verilen kimseye çok hayır verildiği dile getirilerek mümin için hikmetin de ona verilen diğre bir nimet olduğunu zikretmektedir.³⁴⁹

b. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri

Kur'ân'ın tefsiri açısından kendisinden sonra ikinci kaynak Hz. Peygamberin sünnetidir. Hz. Muhammed'in aldığı vahyi tebliğ³⁵⁰ etmenin yanında tebyin³⁵¹ görevi de vardır. Bu sebeple Allah Resulü Kur'ân'ın ilk müfessiri kabul edilmektedir. O, Kur'ân'ın kelimelerini, kavramlarını, deyimlerini ve vücûh ifadelerini tefsir etmiş, sahâbenin tefsire ait icthatlarını onaylamış, âyetlerle istişhad etmiş, âyeti bağlamından

³⁴⁴ Nur, 24/55.

³⁴⁵ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 34a.

³⁴⁶ Maide, 5/3

³⁴⁷ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 34a.

³⁴⁸ Alâk, 96/5.

³⁴⁹ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 34a.

³⁵⁰ Maide, 5/67.

³⁵¹ Nahl 16/44, 64.

almak sûretiyle delil getirmiş, mücmel, müşkil ve mübhem ifadeleri beyan etmiş, umum hükümlerini tahsis etmiştir.³⁵²

Müellif de Kur'ân'ı anlama konusunda hadislere müracat etmiştir. Bu anlamda daha çok “Nebî/Rasûlullah şöyle buyurdu”, Aleyhi’ssalâtü ve’s-selâm’dan şöyle rivâyet edildi”, “Aleyhi’s-selâm’ın şu sözünde olduğu gibi” ifadeler kullanmakta bazen de “Hadiste şöyledir.” tabirini kullanarak hadisleri zikretmektedir. Onun hadisle istişhadına bakıldığında, genellikle kapalı, garib lâfızların beyan edilmesi ve âyetlerin manasının teyit edilmesi gibi sebepler görülebilir.

Afvî Efendi naklettiği hadislerin sıhhat durumuna ve kaynağına dair çok fazla malûmat vermemekle beraber “قال تعالى انا عند ظن عبدي بي” “Allah, ben kulumun zannı üzereyim”³⁵³ hadisini Buhârî ve Müslim’in Ebû Hüreyre’den tahriç ettiğini belirterek hadisin şerhine de yer vermiştir.³⁵⁴ Müellif yine الرؤيا جزء من اربعين جزءا من النبوة والرؤيا معلقة بالرويا معلقة “Rüya برجل طائر ما لم يحدث بها صاحبها فاذا حدث بها وقعت فلا تحدثوا بها الا عقلا او محبا وانصحا *peygamberliğin 40 cüzünden bir cüzdür. Rüyayı gören kişi onu anlatmadığı sürece kuşun kanadına asılıdır. O rüyayı anlattı mı ondan düşer. O bakımdan rüyanızı ancak akli başında bir kimseye veya sizi sevene veyahutta samimi olana anlatınız.*”³⁵⁵ hadisini de Tirmizî’den tahriç ettiğini dile getirir.³⁵⁶

Müellif, “Atalarım İbrahim, İshak ve Ya ‘kûb’un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.”³⁵⁷ âyetinin tefsiri esnasında Hz. Muhammed’in hadisine yer vermiştir. اخوف ما اخاف عليكم الشرك الاصغر قال اصحابه وما للشرك الاصغر يا رسول الله “Ben sizin için küçük şirkten korkuyorum. Ashâb küçük şirk nedir diye sorduklarında, O da riyadır der.”³⁵⁸ Görüldüğü üzere Afvî Efendi garib bir kavram olan müşrik kelimesini peygamberin hadisini delil getirerek açıklamıştır.³⁵⁹

³⁵² Mehmet Sürmeli, *Hiz. Peygamberin Kur'an Anlayışı* (Ankara: MGV Yayınları, 2017), 176-196.

³⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* 9, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Beirut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), Yüce Allah'ın Kavli 7405.

³⁵⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 96b.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned II*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 416.

³⁵⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6b.

³⁵⁷ Yûsuf, 12/38.

³⁵⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned XXXIX*, thk. Şuayb el-Arnaût, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle 1416-1421/ 1995-2001), 43.

³⁵⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 59a.

Müellif “Allah tarafından kuşatıcı bir felâket gelmesi veya farkında olmadan kıyametin ansızın kopması karşısında kendilerini emîn mi gördüler?”³⁶⁰ âyetinde yer alan kıyametin ansızın kopması olarak tercüme edilen “تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً” ibaresini “önceden bir alamet olmaksızın aniden” şeklinde anlamlandırmıştır. Afvî Efendi bu ibarenin hemen akabinde hisseler çıkarırken Hz. Muhammed’in “من مات فقد قامت قيامته”³⁶¹ hadisine de yer vererek kapalı lâfzı daha somut bir örnekle açıklamıştır.³⁶²

Yazar, “Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Ya kûb) dedi ki: Bilâkis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah’tır.”³⁶³ âyetinde “hakkıyla sabretme” olarak tercüme edilen “فَصَبِرْ جَمِيلًا” tabirini te’kid etmek üzere Peygamber’in (a.s.) hadisine yer vermiştir.³⁶⁴ Hz. Muhammed, “Sabır dediğin, felâketle karşılaştığın ilk anda dayanmaktır.” buyurmaktadır.³⁶⁵ Müellif, oğlu İbrahim’in vefâtı üzere Peygamber’in (a.s.) dile getirdiği; “Göz yaşarır ve kalp üzülür. Fakat biz Rabbimizin hoşnut olmayacağı bir söz söylemeyiz.”³⁶⁶ hadisini de bu bağlama eklemiştir.³⁶⁷

Sonuç itibariyle Afvî Efendi, âyetleri tefsir ederken Hz. Peygamberin hadislerine yer vermiştir. Müellifin kaydettiği hadisler incelendiğinde hadislerin çoğunun muteber hadis kaynaklarında bulunduğu tespit edilmekle beraber zaman zaman bu külliyatta yer almayan zayıf rivâyetleri de kullandığı görülmektedir.

c. Kur’ân’ın Sahâbe Kavli ile Tefsiri

Rivâyet tefsirinde Kur’an ve sünnetten sonra diğer bir kaynak sahâbe kavlidir. Arapçayı ve Arapların adetlerini bilmeleri, vahye şahit olmaları sebebiyle nüzûl sebeplerine vakıf olmaları, anlayış ve idraklerinin gücü, sarsılmaz bir imana sahip olmaları, onları tefsir ilminde ayrıcalıklı kılmaktadır.³⁶⁸ Bu anlamda sahâbe, İslâm’ın

³⁶⁰ Yûsuf, 12/107.

³⁶¹ Buhârî, Sekerât-ı Mevt 6511.

³⁶² Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 123b.

³⁶³ Yûsuf, 12/18.

³⁶⁴ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 24a.

³⁶⁵ İbn Mâce, *es-Sünen I*, 539.

³⁶⁶ en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn I*, 538.

³⁶⁷ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 24b.

³⁶⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirün I*, 49; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 57.

daha iyi anlaşılması için yaptıkları tefsirlerle inananların batıl yollara sürüklenmelerine mâni olarak kendilerinden sonra gelenlere bu anlamda örnek olmuşlardır.³⁶⁹

Afvî Efendi âyetlerin tefsiri esnasında İbn Abbas³⁷⁰ başta olmak üzere Âişe bint Ebî Bekr,³⁷¹ Ömer b. el-Hattâb,³⁷² İbn Mes'ûd,³⁷³ Ali b. Ebî Tâlib,³⁷⁴ Ebû Bekr Sıddık³⁷⁵ Osman b. Affân,³⁷⁶ Enes b. Mâlik,³⁷⁷ Kays b. Âsım,³⁷⁸ Câbir b. Abdillâh,³⁷⁹ Dahhâk b. Kays,³⁸⁰ Ebû Hüreyre,³⁸¹ ve Ebû Bureyde³⁸² gibi sahâbîlerin görüşlerine yer vermektedir.

Müellifin âyetleri tefsir ederken başvurduğu sahâbe kavillerine sûrenin 77. âyetinin akabinde yer verdiği İbn Abbas'ın görüşü örnek olarak verilebilir. İbn Abbas'a göre Yûsuf (a.s.), Allah tarafından üç kez cezalandırılmıştır. Bunlardan birincisi, hapiste iken Züleyha ile konuşması sebebiyle; ikincisi, Rabbinin yanında beni zikret demesi ki bu onun hapiste senelerce kalmasına sebep olmuştur. Son olarak da Yûsuf'un kendi kardeşlerine hırsızsınız demesi, kardeşlerinin onun kardeşi de hırsızdı demelerine sebep olmuştur. Başka bir örnekte İbn Abbas 56. âyette yer alan "أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ" ifadesini sabredenler olarak anlamlandırmıştır.³⁸³

Afvî Efendi, "Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: "Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlât ediniriz." İşte böylece (Mısır da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüiyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yûsuf'u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."³⁸⁴ âyetinin tefsiri esnasında Abdullah b. Mes'ûd'un görüşüne yer vermektedir. Ona göre insanların en ferasetlisi üç kişidir. Birincisi, yukarıda âyette geçtiği üzere karısına "Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur." diyen

³⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 61.

³⁷⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3b, 5b,8b, 9b, 19a,35a,35b,47a,61b, 68a, 74a, 74b, 84b, 89a, 90b,98a,101b, 104b, 105a, 107a, 111a, 114a, 119a, 122b, 126a.

³⁷¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 10a, 31a, 105a, 125b, 126a.

³⁷² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr.4b, 44b, 46b, 51a, 104a.

³⁷³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 32b, 48a, 126a.

³⁷⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 38b, 66b, 90a.

³⁷⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 50b.

³⁷⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 8a.

³⁷⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 45a.

³⁷⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29a.

³⁷⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 5a.

³⁸⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 35b.

³⁸¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 45a.

³⁸² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 99b.

³⁸³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 74a.

³⁸⁴ Yûsuf, 12/21.

Aziz; ikincisi, Musa'yı göstererek güvenilir ve kuvvetli olması sebebiyle babasına onu ücretli olarak çalıştır diyen Şuayb'ın kızı ve üçüncüsü kendinden sonra Hz. Ömer'i halife tayin eden Hz. Ebû Bekir'dir.³⁸⁵

Müellif, “(Kocası, Yûsuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): “Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağımızdır. Sizin tuzağımız gerçekten büyüktür.”³⁸⁶ âyetini geniş bir şekilde açıklamaktadır. Müellif önce Âdem ve Havva kıssasına işaret ederek, şeytanın Âdem'i günah için ikna edemediği ancak Havva vasıtasıyla bunu başardığını dile getirmektedir. Nisa sûresinde şeytanın tuzağının zayıf³⁸⁷ olduğu ifade edilirken bu âyette kadının tuzağının büyük olduğu zikredilmektedir. Müellife göre bunun sebepleri kadının tuzağının ince ve gizli kapaklı olması, şeytanın tuzağıyla beraber daha şiddetli ve kuvvetli hale gelmesi, kadınların doğruyu söyler gibi yalan söylemeleri, şeytanın ipleri olmalarıdır. Müellif bu mülâhazalarının ardından bu söylemlerini teyit etmesi için bir rivâyete başvurmaktadır. Rivâyete göre cesur bir askerın fâcir bir hanımı varmış. Bu kadın eşinin eve gelmeyeceğini düşünerek sevgilisini eve almış. Ancak eşi gelince sevgilisini yatağa saklamış ve ne yapacağını kara kara düşünmeye başlamış. Kadına yatakta kim olduğunu soran kocasına lâtife yapar gibi sevgilisi olduğunu söylemiş. Yorganı kaldırıp sevgilisine kaçması için işaret ederek ardından mumu söndürmüş ve böylece sevgilisi kaçmış. Kadının kocası eğer o senin sevgilin olsaydı onu da seni de öldürürüm dediğinde hanımı öyle olsa sevgilim diyerek kendimi ele verir miyim demiş. Giden kişinin komşunun kızı olduğunu, yalnız olduğu için onu çağırdığını, utandığı için mumu söndürüp öyle çıktığını söylemiş. Müellifin bütün bu anlatılarıyla kadını yerden yere vurduğu halde, Hz. Ömer ile ilgili yer verdiği bir rivâyette ise bunun tam tersi bir yol izlediği görülmektedir. Rivâyete göre bir adam hanımını şikâyet için Hz. Ömer'e gelir. Hz. Ömer'in eşi Gülsüm'ün ona bağırdığını ve kendi hanımından daha kötü sözler söylediğini duyunca şikâyetten vazgeçer. Ancak Hz. Ömer onu çağırır ve gelme sebebini sorar. Adam da hanımını şikâyete geldiğini ancak duyduğu şeyler sebebiyle bundan vazgeçtiğini dile getirir. Bunun üzerine halife zevcesinin hakkına nasıl tecavüz edeceğini, kendisi üzerinde birçok hakkı olduğunu dile getirir. Hz. Ömer'e göre bunlar, eşi onunla cehennem arasında perde, kendisinin hazinesi, temizlikçisi, ekmekçisi, aşçısı ve çocuklarının mürebbsi olmasıdır. Ardından

³⁸⁵ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 32b.

³⁸⁶ Yûsuf, 12/28.

³⁸⁷ Nisa, 4/76.

ben onun hakkını nasıl yerim dediğinde adam da kendi hanımının da aynı görevleri yaptığını ve kendisinin de eşine bu anlamda haksızlık yapmayacağını ifade eder.³⁸⁸

d. Kur'ân'ın Tâbiîn Kavli ile Tefsiri

Rivâyet tefsirinde Kur'ân, sünnet ve sahâbe kavlerinden sonra diğer bir kaynak tâbiîn kavlidir. İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucu sahâbe önemli merkezlere dağılmış ve buldukları yerlerde ilim halkaları oluşturmuşlardır. İşte bu halkaların mensupları olan tâbiîn, Kur'ân'ı anlama hususunda en önemli kaynakları sahâbe olmuştur. Sahâbeden tefsiri semâen nakleden tâbiîn semâ olmayan hususlarda ise kendi icthatlarına başvurmuşlardır. Tâbiîn müfessirlerin büyük çoğunluğu Arap olmayan milletlere mensup olmaları sebebiyle yaptıkları tefsirlerde sadece kendi fikirlerini beyan etmemiş, bununla beraber yaşadıkları dönemim kültürünü de kendi eserlerine aksettirmişlerdir. Böylece Kur'ân ve tefsir alanında önemli zenginlikler ortaya çıkmıştır.³⁸⁹

Afvî Efendi âyetlerin tefsiri esnasında, Vehb b. Münebbih,³⁹⁰ başta olmak üzere, Hasan el-Basrî,³⁹¹ Katâde b. Diâme,³⁹² Mücâhid,³⁹³ İkrime,³⁹⁴ Sa'îd b. Cübeyr,³⁹⁵ Süddî,³⁹⁶ Ka'bû'l-Ahbâr,³⁹⁷ ve Mekhûlu's-Şamî,³⁹⁸ gibi tâbiîn âlimlerinden istinbat etmiştir.

Afvî Efendi, “*Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.*”³⁹⁹ âyetinin tefsiri esnasında Hasan el-Basrî'ye de yer vermiştir. Ona göre yüce Allah peygamberlerin mâsiyetlerini onları bununla ayıplamak için söz konusu etmez. Ancak tevbeden ümit kesilmesin diye beyan eder. Çünkü bu nebilerin günah işlemiş olmaları, tevbe edip tevbelerinin kabul edilmesi açısından bir delildir. Bu anlamda Yûsuf'un (a.s.)

³⁸⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 44b.

³⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 90-95; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I*, 76-95.

³⁹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 5a, 31b, 48a, 55a, 61b, 65a, 67b, 68b, 74a, 84a, 87b, 92b, 98b, 100b, 102a, 107b, 112a, 119a, 116b.

³⁹¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 18a, 21b, 39b, 46b, 108b, 122b, 124.

³⁹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 6b, 7a, 85b, 87b, 89a, 125b, 126a.

³⁹³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 48a, 89a, 91a, 108b, 122b, 126a.

³⁹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 47b, 56a, 85b, 114b.

³⁹⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 89b, 101a, 126a.

³⁹⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 5b, 114a.

³⁹⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 61b, 91a.

³⁹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29b.

³⁹⁹ Yûsuf, 12/24.

tevbesinin olmaması onun herhangi bir mâsiyetinin olmadığını gösterir. Nitekim Kur’ân âyetlerine bakıldığında, Âdem (a.s.),⁴⁰⁰ Nuh (a.s.),⁴⁰¹ Davud (a.s.),⁴⁰² Süleyman (a.s.)⁴⁰³ gibi peygamberlerin işlemiş oldukları günahlarından tevbe ettikleri ve Allah’ın da onların tevbelerini kabul ettiği görülmektedir.⁴⁰⁴

Bu bağlamda verilebilecek bir diğer örnek ise müellifin, “*Ana ve babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi onun için (ona kavuştukları için) secdeye kapandılar. (Yûsuf) dedi ki: “Ey babacığım! İşte bu, daha önce (gördüğüm) rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana (çok şey) lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirdi. Şüphesiz ki Rabbim dilediğine lütfedicidir. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”*⁴⁰⁵ âyetini tefsir ederken yer verdiği Mukâtil ve İkrime’nin görüşüdür. Mukâtil, âyetin *أَنْ نَزَعَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي* “şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra” kısmını açıklarken şeytanın sorumlu tutulmuş olduğunu dile getirmiştir. İkrime ise “نَزَعَ” fiilini “افسد” olarak tefsir etmiş böylece âyetin aynı bölümünü “şeytanın fesada uğratması” olarak izah etmiştir.⁴⁰⁶

Müellif, “*Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini (aramaya) başladı. Sonra da onu, kardeşinin yükünden çıkarttı. İşte biz Yûsuf’a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini tutamayacaktı. Ancak Allah’ın dilemesi hariç. Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”*⁴⁰⁷ âyetinde yer alan “kralın kanunu” olarak tercüme edilen kısmı Katâde, melikin kuralları, Mücâhid ise melikin sünneti olarak tercüme etmiştir.⁴⁰⁸

e. Kırâatlerden Yararlanma

Bazı kelimelerde kasır, hareke, sukûn, nokta ve irab yönünden meydana gelen değişikliklerle kırâat ilmi ilgilenmektedir.⁴⁰⁹ Afvî Efendi âyetlerde geçen kıraat

⁴⁰⁰ Bakara, 2/37.

⁴⁰¹ Hud, 11/47.

⁴⁰² Enbiya 21/24.

⁴⁰³ Sad, 38/35.

⁴⁰⁴ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 39b.

⁴⁰⁵ Yûsuf, 12/100.

⁴⁰⁶ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 114b.

⁴⁰⁷ Yûsuf, 12/76.

⁴⁰⁸ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 89a.

⁴⁰⁹ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 32b, 78b.

faklılıklarına değindiği gibi, ayrıca bu faklılıklardan kaynaklanan anlam değişikliklerini de belirtmektedir. Bu bağlamda yaptığı izahlarda kimi zaman imamların ismini zikrederken kimi zaman da isim belirtmeden bilgi vermektedir.

Ya‘kub Afvî Efendi, *حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا فَجَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ*, *Nihâyet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalana çıkarıldıklarını sandıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. (Fakat) suçlular topluluğundan azabımız asla geri çevrilmez.”*⁴¹⁰ âyetindeki “كُذِّبُوا” fiilini izah etmektedir. Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâi el-Kûfi’nin (ö. 189/805) tahfifle, diğer imamların ise şeddeli okuduğunu dile getirmektedir. şeddeli okunduğu takdirde de iki vecih vardır. İlki, Hasan el-Basrî ve onun cemaatinin görüşüdür. Bu görüşe göre ifade, peygamberlerin insanların inanacaklarından ümit kesip kendilerinin yalancı konumuna düştüklerini kesin olarak anladıkları zaman anlamındadır. Hz. Âişe ve Katade’nin kabul ettiği görüşe göre ise ifade; peygamberlerin kavimlerinin iman edeceğinden umut kestikleri, inanmış olanların da inkârcılar tarafından yalanla suçlanacaklarını anladıkları an anlamına gelmektedir. Tahfifle (şeddesiz) okunduğu zaman, iki faklı anlam verilebilir. Birincisi, halkın peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini sandıkları zaman manasına gelmektedir. Diğer anlam ise peygamberlerin Allah tarafından kendilerine vaat edilen yardımın geleceğinden ümitlerini kesip insanlar nazarında yalancı konumuna düşeceklerini zannettikleri andır.⁴¹¹

Müellif, *يَا بَنِيَّ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَأْتِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْتِسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ*, *“Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”*⁴¹² âyetinde yer alan “مِنْ رُوحِ” ibaresindeki “ra” harfinin de iki faklı şekilde okunduğunu belirtmektedir. “Ra” harfi fetha olduğu takdirde, istirahat anlamı taşımaktadır. Bir anlamda “Kurtuluş ve feraha ermekten ümit kesmeyiniz!” anlamına gelmektedir. “Ra” harfi dammeli okunduğunda ise Allah’ın rahmetini ifade eder. Allah onunla kullarına hayat verir.⁴¹³

⁴¹⁰ Yûsuf, 12/110.

⁴¹¹ Afvî, *Neticetü’l-Tefâsîr*, vr. 125b-126a.

⁴¹² Yûsuf, 12/87.

⁴¹³ Afvî, *Neticetü’l-Tefâsîr*, vr. 100b.

Müellif, *فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ* *Kadın, onların dedikodusunu duyunca, onlara dâvetçi gönderdi; onlar için dayanacak yastıklar hazırladı. Her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyveleri soyarken Yûsuf'a): "Çık karşılalarına!" dedi. Kadınlar onu görünce, onun büyüklüğünü anladılar. (Şaşkınlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki: Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil... Bu ancak üstün bir melektir!"* âyetinde yer alan "حَاشَ لِلَّهِ" ibaresinin onu eksik sıfatlardan tenzih etmek için geldiğini dile getirmektedir. Kadınlar onun gibi bir şeyi yaratmasından dolayı onun kudreti karşısında taaccüb etmişlerdir. Başka bir anlam da Yûsuf hakkında ona söyledikleri şeyden onu tenzih etmiş olmalarıdır. Bir diğer anlam ise bu beşer demelerinden dolayı Allah'a sığınmışlardır. Müellif bu lâfzın "حَاشَ" aslının "حاشا" olduğunu Ebû Amr'ın yavaşça okuduğunu, tahfif için elifin hafzedildiğini dile getirmektedir. İstisna babından tebriye ve tenzih manasındadır.⁴¹⁴

f. Arap Şiirinden Yararlanma

Kur'ân edebî bir şaheser olarak inzal olmuştur. Bu sebeple Kur'ân'ın tefsirinde bir diğer kaynak da Arap dili ve edebiyatıdır. Âyetlerin veya lâfızların mana ve iraplarının tespiti için Arap dilinin temel unsurlarından olan şiire başvuru oldukça erken dönemde gerçekleşmiştir. Arap şiiri sahâbe döneminden itibaren kullanılarak bu alanda önemli bir kaynak oluşturmuştur.⁴¹⁵

Afvî Efendi de sadece İmruülkays b. Hucr (ö. 540 dolayları)'a ait olan şiir dışında kendisi "بيت", "شعر", ve "قطع" olarak tasniflemiş olduğu şiirleri, âyete verdiği anlamı ve âyetlerden çıkardığı hisseleri teyit etmek için istinbat etmektedir. İmruülkays'a ait şiiri ise (Oğulları:) "Allah'a and olsun ki sen hâlâ Yûsuf'u anyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!" dediler.⁴¹⁶ âyetinde yer alan "تَاللَّهِ تَفْتَنُوا" ibaresini açıklamak için zikretmektedir. Müellife göre "تَفْتَنُوا" fiilinin aslı "لا تفتنا" dur. Buradaki lâm harfi (لا) tıpkı aşağıdaki şiirde olduğu gibi hafzedilmiştir.⁴¹⁷

فقلت بيمين الله ابرح قاعدا / ولو قطعوا راسي لذيك واوصالي

⁴¹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 48b.

⁴¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 214; Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (Ankara: Kayıhan Yayınları, 1990), 104-106.

⁴¹⁶ Yûsuf, 12/85.

⁴¹⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 98a.

“(Ona) dedim ki: Allah adına yemin olsun, burada oturup duracağım,
İsterse senin önünde başımı ve eklemelerimi koparsınlar.”

Afvî Efendi, “İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir!”⁴¹⁸ âyetinin tefsiri esnasında Yûsuf’un, Rabbinin burhanını görünce kapıya doğru Züleyha’dan kurtulmak için koştuğunu dile getirmektedir. Züleyha da onun çıkmasına mâni olmak ve onu yakalamak için peşi sıra gider. İşte bu meyanda müellif, yaşama dair hisseler çıkarmaktadır. Birinci hisseye göre kişi aslandan nasıl kaçarsa aynı şekilde müminin de günahattan öylece kaçması gerekmektedir. İşte bu bağlamda yazar kıta (قطع) olarak belirttiği bir şiire yer vererek kötü olandan uzak olmanın güzel olanla yakınlığın önemine dikkat çekmekte ve çıkardığı bu hisseyi tekit etmektedir.⁴¹⁹

من عاشر الشرفاء شرف قدره / ومعاشر السفهاء غير مشرف

“Kim saygıdeğer insanlarla muaşeret ederse onun kadru kıymeti yücelir.
Sefihlerle oturup kalkmak ise, kişinin değerini düşürür.”

انظر الى الجلد الحقيقير مقبلا / بالثغر لما صار جلد المصحف يشرف

Şu basit deriye bak, ilerde yarılmasıyla mushâfın derisi olup şeref kazanacak.

Müellif, “Yûsuf’un kardeşleri gelip onun huzuruna girdiler, (Yûsuf) onları tanıdı, onlar onu tanımıyorlardı.” âyetinin وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ibaresinin tefsiri esnasında Yûsuf’un kardeşlerinin uzun bir zaman geçtiği için onu tanımadığını dile getirerek bu fikrini şiirle delillendirmektedir.

نسيت مودتى اذ طال عهدى / نعم قد قيل طول العهد منسى

“Uzun zaman geçtiği için sevdiğimi unuttum

Evet, çok zaman geçmesi unutturur denilir.”⁴²⁰

g. Esbâb-ı Nüzûl’den Yararlanma

Metod, kendisiyle hurma ağacına çıkılan ip, yol, işaret, vesile anlamına gelen esbâb kavramı ile yukarıdan aşağıya inmek veya iniş anlamına gelen nüzûl lâfızlarının

⁴¹⁸ Yûsuf, 12/25.

⁴¹⁹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 41 a.

⁴²⁰ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr. 41 b.

terkibinden meydana gelen esbâb-ı nüzûl, terim olarak bir veya daha fazla âyetin inmesine sebep olan olay, durum ya da soruya denir. Âyetlerin iniş sebebinin bilinmesi, o âyet ve sûrelerin ilâhi maksada uygun yorumlanması, var olduğu zannedilen müşkillerin halledilmesi, mübhem âyetlerin anlaşılması, sûreler ve âyetler arasında münasebet kurulması ve de hasr ve tahsis şüphesini ortadan kaldırması gibi faydalar sağlayabilir.⁴²¹

Afvî Efendi telif ettiği bu eserde sûrenin nüzûl sebebi hakkında malûmat vermektedir. Ona göre bu sûre Yahudilerin, müşriklerin ileri gelenlerine, Ya'kûb'un Şam'dan Mısır'a neden intikal ettiğini, Muhammed'e sormalarını istemeleri üzerine nazil olmuştur. İsim vermeksizin değindiği başka bir görüşe göre ise Yahudiler Tevrat'ta mezkûr olan Yûsuf kıssası için gururlanmakta idiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ Rasûlü'nün ve onun ümmetinin gönlünü tatmin etmek için bu sûreyi indirmiştir. Yine, "denilir ki" ifadesiyle yer verdiği diğer bir görüşe göre ise ashâbın nebiye içinde emir, nehiy, ahkâm had, nâsîh ve mensûhun bulunmadığı bir sûre inmesini temenni ettiklerini ve böylece bu sûrenin indiğini belirtmektedir. Afvî Efendi Hz. Peygambere akrabalarından ve yabancılardan gördüğü eziyetlere karşı bu sûrenin bir teselli olduğunu dile getirmektedir. Devamında sanki Allah Teâlâ'nın biz kardeşlerinin birçok ezasından sonra Yûsuf'a nasıl üstünlük ve saadet verdiyse sana da izzet ve şeref vereceğiz, sefihlerin ve müşriklerin kötü davranışları sakın seni üzmesin, onlara aldırma dercesine mesaj vermek istediğini de sözlerine eklemektedir.⁴²²

h. İsrâiliyat

Yahudilik, Hıristiyanlık veya başka kültürlere ait kaynaklardan, hadis ve tefsire girmiş olan haberlere ve efsanelere İsrâiliyat denmektedir.⁴²³ Müfessirler çoğunlukla kıssalar, peygamberler ve onların ümmetleri hakkında İsrâiliyat'a başvurmuşlardır. Birişik İslâm âlimlerinin yer verdikleri İsrâili rivâyetler ve tenkidi noktasında yedi farklı yaklaşıma sahip olduklarını belirtmektedir. Zehebî ise İsrâiliyat'ı üç başlıkta incelemektedir. Bunlardan ilki peygamberden sahih olarak nakledilen haberlerdir ki onların kabulü caizdir. İkincisi yalan olduğu bilinip dine ve akla tezat olan bilgilerdir.

⁴²¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 220; Suyûtî, *el-İtkân I*, 92-93; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân I*, 45-46; Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl," *DİA*, (1995), XI, 360.

⁴²² Afvî, *Neticetü't-Tefsîr*, vr. 1b-2a.

⁴²³ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fî't-Tefsîr ve'l-Hadis I* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1986), 13-15; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 2930; İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyat," *DİA*, (2001), XXIII, 195.

Bu tür rivâyetlerin kullanılması doğru değildir. Üçüncüsü tasdik veya tekzip edilemeyen İsrâili bilgilerdir. Zehebi bunların rivâyetine cevaz vermiştir.⁴²⁴

İsrâili haberleri rivâyet sahâbe döneminde başlamış olup İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Abdullah Amr İbnü'l-As (ö. 43/663), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663) ve Temîm ed-Dârî (40/661) gibi sahâbeler bu anlamda öne çıkan isimlerdir. Ka'bü'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih İsrâiliyat'a en çok yer veren tabîilerdir.⁴²⁵

Afvî Efendi tefsirini yaptığı sûrenin bir kıssadan oluşması sebebiyle İbn Abbas, Vehb İbn Münebbih, Ka'bü'l-Ahbâr gibi isimlere sıkça atıfta bulunarak veya "Rivâyet olunur ki." (روى), ya da "Denilir ki" (قيل) ifadeleri kullanarak İsrâiliyat anlamında birçok rivâyete yer vermektedir. Nitekim müellif, "*Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri dedi ki: Ben (rüyada) şarap sıktığımı gördüm. Diğeri de: Ben de başımın üstünde kuşların yemekte olduğu bir ekmeğe taşıdığımı gördüm. Bunun yorumunu bize haber ver. Çünkü biz seni güzel davrananlardan görüyoruz, dedi.*"⁴²⁶ âyetinde yer alan iki delikanlıdan birinin melikin aşçısı olup isminin Meclis, diğersinin ise Melik'e su getirip götüren Nebu olduğunu dile getirmektedir. Zeccâc'a göre "فتيان" (iki delikanlı) kelimesinin kullanılmasının sebebi bunların ikisinin de köle olmalarındandır. Köle küçük ya da büyük olsun "فتى" (genç, delikanlı) diye adlandırılır. Vehb b. Münebbih'e göre bu iki delikanlı meliki zehirlemek istemeleri sebebiyle hapse atılmıştır.⁴²⁷

Müellif, "*Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: "Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlât ediniriz." İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yûsuf'u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.*"⁴²⁸ âyetinde azizin karısının (لامرأته) ismi belirtilmemektedir. Afvî Efendi onun adının Züleyha veya Rail olduğunu zikretmektedir.⁴²⁹ Tevrat'ta Yûsuf'u satın alan azizin ismi Potifar olarak geçmektedir. Ancak hanımının ismi sadece

⁴²⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn I*, 130.

⁴²⁵ Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyat*, 52-67; Abdülhamit Birışık, "İsrâiliyat," *DİA*, (2001), XXIII, 199.

⁴²⁶ Yûsuf, 12/36.

⁴²⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 55a; Tevrat, "Yaratılış 40/1-23", [1.5.2018],

<http://www.yolgosterici.com/tevat/tevat01.htm>.

⁴²⁸ Yûsuf, 12/21.

⁴²⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 32b.

İslâm sonrası bir Yahudi literatüründe Züleyha (Yashar wa-Yesheb) olarak yer almaktadır.⁴³⁰

Müellif, “Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya) gönderdiler, o da (gidip) kovasını saldı, (Yûsuf’u görünce) “Müjde! İşte bir oğlan!” dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilir. (Kafîle Mısır’a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.”⁴³¹ âyetinin akabinde yer verdiği bir rivâyete göre Afvî Efendi kardeşlerinin Yûsuf’u sattıklarını dile getirmektedir. Rivâyete göre kuyuya gönderilen sucu Mâlik b. Zâr el-Huzâî,⁴³² Yûsuf’un bulunduğu kuyuya gelip kovayı bir iple sarkıttığı zaman Yûsuf bu ipe tutunarak kuyudan çıkmış. Bu kadar güzel bir çocuğu gören Malik müjde diye bağırmış. Başka bir rivâyete göre Malik’in Beşir ve Büşra adında iki oğlu varmış. Beşir kuyudan çıkan büyüleyici güzellikte olan çocuğu görünce kardeşine seslenerek ya Büşra demiş. Diğer bir rivâyete göre kuyudan Yûsuf’un ayrılmasıyla toprak ondan ayrıldığı için ağlamaya başlamış. Diğer yönden Yûsuf’u kuyuya atan kardeşlerden biri olan Yehuza her gün kardeşi Yûsuf’a yemek götürürken bir gün gittiğinde kardeşini bulamamış ve bu durumu diğer kardeşlerine haber vermiş. Kardeşleri Yûsuf’un nurunu gördüklerinde kuyudan çıkmış olduğunu zaten anlamışlar ve Yûsuf’u kuyuda bulan Malik b. Za’r el-Huzâî ve onun arkadaşlarının yanına varmışlar. Yûsuf’un kendi kardeşleri olduğunu onlardan gizleyerek bu köleyi bizden satın alır mısınız diye sormuşlar. Almak istediklerini ancak yemin ederek bu çocuğun hiç de köleye benzemediğini söylemişler. Yûsuf’un kardeşleri ise o bizim himayemizde büyüdü, bizim ahlâkımızla ahlâklandı, bizim edebimizi aldı, demişler.⁴³³ Malik bu köle ne kadar diye sorunca onlar, hırsız, yalancı ve kötü rüyalar görmesi gibi kusurları sebebiyle satmak istediklerini dile getirmişler. Bunun üzerine Malik her şeye razı olduğunu beyan ederek onu kardeşlerinden satın almış.⁴³⁴ Bu rivâyetteki bilgi

⁴³⁰ Zehra Öztürk, “Züleyha,” *DİA*, (2013), XLIV, 552.

⁴³¹ Yûsuf, 12/19-20.

⁴³² Mâlik b. Zâr el-Huzâî, Hz. Yûsuf’u kuyudan çıkarıp Mısır’da satan köle tüccarıdır. bk. Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl* II. thk. Âdil Ahmed Abdü’l-Mevcûd-Ali Muhammed Mu’avviz, (Beyrut: Daru’l Fikr, 1998), 308.

⁴³³ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 26b, 27a.

⁴³⁴ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, vr. 27b, 28a.

Tevrat'taki bilgiyle örtüşmektedir.⁴³⁵ Görüldüğü üzere müellif görüşünü desteklemek için İsrâiliyat'tan faydalanmaktadır.

2.2.2.2. Dirâyet Tefsiri

a. Dilbilimsel Değerlendirmeler

Kur'ân-ı Kerîm, söz ve anlam bütünlüğü, gönüllere sirayet etmesi, ses ve söz dizmindeki ahenk, gönül ve akıl dengesine sahip olması, lafız ve anlam uyumu, edebî tür ve şekillerde mükemmel oluşu ve aynı anda farklı seviyelerdeki kişilere hitap edebilmesi gibi dil ve uslûp özellikleri açısından mu'ciz bir kelâmdır. Kur'ân'dan hüküm çıkarmak ve onu te'vil etmek için iyi bir Arapça dil bilgisine vakıf olmak gerekmektedir. Onu, Allah'ın muradına uygun şekilde anlamak için dilin incelikleri hususunda âlimler büyük hassasiyet göstermiş ve bu anlamda Arap dilindeki sarf, nahiv, mecaz, istiâre, vecize, atasözleri, şiir ve lehçeleri inceleyip araştırarak geniş bir edebiyat oluşturmuşlardır.⁴³⁶

Afvî Efendi, tefsirinde lâfızların sözlük anlamlarına değinerek lugâvî yönden malûmat verdiği gibi sarf, nahiv ve belâgatle ilgili izahlar da yapmaktadır. Nitekim Afvî Efendi “(Yûsuf) فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيُّهَا الْعَيْرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ” onların yükünü hazırladığı zaman maşrabayı kardeşinin yükü içine koydu! (Kafîle hareket ettikten) sonra bir tellâl: Ey kafîle! Siz hırsızınız! diye seslendi.”⁴³⁷ âyetindeki “العير” kelimesine yiyecek taşıyan kafîle anlamını vermekte ve kelimenin aslının yük getirip götürdüğü için yük taşıyan deveye bir isim olduğunu ifade etmektedir.⁴³⁸

Afvî Efendi “Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var dediler. (İçlerinden biri:) Ben buna kefilim, dedi.”⁴³⁹ âyetinde geçen “صَوَاع” kelimesinin ise su kabı anlamındaki bir isim olduğunu belirtmiştir. Müellif, Katâde ve İkrime'nin de bu husustaki görüşlerine yer vermektedir. Katade onun melikin su içtiği kap olduğunu, İkrime ise onun gümüştan yapıldığını zikretmektedir. Başka bir görüşe göre o bakırdan

⁴³⁵ Tevrat, “Yaratılış 37/28”.

⁴³⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârîzmî.Zemahşerî, *el-Mufassal fî İlmi'l-Luğa* (Beyrut: Dâru İhyâ-i Ulûm 1990), 14; Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân,” 403-406; Mehmet Suat Mertoğlu, “Tefsir,” *DİA*, (2011), XL, 290-294.

⁴³⁷ Yûsuf, 12/70.

⁴³⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 85b.

⁴³⁹ Yûsuf, 12/72.

bir kaptır. Müellif âyetteki “الفقد” kavramını ise bir şeyin duyu alanından kaybolması ve böylece nerede olduğunun bilinmemesi olarak tanımlamaktadır.⁴⁴⁰

Yazar, قَالَتِ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيُسْجَنَنَّ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيُسْجَنَنَّ “Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, (bundan) şiddetle sakındı. And olsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!”⁴⁴¹ âyetini, sarf nahiv ve belagât açısından izah etmektedir. Afvî Efendi “فَذَلِكُنَّ” lâfzının mahzup olan mübtedanın haberi olup “işte o Kenanlı köle” anlamına geldiğini dile getirmektedir. Yazarın isim vermeksizin değindiği başka bir görüşe göre ise “فَذَلِكُنَّ” lâfzı, mübteda olup haberi ve sılası ile beraber mevsuldür. Afvî Efendi, devamındaki “فَاسْتَعْصَمَ” lâfzını sarf ve belâgat açısından izah etmektedir. Yani, “Allah katında ismetini muhafaza etmek için benim talebime icabet etmekten kendini iyice korudu” anlamındaki bu lâfız istif’âl bâbından olduğu için aynı zamanda nefesine mani olmada mübâlağa anlamı kazanmakta ve böylece Yûsuf’un onlara icabet etmeye kastettiği ile ilgili kanaat de yersiz olmaktadır.⁴⁴²

Afvî Efendi, “وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ” *Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Azizın karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; Yûsuf’un sevdası onun kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz.*⁴⁴³ âyetinde geçen “وَقَالَ نِسْوَةٌ” ibaresinin kadınlardan oluşan topluluk anlamına geldiği ve harekesinin damme olduğunu zikreder. Yine âyette yer alan “فِي الْمَدِينَةِ” ibaresinin “kale”nin (قَالَ) zarfı, “امْرَأَتُ الْعَزِيزِ” nin ise muzaf ve mübteda, “تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ” terkinin de haber cümlesi olduğunu dile getirmektedir.⁴⁴⁴

“وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ” *(Kafîle Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.*⁴⁴⁵ âyetinde yer alan “بِثَمَنٍ بَخْسٍ” ifadesini sarf ve nahiv açısından izah ederek ibarenin mef’ul manasında mastar olduğunu ve “bahs” sözcüğünün “mebhûs” (مَبْخُوصٌ) yani belirlenmiş fiyatından düşük, kıymetinden noksan ya da az anlamına geldiğini söylemiştir. Müellif bu bağlamda farklı müfessirlerin görüşlerine de

⁴⁴⁰ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 85b, 86a.

⁴⁴¹ Yûsuf, 12/32.

⁴⁴² Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 49b, 50a.

⁴⁴³ Yûsuf, 12/30.

⁴⁴⁴ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 45a.

⁴⁴⁵ Yûsuf, 12/20.

çoğu bilmezler.”⁴⁴⁹ âyetinde Afvî Efendi “مَا تَعْبُدُونَ” ibaresinde yer alan “ma”nın (مَا) nafiye o ikisi için hitab, “إِلَّا أَسْمَاءَ” lâfzının ise mecâz-ı mürsel olduğunu ifade ederek, isme tapılamayacağı için isim zikredilerek isimlendirilen şeyin kastedilmekte olduğunu ifade etmektedir. Müellif bu terkinin takdiri bir mudaf olabileceğini ve bu takdirde “ancak isimlerin zatlari” anlamına geleceğini de sözlerine eklemektedir.⁴⁵⁰

Afvî Efendi وَمَا أْبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ (Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.” 53. âyette yer alan “إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي” ifadesindeki ma (مَا) harfi masdariyye ve müevvel masdardır. Ayrıca müstesna meferrağ olduğu için de mahallen mansubdur. Bu bağlamda mananın Allah’ın rahmeti dışında her zaman nefsin kötülüğü emrettiği anlamına geldiğini dile getirmektedir. Devamında müellif, “emmare” kelimesinde gizli (müstetir) müstesnadan ötürü mevsul olarak, Allah’ın merhamet ettiği nefislerden bir nefis manasının verilebileceğini ve böylelikle onun ismetinin muhafaza edildiğini zikretmektedir. Afvî Efendi son olarak başka bir görüşe yer vererek onun istisnâî munkatı olduğunu ve “Rabbimin rahmeti ancak kendine itaatle boyun eğen kimseyedir” anlamına geldiğini dile getirmektedir.⁴⁵¹

Onlardan yüz çevirdi, “وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِيَّضًا عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ” *"Ah Yûsufum ah!" diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldi.*⁴⁵² Müfessir, bu âyette yer alan “وَإِيَّضًا عَيْنَاهُ” ibaresinden kastın Ya’kûb’un gözleri olduğu “مِنَ الْحُزْنِ” ibaresinin nefiste hissedilen büyük üzüntü anlamında olduğunu ve kinayenin ağlamaya galip geldiğini dile getirmektedir.⁴⁵³

Afvî Efendi’ye göre başka bir âyette قَالُوا سَتَرْنَاوُدُ عَنْهُ آيَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ *"Dediler ki: Onu babasından istemeye çalışacağız, kuşkusuz bunu yapacağız."*⁴⁵⁴ yer alan “سَتَرْنَاوُدُ عَنْهُ آيَاهُ” terkihi “Bizimle göndermesi için onu babasından talep etme konusunda gerçekten çaba sarf edeceğiz.” anlamına gelmekte, “وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ” ibaresinden kasıt ise istikbalde yapacaklarına dair sözleridir. Müfessir, devamında bu ibarenin aynı zamanda “Mutlaka onu göndermesi için ondan müsaade isteyeceğiz.” anlamına da geldiği ve vaatleri için

⁴⁴⁹ Yûsuf, 12/40.

⁴⁵⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 59b.

⁴⁵¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 69a.

⁴⁵² Yûsuf, 12/84.

⁴⁵³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 97a.

⁴⁵⁴ Yûsuf, 12/61.

te'kid olması bağlamında böyle söylediklerini, onların kudretlerinden dolayı mecazen hal olduğunu da bu bağlama eklemektedir.⁴⁵⁵

“Bir zamanlar *Bir zamanlar Yûsuf, babasına (Ya 'kûb 'a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.*”⁴⁵⁶ âyetinde Afvî Efendi “إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ احسن “اذكر” fiili ile mansub ya da bir önceki âyette bulunan “يوسف” ibaresinin mahzuf bir “القصاص” terkibinden bedeli iştilal olduğunu dile getirmektedir. Devamında müellif meful olur ise “Ey Muhammed bir zamanlar Yûsuf’un söylediği sözün vaktini zikret/hatırla.” manasındadır. Vaktin hatırlanmasından maksat ise bu zaman zarfında gerçekleşen garip olaylar ve güzel nasihatlerdir.⁴⁵⁷ “أَبَتِ” lâfzının aslının “يا ابي” olduğu ya (ى) harfinin hafzedildiğini ve onun yerine ta (ت) harfinin geldiğini ifade etmektedir. Yazara göre Yûsuf, Ya‘kûb’a (a.s.) kendi babası olduğunu işaretle tazim ve tevazu göstermek için “يَا أَبَتِ” diye hitap etmiştir.⁴⁵⁸

Afvî Efendi başka bir *Kafile (Mısır'dan) ayrılınca, babaları (yanındakilere): Eğer bana bunamış demezseniz inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum! dedi*”⁴⁵⁹ âyette geçen “إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ” terkibinde mecâzi bir anlatım olduğunu dile getirmektedir.⁴⁶⁰

b. Fikhî Değerlendirmeler

Sözlükte bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak anlamına gelen fıkıh,⁴⁶¹ istilâhî olarak İmam Şâfiî'nin ifade ettiği üzere “Dinin amelî hükümlerini muayyen delil ve kaynaklardan çıkararak elde edilen bilgidir.”⁴⁶² Müslümanlar Rasûlüllah'ın hayatta olduğu dönemden itibaren dünyevî ve uhrevî maslahatlarıyla ilgili fikhî hükümler içeren âyetleri anlamaya çalışmışlardır.⁴⁶³ Müfessirler de muamelât ve amelle ilgili âyetleri tefsir ederek “Akâmu'l-Kur'ân”, “Fıkhu'l-Kur'ân”, “Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm” adları ile bilinen fikhî tefsirler te'lif etmişlerdir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁵ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 79b.

⁴⁵⁶ Yûsuf, 12/4.

⁴⁵⁷ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 4a,4b.

⁴⁵⁸ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 4b.

⁴⁵⁹ Yûsuf, 12/94.

⁴⁶⁰ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 108a.

⁴⁶¹ Hayreddin Karaman, “Fıkıh,” *DİA*, (1996), XIII, 1.

⁴⁶² Muhammed A'la b. Ali et-Tahânevî, *Keşşaf-ı Istilati'l-Fünun I*, thk. Ali Duhrûc (Beirut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1416/1995), 31.

⁴⁶³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirün II*, 319.

⁴⁶⁴ Cerrahoglu, *Tefsir Tarihi II*, 41-42; Abdülhamit Birişik, “Tefsir,” *DİA* (2011), XL, 281.

Afvî Efendi de bu sûrenin tefsirini yaparken bazı âyetlerin delâlet ettiği fikhî hükümlere yer vermektedir. Müfessire göre⁴⁶⁵ قَالُوا نَفَقْتُمْ صَوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ “Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşış) var dediler. (İçlerinden biri:) Ben buna kefilim, dedi.”⁴⁶⁶ Âyeti, iş olmaksızın kefaletin ve iş bitmeden garanti verilebileceğinin caiz olduğuna delildir

Müellif, (Kafîle Mısır'a vardığında) وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.”⁴⁶⁷ âyetinin “بِثَمَنٍ بَخْسٍ” terkinin tefsirini yaparken İkrime'nin görüşüne değinmektedir. Ona göre bu miktar 40 dirhemdir. Ayrıca bu satış haramdır. Çünkü hür olanın satışından alınan haramdır.⁴⁶⁸

Müellif, (Kocası, Yûsuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): “Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür.”⁴⁶⁹ âyetinin hakikî delile ulaşılamadığı zaman hâli şehâdet ile hüküm verilebileceğine delil olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁰

Afvî Efendi sûrenin 38. âyetinin وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ “Atalarım İbrahim, İshak ve Ya'kûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.” tefsiri esnasında fikhî görüşlere yer vermektedir. Âlimler, yabancı kişinin tanınması ve hakkında bilgi sahibi olunması için kendini nesebine nisbet etmesi ve vasıflandırmasının caiz olduğunu, bu âyetin de bu hususta bir delil olduğunu dile getirmektedirler.⁴⁷¹

Afvî Efendi'ye göre وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوْسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ “Onlardan yüz çevirdi, ‘Ah Yûsufum ah!’ diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine ak geldi.”⁴⁷² âyeti fecaat anında sesi yükseltmeksizin ağlamanın ve yakaları yırtmaksızın üzülmünün caiz olduğunun delilidir. Devamında, böyle yüce makamda olan Ya'kûb (a.s.) nasıl teessüf edebilir diye düşünülebileceğini insanın çok

⁴⁶⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 86a.

⁴⁶⁶ Yûsuf, 12/72.

⁴⁶⁷ Yûsuf, 12/20.

⁴⁶⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 28a, 29a.

⁴⁶⁹ Yûsuf, 12/28.

⁴⁷⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 43b.

⁴⁷¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 59a.

⁴⁷² Yûsuf, 12/84.

büyük bir dert karşısında nefesine hâkim olamayıp böyle bir durumda ise sorumluluğunun olmayacağını belirtmektedir.⁴⁷³

Afvî Efendi, *فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ* “Yûsuf’un yanına girdiklerinde dediler ki: Ey aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz değersiz bir sermaye ile geldik. Hakkımızı tam ölçerek ver. Ayrıca bize bağıştta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.⁴⁷⁴ âyetinin anlamına yönelik izahtan sonra peygamberlere sadaka vermenin haram olduğu halde Yûsuf’un kardeşlerinin sadaka isteme durumunu sorgulamaktadır. Müellife göre sadakanın tüm peygamberlere mi yoksa sadece Rasûlüllah’a mı haram kılındığı hususunda farklı görüşler vardır. Bu yasak yalnız Rasûlüllah’a has ise bir sorun yoktur. Diğer durum da ise farklı izahlar yapılabilir. Bu hususta ilk olarak sadakayı alanın kardeşleri olması veya verilen şeyin sadece sadaka olmayıp sermayelerinin de bulunması zikredilebilir. Başka bir açıdan onun dengi üzerine ziyade olarak kabul edilebilir ya da genel bir fazlalık olarak değerlendirilebilir. Bir diğer görüş ise Yûsuf’un kardeşlerinin sadaka istediklerinde henüz nebi olmadıkları, sadakanın ise peygamberlere haram kılınması gibi izahlar yapılabilir.⁴⁷⁵

Afvî Efendi’ye göre sûrenin *أَرْسَلُهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* “Yarın onu bizimle beraber (kırta) gönder de bol bol yesin (içsin), oynasın. Biz onu mutlaka koruruz.”⁴⁷⁶ âyeti oyunun mubah olması ile ilgilidir. Burada bahsedilen oyun onların “gittik ve yarıştık” sözleriyle ifade ettikleri yarışı (ok atma yarışı) olabilir. Başka bir görüşe göre bu yarış koşu yarışıdır. Müellife göre bunların hepsi şeriatla caizdir. Nitekim Rasûlüllah (a.s.), “Üç şey oyun eğlence değildir. Kişinin ailesiyle oyunu, ok atıcılığı ve atı terbiye etmesi.”⁴⁷⁷ buyurmuştur. Ayrıca Rasûlüllah, eşi Hz. Aişe ile koşu yarışı yapmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 97b.

⁴⁷⁴ Yûsuf, 12/88.

⁴⁷⁵ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 101b.

⁴⁷⁶ Yûsuf, 12/12.

⁴⁷⁷ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned XXVIII*, 558.

⁴⁷⁸ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr.16b.

c. Kelâmî Değerlendirmeler

Sözlükte bir fikri tam olarak anlatan söz anlamına gelen kelâm, terim olarak “İslâm dininin inanca ve davranışlara dair ilkelerini naslardan hareketle belirleyen ve aklî yöntemlerle temellendirip destekleyen ilimdir.”⁴⁷⁹

Ya‘kûb Afvî, bazı âyetlerin tefsiri esnasında kelâm ve akâid ilmini ilgilendiren konulara temas etmektedir. Nitekim Müellif, *وَجَاؤْ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ*, “*Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Ya‘kûb) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır.*”⁴⁸⁰ âyetinin anlamına yönelik izahlardan sonra İmam Maturîdî'nin görüşüne değinmektedir. İmam Maturîdî 'ye göre bu âyette çeşitli deliller vardır. Ona göre küçük günah işleyen kişinin azap görmesinden korkulabilir ancak kâfir olmaz. Büyük günah işleyen ise imandan çıkmaz. Zira Yûsuf'un kardeşleri onu öldürmeye niyetlendiler ve onu babasından uzaklaştırmak ve ondan ayırmak için kuyuya attılar. Onların işlediği günahın küçük ya da büyük olması durumuna gelince küçük günah ise “Baba bizim günahlarımıza istiğfar et.” demeleri ile istiğfar etmişlerdir ki bu ise onların azaptan korktuklarının delilidir. Büyük günah işlemeleri durumunda imandan çıkmadılar zira ondan sonra nebi⁴⁸¹ olup sâlih kimseler oldular. İşte bu anlatılanlar Mutezile'nin ve Hâricîlerin görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Mutezileye göre küçük günah işleyene azap yoktur. Büyük günah işleyen ise imandan çıkmaktadır. Hâricîler ise kişi ister küçük günah ister büyük olsun günah işlesin kâfir ve müşrik olmaktadır. Yine bu âyet tasarlayarak yalan konuşanın, söz verdiği halde sözünden dönenin ve emanet edildiğinde ihanet edenin münafık olma durumunun da yersiz olduğuna delildir. Yûsuf'un kardeşleri emanet edildiğinde ihanet ettiler söz verdiklerinde sözlerinde durmadılar, konuştuklarında yalan söylediler ancak münafık olmadılar. Onlar, kurt yemediği halde

⁴⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm,” *DİA*, (2002), XXV, 196.

⁴⁸⁰ Yûsuf, 12/18.

⁴⁸¹ Ziyâeddin Ömer Muhammed Fahreddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb XVIII* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 96; Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-El-Câmi'u li Ahkâm-il-Kur'ân XI* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981) 265. Fahreddin Râzî, Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin de peygâmbere olduğunu kabul etmektedir. Yûsuf sûresinin 6. âyetini de bu hususta delil getirmektedir. Ona âyette yer alan “nimetin tamamlanması” ancak nübüvvet verilerek gerçekleşir. Kurtubî ise kardeşlerinin onu kuyuya attıklarında peygâmbere olmadıklarını, daha sonra da peygâmbere olamayacaklarını çünkü peygâmbere büyük günahattan korunmuş olduklarını dile getirmektedir. Bu görüşünü Yûsuf sûresi 10. âyeti ile delillendirmektedir. Ona göre peygâmbere masum bir Müslümanı öldürmek için plan hazırlamazlar. Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri ise onu öldürmek için tuzak kurmuşlardır.

yedi diyerek yalan söylediler, emanet edildiği zaman ihanet ettiler zira onu kuyuya attılar, onu koruyacaklarını vaat ettiler ama korumadılar. Rasûlüllah'ın “Münafığın alameti üçtür, konuştuğunda yalan söyler, emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz.” hadisiyle Yûsuf'un kardeşlerinin yaptıklarına rağmen münafık olmamaları arasında müşkil vardır. Haber anlamı taşıdığı için hadisin mensuh olma durumu muhtemel değildir. Ona göre bu durum bir grup kâfirin Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olarak gönderileceği onlara emanet edildiği halde onların bunu değiştirmeleri ve gizlemeleri ile benzerlik göstermektedir. Onlar açıklayacakları için söz vermelerine rağmen yalan söyleyerek münafık oldular. Fakat onların yalanlayıp gizledikleri husus dinle ilgili bir mevzudur. Yûsuf'un kardeşlerinin durumu dini bir mevzu olmadığı için münafık olmadılar.⁴⁸²

Afvî Efendi'ye göre *أَفْوَئِ الْعَفْوَئِ الْوَاحِدُ الْفَهَارُ* “*Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?*”⁴⁸³ âyetindeki “الوَاحِدُ” lâfzı Allah'ın ulûhiyette tekliği ve ilâhlıkta ortağı olmaması demektir. Ahad “احد” ise zatını birleme anlamında olup âyetteki soruyu reddetmek içindir. Yani bir rabbe ibadet birçok rabbe itaatten daha üstündür. Ona göre bu lâfız yaratıcının ve mabudun tek olduğuna delâlet etmektedir. İlâhların çok olması durumunda istekleri farklılık göstererek hepsinde ya da bazısında acziyet kaçınılmaz hale gelir ki ilâhın acizliği caiz değildir. Müellif görüşlerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra *مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا أَذَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ* “*Allah evlât edinmemiştir; O'nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah, onların (müşriklerin) yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.*”⁴⁸⁴ *لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَ اللَّهِ إِلاَّ إِلَهَةٌ إِلاَّ اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يُصِفُونَ* “*Allah evlât edinmemiştir; On'unla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah, onların (müşriklerin) yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir.*”⁴⁸⁵ âyetlerini bu bağlama ekleyerek fikrini Kur'an'la delillendirmektedir. Çünkü müellife göre ilâhlar çeşitli olduğu takdirde

⁴⁸² Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 24b-25a.

⁴⁸³ Yûsuf, 12/39.

⁴⁸⁴ Mü'minun, 23/91.

⁴⁸⁵ Enbiya, 21/22.

ibadette hepsini memnun etmek zor olur. İbadet ve itaatte tek olanı razı etmek ise mümkündür.⁴⁸⁶

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ

“Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: Beni Efendi’nin yanında an, (umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla (Yûsuf), birkaç sene daha zindanda kaldı.”⁴⁸⁷ âyetini izah ederken müfessir, Yûsuf’un (a.s.) “اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ” (Rabbinin yanında beni an) diyerek hata yaptığını dile getirmektedir. Başka bir görüşe göre bu âyet nebilerin büyük günahlar dışındaki küçük günahları sebebiyle cezalandırıldığına delildir. Yûsuf’tan (a.s.) sadır olan bu kelâm ise gaflet halinde söylenmiş küçük günah grubuna dâhildir. Müellif bu hususta İmam Mâturîdî’nin de görüşüne yer vermektedir. İmam Mâturîdî’ye göre Yûsuf (a.s.) Allah’tan başkasından yardım istememektedir. Onun durumu tıpkı kulun yaşantısında sebeplerle amel etmesi gibidir. İşte Yûsuf’un “Efendi’nin yanında beni an!” diye emretmesi hapisten çıkaracak bir sebep olarak onu görmesidir. Esasında onu hapisten çıkarmanın Allah olduğunu da kesin olarak bilmektedir. Ona göre bunda herhangi bir beis yoktur. Çünkü o resul olduğunu hapiste ilân etti, tedbir almak için onların efendisine bu işi bildirmek istedi. Yûsuf muhtemelen kendisinin hapsedilmesinden melikin haberi olmadığını, halinden haberdar olunca onu çıkaracağını düşünmektedir. Bu ise Allah’tan başkasından yardım istemek anlamına gelmemektedir. Çünkü o diğer kazanım yollarında olduğu gibi yaşam maslahatları için çaba sarf etmektedir. Afvî Efendi bu hususta İmam Şeyh Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Yahya el-Beşâğari’nin (4./10.yy) görüşlerine değinmektedir. Ona göre “اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ” ifadesi Yûsuf’un hapisten çıkmayı ve kurtulmayı ümit ederek, efendisine Allah’ın kendisine rüya tabirlerini öğrettiğini ve risâletle hükmettiğini bildirmesini istemesidir. Efendisinin müşfik davranarak kendisini kurtaracağını düşünmektedir. Önceki firavunların bazı nebileri nasıl helâk ettiğinin bilincindedir. Durumundan haberdar ederek onu çıkarmasını ve üzerinden mihneti kaldırmasını isteyerek kendinden önceki nebiler gibi azap görerek helâk olmak istemedi. Başka görüşe göre bu âyetin sarfî Yûsuf’un Allah’tan başkasından yardım istemesi anlamında delil için caiz değildir. Şâyet böyle olsaydı şeytan onu unutturmak için çaba sarf etmezdi. Çünkü Allah’ın

⁴⁸⁶ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, vr.59b.

⁴⁸⁷ Yûsuf, 12/42.

sebeplerine riâyet dışında Allah'tan başkasından yardım dilemek şirktir. Şeytan ise şirki unutturmaz ikame etmek ister.⁴⁸⁸

Afvî Efendi'ye göre “*Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar.*”⁴⁸⁹ âyeti nazar değmesinin hak olduğuna delildir. Yine bu âyet kader, kaza, konularını da içermektedir. Müellife göre, o dönemde Mısır'ın dört kapısı vardır. Ya'kûb (a.s.), oğullarının yakışıklı olduğunu ve melikin nazarında değerli ve ona yakınlıklarıyla tanındıkları bilmektedir. İşte bu sebeple topluca girdiklerinde onlara nazar değmesinden korkmakta, onların şehre ayrı kapılardan girmelerini istemektedir. Burada neden ilk kez gittiklerinde böyle bir tembihte bulunmadı diye bir soru akla gelebilir. Onların önceden tanınmıyor olmaları veya Bünyamin için duyduğu endişe, bu sorunun muhtemel cevapları olabilir. Yine bu durumu Ya'kûb'un (a.s.) telâşlanması olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü nazar haktır ve kişiyi etkiler. Hz. Muhammed “Nazar haktır.”⁴⁹⁰ buyurmakta ve duasında “Allah'ım ben şeytandan ve onun vehimlerinden ve her türlü nazardan ve onun acizliğinden tam kelimeleriyle Allah'a sığınırım.”⁴⁹¹ diyerek şeytandan ve nazardan Allah'a sığınmaktadır.⁴⁹² Hasan ve Hüseyin de nazardan Allah'a sığınmışlardır. Başka bir görüşe göre nazar değmesi, kulunu imtihan için Allah'ın güzel ve acayip bir şeye bakarken bazı gözlerden hasar verici bakış ortaya çıkarmasıdır. Bu nedenle çok güzel olan bir şeye bakan kişinin, maaşallah demesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde nazar değmesine mâni olunur. Ya'kub'un (a.s.), oğullarının şehre birlikte girmelerini istememe sebebi hususunda başka bir görüşe değinmektedir. Bu görüşegöre kıtlık yılı olması sebebiyle onların güzel binekleriyle topluca şehre girmeleri o belde halkını rahatsız edebilir. İşte Ya'kûb (a.s.) da çocuklarına duyduğu şefkatten dolayı böyle bir tembihte bulunmuştur. Başka bir açıdan Ya'kûb (a.s.) düşmanlarının onları tanıyıp, helâk etmek için tuzak kurmalarından korkmaktadır. Ayrıca bu âyet Ya'kûb'un (a.s.) her bir çocuğunu aynı şekilde sevdiğine ve daha önce yaşananlar sebebiyle çocuklarına kin beslemediğine delil teşkil etmektedir. Nitekim o önceden yaşananlar hususunda kin

⁴⁸⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 61b, 62b.

⁴⁸⁹ Yûsuf, 12/67.

⁴⁹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen II*, 1159.

⁴⁹¹ İbn Mâce, *es-Sünen II*, 1161.

⁴⁹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 82b.

beslemediği gibi Allah'ın takdirini bekledi. Çünkü kulluğa Allah'ın takdirine rıza ile ulaşılır. Bu noktada kaygının hiçbir faydası yoktur.⁴⁹³ Müellif devamında (من الحصص) başlığı ile âyetten hisseler çıkarmaktadır. Kişinin kendisi ve çocukları için aklî tedbir alması gerekir. Bu noktada tevekkülün faydası yoktur. Bununla beraber her işin Allah'ın takdiriyle olduğunu da bilmelidir. Çıkarılabilecek ikinci hisse, Allah hayrın ve şerrin de hâkimi olmasıdır. Bir diğer hisse ise kulun her işte Allah'a tevekkül etmesi gereğidir. Dördüncü hisse, gizlemenin faydasıdır. Ya'kûb bunu bildiği için Yûsuf'tan rüyasını kardeşlerine anlatmasını istemedi. Bir diğer hisse ise Ya'kûb'un (a.s.)oğulları önceden vefasızlık yapmalarına rağmen o fazl ve ihsanını onlardan esirgememesidir. Aynı şekilde Allah'ta kullarının isyanına rağmen fazl ve ihsanını esirgememektedir. Altıncı hisse, Allah'a giden yollar yaratılmışların nefesleri kadardır. Elbette sülûk çeşitli yollardadır. Başka bir hisse ise, baba nasihat dışında çocukları üzerinde bir şeye kadir değildir. Mürşid de târikat ehli için nasihat dışında bir şeye gücü yoktur. Fazilet Allah'ın elindedir ve dilediğine verir.⁴⁹⁴

Müellif'e göre “Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. (Kâfirler) yeryüzünde hiç gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler! Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁴⁹⁵ âyeti peygamberlerin ancak erkeklerden seçilebileceğine delildir. Yazar, Hasan el-Basrî ve Maturîdî'ye de müracat ederek konuyu açıklamaktadır. Hasan el-Basrî, yüce Allah'ın ne çölde yaşayan bedevîlerden ne kadınlardan ne de cinlerden hiçbir peygamber göndermediğini ifade etmektedir. İmam Maturîdî'ye göre, peygamberler şehir halkından seçilmiştir. Bunun ilk sebebi, şehir halkı çeşitli halk tabakalarından oluşmaktadır. Böylece farklı insanlara yaklaşım konusunda tecrübelidirler. Diğerisi ise tebliğ görevinin yapılması şehir merkezinde daha kolay olmasıdır. Çünkü uzak bölge ve çevrelerde yaşayan insanlara daha rahat ulaşılmaktadır.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 82b.

⁴⁹⁴ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 83a.

⁴⁹⁵ Yûsuf, 12/109.

⁴⁹⁶ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 125a.

d. Tasavvufî Değerlendirmeler

Sözlükte Hz. Peygamberin mescidi yanında oturan bir grup sahâbeye isim olarak verilen “suffa” veya yün anlamına gelen “suf”⁴⁹⁷ tan türeyen tasavvuf, terim olarak ebedî saadete nail olmak için nefsi tezkiye (temizleme), ahlâkı tasfiye (saflaştırma), zâhir (görünen) ve bâtını (görünmeyen) tenvir (aydınlatma) hallerinden bahseden bir ilimdir.⁴⁹⁸ Zâhir mana ile bağdaştırılması mümkün olan, yalnız sülûk erbabına açılan, birtakım gizli anlam ve işaretlere göre Kur’ân’ın açıklanmasına işâri tefsir denmektedir.⁴⁹⁹

Afvî Efendi, âyetleri itikad ve fıkıh açısından değerlendirdiği gibi Celvetî tarikatı⁵⁰⁰ şeyhi olması sebebiyle birçok âyeti “tefsiri enfüsî” ya da “minelhısas” tabirlerini kullanarak işâri yönden de tefsir etmiştir. Ayrıca müellif, eser ismi vermeksizin, Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072),⁵⁰¹ İbn Sîrîn (ö. 110/729),⁵⁰² Muhammed b. Vâsıl (ö. 123/741),⁵⁰³ İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778),⁵⁰⁴ Süfyân-ı Sevrî (ö. 150/767),⁵⁰⁵ Abdü'l-Vâhid b. Zeyd (ö. 177/793),⁵⁰⁶ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797),⁵⁰⁷ Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830),⁵⁰⁸ Ebû Yezîd Bestâmî (ö. 234/848),⁵⁰⁹ Yahya b. Muaz (ö. 258/872),⁵¹⁰ İbrâhîm el-Havvâs (ö. 291/904),⁵¹¹ (ö. 297/909),⁵¹² Hallâc-ı Mansur (ö. 309/946),⁵¹³ İbn Atâ (ö. 309/922),⁵¹⁴ Ebû Bekir eş- Şiblî (ö. 334/946),⁵¹⁵ Cafer el-Huldî (ö. 348/959),⁵¹⁶ Ebû Ali ed-Dekkak (ö. 405/1015),⁵¹⁷ İbn

⁴⁹⁷ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 11.

⁴⁹⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Târikatlar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 15. Tasavvufun diğer tanımları için bk. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 31-37; Hasan Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 24-25.

⁴⁹⁹ Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu*, 19; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi I*, 434-435; Süleyman Uludağ, “İşâri Tefsîr,” *DİA* (2001), XXIII, 424.

⁵⁰⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye,” *DİA*, (1993), VII, 273.

⁵⁰¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 3a, 4a, 9a, 9b, 12b, 16a, 16b, 18a, 21b, 29a, 30a, 33a, 35b, 38a, 45a, 50a, 70a, 71b, 74a, 92b, 95b, 97b, 98a, 100b, 101b, 105a, 107b, 108a, 108b, 111b, 112a, 122a, 123b.

⁵⁰² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 42a.

⁵⁰³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 48a.

⁵⁰⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29b, 76b, 99b.

⁵⁰⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 72a.

⁵⁰⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 38a.

⁵⁰⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 23a, 49a.

⁵⁰⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 35a, 47a, 51a.

⁵⁰⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

⁵¹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 56b, 27b, 46b.

⁵¹¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 58a.

⁵¹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 17b.

⁵¹³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

⁵¹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 29a.

⁵¹⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

⁵¹⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 56b, 113b.

⁵¹⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 25a, 97b, 115b, 117b.

Arâbî (ö. 638/1240),⁵¹⁸ Zünnûn-u el-Mısrî (ö. 1105/1694)⁵¹⁹ gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine de yer vermektedir. Kimi zaman da bazı arifin, ehli irfan, bazı efâdıl gibi tabirler kullanarak çeşitli görüşler zikretmektedir.

Müellif, sûrenin tefsiri esnasında, önce âyette yer alan kavramların lugâvî anlamlarına değinerek bu anlamda çeşitli müfessirlerin görüşlerine başvurmaktadır. Âyetlerde yer alan kavramsal yorumların ardından bir ya da birkaç âyetten topluca hisse çıkaran müellif, “tefsîri enfüsî” başlığıyla âyetlerin işârî yorumunu da yapmaktadır. Bunu da kimi zaman âyetlerden remizler çıkararak, kimi zaman da işârî ve i’tibârî yoruma dayalı istidlâllere başvurarak yapmaktadır.

d.a. Sûreden Remizler Çıkarması

Müellif ilk işârî yorumunu “*Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, (almak) isteyenler için ibretler vardır.*”⁵²⁰ âyetinin tefsirinde yapmıştır. Ancak bunu yaparken sadece burada “tefsîri enfüsî” tabirini kullanmamıştır. Bu âyetlerde âfâkî hisseler olduğunu ve bunun yanı sıra enfüsî hisselerin⁵²¹ de bulunduğunu dile getirmektedir. Ona göre Kur’an’da zikredilen âyet ve misallerin en kuvvetlileri bu sûrede bulunmaktadır. Gerçekten Yûsuf kıssası ibret almak isteyenler için Allah ile kurulan sulûk, istek ve arzular için alınan tedbirler, basiretin hudutları ve yüce takva hususlarında bidâyetten nihâyete kadar çeşitli ibretler barındırmaktadır. Müellif bu girizgâhtan sonra sûreden remizler çıkarmaktadır. Burada Yûsuf vücuttaki kalp gibidir. Babası tarafından sevilen, dikkate alınan, gâyet güzel ve istidat sahibi bir kalbe benzer. Yâ’kub ise akli simgeler. Beş zâhirî his ve aklî kuvvetten yoksun beş bâtın sebebiyle kardeşleri kalbe haset eder. Yûsuf’un kalbi haset etmez ve kötülük düşünmez. Ancak diğer kardeşler yani havas haset eder ve kötülük düşünür. Onlar istek ve arzularında ısrar ederler. Kemâlât-ı kalbe, ilme ve ahlâka ulaşmak için aklî fikir kuvvetini kullanmaya mâni olurlar. Onlar ancak bedenî lezzet ve arzulara ulaşmak için hayvanî kuvveti kullanmak isterler. Gerçekte kalben saadete, ilme ve fazilete ulaşmak için akıl kalbe bakar ve ona meyleder. Hatta daha şiddetli ve arzulu olarak bunu ister. İşte onların Yûsuf ve kardeşi için “Onlar

⁵¹⁸ Afvî, *Neticeti’-t-Tefâsîr*, vr. 6a.

⁵¹⁹ Afvî, *Neticeti’-t-Tefâsîr*, vr. 25b.

⁵²⁰ Yûsuf, 12/18.

⁵²¹ Fussilet, 41/53.

babamız katında bizden daha sevgili.” demeleri Ya‘kûb’un (akıl)⁵²² Yûsuf’a (kalp)⁵²³ meyli hususunda bir örnektir. İşte kalp olan Yûsuf’un annesinden doğan kardeşi (Bünyamin) ilimden mütevellit aklî kuvveti simgeler. Akılı temsil eden Ya‘kûb, nefs-i emmâreyi⁵²⁴ temsil eden eşi öldükten sonra Rahil’le evlendi ki o da nefs-i levvâmeyi⁵²⁵ temsil etmektedir. Gerçekten akıl, Yûsuf ve kardeşlerine kalbin ilim ve marifetleri ikmal etmesi gerektiğini bildirdiği gibi aynı şekilde aklî kuvvetin de ahlâkî faziletleri ve amelleri kendinde kemale erdirmesini bildirmektedir. İşte Afvî Efendi burada bahsetmiş olduğu hususların ilimde derinleşmiş ulemanın dahi aciz kaldığı remizler olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.): “Kur’ân’ın batnı vardır ve her batnın da yediye kadar batnı vardır.”⁵²⁶ Müfessir, işte bu sebeple beşerî takat ölçüsünde âyeti kerimelerin tefsiri esnasında, mütalâa ve vukûfiyetler neticesinde güvenilir âlimlerden faziletler, nükteler ve hisseler zikredildiğini de bu bağlama eklemektedir.⁵²⁷

Başka bir örnekte Afvî Efendi, Yûsuf’un kardeşlerinin havas, Yûsuf’un kalb, babası Ya‘kûb’un akıl, Yûsuf’un atıldığı kuyunun cubbu’t-tabiatı simgelemekte olduğunu dile getirmektedir. Devamında müellif, kurdun ondan uzaklaşmasını, kazabî kuvvetleri; kardeşlerinin Yûsuf’u kuyuya atıp eve dönmelerini, havasın akılı iğfali; Yûsuf’un kardeşlerinin timsah gözyaşları dökmelerini ise kalbin fiillerinde ve akıl dışı isteklerinde kazabî kuvvetin tesirinin ortaya çıkması olarak remizlendirmiştir.⁵²⁸

Afvî Efendi, Ya‘kûb’un Yûsuf’u kurt yemesinden korkmasını, shehevî kuvvetler;⁵²⁹ Yûsuf’un kardeşlerinin büyüğünü, fikri kuvvet;⁵³⁰ Yûsuf’un atıldığı kuyuyu, cubbî tabiat⁵³¹ olarak remizlendirmektedir. Müellif aynı zamanda azizin

⁵²² Ahmed el-Antâkî, Ca‘fer el-Huldî, Ebû Amr ez-Zeccâcî, Muâviye b. Kurre gibi ilk zâhidlere göre akıl Allah’ın nimetlerini tanımayı ve ona şükretmeyi sağlayan, kötü duyguların baskısına rağmen dinin iyi olduğuna hükmettiği tutum ve davranışlara yönelen ve sonuçta âhîret mutluluğunu kazandıran bir melekedir. Tasavvufta bazan akıl aşkın zıddı olarak kullanılan akıl, aşk ile bir arada bulunmaz, biri gelince öbürü gider. Ayrıca akıl ve aşk, su ile ateş gibi birbirine zıttır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Akıl,” *DİA*, (1989), II, 246-247.

⁵²³ Tasavvufî hayat kalbi merkeze alarak onun sıhhati, gelişmesi ve yücelmesini konu edinir. Daha geniş bilgi için bk. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 179-180.

⁵²⁴ Kötüyü günahı emreden nefis, nefs-i emmâre olarak tanımlanmaktadır. bk. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 211; Süleyman Uludağ, “Nefis,” *DİA*, (2006), XXXII, 528.

⁵²⁵ Nef-i levvâmeyi, kendini kınayan kötülerden nefistir. bk. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 211; *DİA*, (2006), XXXII, 528.

⁵²⁶ es-Seyyid Muhammed Hüseyin Tâbâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur’ân I*, (Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye 1372), 5.

⁵²⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 11b.

⁵²⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 26a.

⁵²⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr.18b.

⁵³⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 94a.

⁵³¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 26a.

hanımını, nefis-i levvâme⁵³² Yûsuf'un hapiste karşılaştığı su sakisi olarak görevli olan genci, rûhî muhabbet kuvveti,⁵³³ diğer genci, nefsî hevâ,⁵³⁴ Yûsuf'un hapsedilmesini halvet,⁵³⁵ hapisten onu çıkararak meliki, akli mead⁵³⁶ olarak remizlendirmektedir.⁵³⁷

d.b. İşârî ve İ'tibârî Yorumu Dayalı İstidlaller

Afvî Efendi sûrenin 98. âyetinin ardından âyetin anlamına yönelik yaptığı açıklama ve çıkardığı hisselerden sonra tefsiri enfüsî başlığını kullanarak işârî açıdan da görüş beyan etmektedir. Müellifin yaptığı yorumlar incelendiğinde 93-98. arası âyetleri bu bağlamda değerlendirdiği görülmektedir. Müellif, öncelikle "القَمِيص" kavramını incelemektedir. Ona göre gömlek, kalbin vahdete ulaşması ve Allah'a bağlanmada nuranî bir halle vasıflanmasını sembolize etmektedir. Yine aynı zamanda gömlek kuyuya atıldığında tılsımlı bir muskadır. Ayrıca o aslî fitrat nuruna işaret eder. İlk olarak akıl gözü onunla görmektedir. Gerçekten akıl gizli hidâyet nurlarına gözünü kapattığında Allah'ın (c.c) sıfatlarına ulaşmada kör olur. Ya'kub Afvî Efendi, "واتونى باهلكم اجمعين"⁵³⁸ ibaresinin kardeşlerinin geçmişteki yaşantılarından, fiillerinde orta hale ehemmiyet veren itidal makamı olan kendisine (kalp) dönmelerini istemektedir. Yani o geçmişte yaptıkları aşırılıklardan onları itidale davet etmektedir. Çünkü kalb, suflî ve ulvî cihet arasında bir aracıdır. Aynı zamanda onda toplanıp emirlerini mütalâa etmelerini de istemektedir. Bedeni lezzetleri talepte ona yaklaşmaları ondan uzaklaşmamaları anlamını da işaret etmektedir. Uzaktan onu bulan "ريحه" kavramı ise adaletli hüküm, aklî kanunlar ve şeriat üzere, teçhizatlı bir şekilde kalbin etkisinin hayvanî kuvvetlere ulaşmasını sembolize etmektedir. Kalben ona âşık olması sebebiyle onun kokusunu uzaklardan aldığını dile getiren Ya'kûb'a (a.s.) oğulları: "Sen eski şaşkınlığındasın!" diyerek onun dalâlette olduğunu zikretmektedirler. Bu söylem (ضَلَّالِك) Ya'kûb'un bu halini onların (oğulları) şaşkınlıkla karşılaşmasına işaret eder. "أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ" ibaresi ise kalbin akıl makamına dönmesiyle amelî önüne geçmesine işaret eder. Ya'kûb'un (a.s.) (استغْفاره) onlar için af dilemesi ise, onları temizleyip zulmî karmaşadan

⁵³² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 33a.

⁵³³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 55b.

⁵³⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 55b.

⁵³⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 55b.

⁵³⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 68b.

⁵³⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr. 13a, 14a, 15b, 16a, 18a, 18b, 20b, 33a, 34a, 35a, 36b, 41a, 42b, 43a, 44b, 47a, 49b, 53a, 54b, 55b, 57a, 57b, 60b, 63b, 67b, 68b, 70b, 79a, 82a, 83a, 86a, 95a, 120a, 90b, 93b, 94a, 114a, 121b, 123b, 131b.

⁵³⁸ "Bbütün ailenizi bana getirin." âyetin anlamı için bk. Yûsuf sûresi, 12/93.

arındırdıktan sonra belli bir istikamet çerçevesinde fazilet hükümlerini onlara tesis etmesine işaretler.⁵³⁹

Müfessir yine: “Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim. Onunla konuşunca: Bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilirsin, dedi. Hz. Yusuf: “Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim.” dedi.”⁵⁴⁰ âyetinin enfüsî tefsîrini de yapmaktadır. Ona göre Melikin Yûsuf’u özel olarak yanına alması tam bir kemale ulaştıktan sonra ruhun, kalbin yönetimine atanmasına işaret etmektedir. Nitekim haberde varid olduğu üzere Melik yönetimden ayrılıp yönetimi Yûsuf’un eline bırakmış ve kendisi de rabbi için ibadete çekilmiştir. Aziz’in vefât etmesi kalbin kemâle vuslatına işaretler. Yûsuf’un azizin hanımıyla evliliği ise nefisten ve usulü ilim istinbâtından faydalandığına işaret etmektedir. Yûsuf’u hazineye atması, Yûsuf’un kendini koruyucu ve ilim sahibi olarak vasıflandırması ise kalbin maddî cüz’iyyâtı idrakine ve onu ruh (melik) olmaksızın korumasına işaret etmektedir.⁵⁴¹

Müfessir, وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنَّ الْأَحْكَمَ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ “Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar.”⁵⁴² âyetinden sonra hisseler çıkarırken i’tibarî yorumlara yer vermektedir. Yazara göre ilk hisse kulun, aklî tedbirlerden faydalanarak, kendisinin ve çocuklarının ahvalini gözetmesidir. Çünkü her işin Allah Teâlâ’nın takdiriyle olduğunu bilse bile tevekkül bu durumda fayda vermez. Çıkarılacak ikinci hisse ise, Allah Teâlâ’nın hayrın ve şerrin hâkimi olmasıdır. Diğer bir hisse ise, kulun her işinde Allah Teâlâ’ya tevekkül etme gereğidir. Bir diğer hisse, Ya’kûb’un (a.s.) gizliliği sevmesi ve bunun faydasının bilincinde olmasıdır. İşte bu sebeple Yûsuf’a: “Rüyanı kardeşlerine anlatma!” demiştir. Bir diğer hisse de müellif Ya’kûb’un (a.s.) oğullarının Yûsuf konusunda babalarına verdikleri sözden dönmelerine rağmen Ya’kûb’un onlara karşı fazl ve ikramı terk etmemesini Allah Teâlâ’nın da isyan eden kuluna karşı fazl ve ikramını terk etmemesine benzetmektedir. Başka bir hisse ise Allah

⁵³⁹ Afvî, *Neticeti’t-Tefâsîr*, vr. 110b. Diğer örnekler için bk.vr. 73b, 80a, 100a, 103a, 107a, 127a.

⁵⁴⁰ Yûsuf, 12/54-55.

⁵⁴¹ Afvî, *Neticeti’t-Tefâsîr*, vr. 73b, 73a.

⁵⁴² Yûsuf, 12/67.

Teâlâ'ya giden yolların yaratılmışların nefesleri kadar çok ve çeşitli olmasıdır. Bu şekilde sulûk çeşitli yollarıdır. Bir başka hissede Afvî, babanın evlâtları üzerinde nasihat dışında bir kudretinin olmamasını, mürşidin târikat mensupları üzerinde nasihatten başka kudreti olmamasına benzetmektedir. Çünkü fazilet Allah'ın elindedir ve dilediğine verir. Ancak sâlikin (tarikât mensubu) feyz⁵⁴³ ortaya çıkıp meramına ulaşıncaya kadar tam bir teslimiyet içinde olması gerekmektedir. Müellif bu bahse tefsiri enfüsî başlığını açarak işâri yönden de tefsir etmektedir. Yazara göre “لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ” ibaresinden murad, faziletli tek kapıdan sulûk etmeyin anlamına gelmektedir. Bunun şecaat olmaksızın cömert olmak gibi bir şey olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca ona göre Allah'ın (c.c) sıfatlarından sadece bir sıfata yönelmek doğru değildir. Çünkü tek olan Allah'ta (c.c) birçok fazilet cem olmuştur ki, zatının vahdaniyeti bu sıfatların başıdır. Adalet sıfatıyla vasıflanıncaya kadar farklı fazilet yollarına sulûk edilmelidir. Müellif hakkı hakikati görmeye ve Ahrette Allah'ı görmeye engel olan hicap (perde) hususuna da değinmektedir.⁵⁴⁴ Ona göre hicap kaldırılıp keşf⁵⁴⁵ ortaya çıkıncaya kadar Allah'ın (c.c) sıfatlarıyla vasıflanmaya devam edilmesi elzemdir. Afvî'ye göre “وما اغنى عنكم من الله من شئ” ibaresi sizin kemâlâta ermenize engel olan hicap perdelerini sizden kaldıramam anlamına gelmektedir. Çünkü aklın (Ya'kûb) ilmi dağıtma yönü vardır. Perdeleri kaldırma gücü yoktur.⁵⁴⁶

e. Âyetlerden Hisseler Çıkarması

Afvî Efendi âyetlerin tefsirini yaparken öncelikle kavramsal olarak lugavî açıdan değerlendirmekte bu hususta farklı müfessirlerin görüşlerine yer vermekte, bunun yanında itikâdî, fikhî ve tasavvufî çıkarımlarda da bulunmaktadır. Ayrıca bazı âyetlerden hayata dair hisseler de çıkaran müfessir, bu bahis için (من الحصص) tabirini kullanmaktadır. Bu anlamda müellif, bazen âyetlerden doğrudan hisse çıkarırken bazen de âyetin ardından anlattığı bir rivâyetten mesajlar istinbat etmektedir. Özellikle bu bölümde müellifin dirâyet yönünü gözlemlemek mümkündür.

⁵⁴³ Feyz, tasavvuf terimi olarak bütün bilgilerin ve varlıkların Allah'tan zuhur ve tecelli etmesi anlamında kullanılmaktadır. bk. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 133-134; Selçuk Eraydm, “Feyiz,” *DİA*, (1995), XII, 513-514.

⁵⁴⁴ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 129-130; İlyas Çelebi, “Hicap,” *DİA*, (1998), XVII, 430.

⁵⁴⁵ Süleyman Uludağ, “Keşf,” *DİA*. (2002), XXV, 315. Keşf, aklın ötesinde perde arkasında gaib olan bazı şeylere vakıf olma anlamında tasavvufî bir terimdir.

⁵⁴⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, vr.83a.

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سِنِّعِ بَقَرَاتِ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سِنِّعٌ عَجَافٌ وَسِنِّعِ سُنْبُلَاتِ خُضْرٍ وَأَخْرَ يَايَسَاتِ

Yazar, *(Yûsuf'un yanına gelerek dedi ki:) Ey Yûsuf, ey doğru sözlü kişi! (Rüyada görülen) yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi ile yedi yeşil başak ve diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında bize yorum yap. Ümit ederim ki, insanlara (isabetli yorumunla) dönerim de belki onlar da doğruyu öğrenirler.*⁵⁴⁷ âyetinin anlamına yönelik yaptığı izahın ardından hisseler çıkarmaktadır. Müellifin çıkardığı hisseler göz önüne alındığında 44 ve 45. âyetleri de bu bağlamda değerlendirdiği görülmektedir. Âyetlerden çıkarılabilecek ilk hisse, hulmün⁵⁴⁸ uyku esnasında şeytanın bir oyunu olması ve şeytandan korunmanın gerekli oluşudur. Ona göre şeytan, ilk olarak insanoğluna buluş çağında uykuda ihtilamla veya kazada şehvetle mübtela olmaktadır. Diğer hisse, melikin rüya yorumunu sorduğu kimselerin, ona gördüğü bu rüyanın karmakarışık düşler olduğunu söylemelerinin gâyet kurnazca olmasıdır. Bu kimseler kendi cehaletlerini gizlemişler ancak onlar hakikat hakkında batıl diyerek hata etmişlerdir. Üçüncü hisse ise gerçekten bilmedikleri halde haklı görünmek ve hakikate inatla karşı gelmenin muânnitlerin özellikleri olmasıdır. Zira kişi bilmediğinin düşmanıdır. İşte onlar Melik'in gördüğü rüyaya karmakarışık diyerek kendi cehaletlerini gizlemeye çalışmış ve kendilerini haklı çıkarmak istemişlerdir. Diğer yönden kendisine bilmediği bir şey sorulduğunda bilmediğini itiraf etmek ve hakkı gözetmek ise munsafinin özelliğidir. Bu bağlamda gerçek âlim kendisine bir mesele sorulduğunda o hususta malûmat sahibi değilse bilmediğini dile getirendir. Aynı şekilde Allah meleklere sorulduğunda, onlar da bilmediklerini zikretmişlerdir.⁵⁴⁹ Ayrıca Ebû Hanife de kendisine bazı meseleler sorulduğunda bilmediğini itiraf etmiştir. Yine Hz. Ali: "Bana bildiğim şeyleri sorun, bilmediğim şeyleri sormayın!" demektedir. Kendisine bilmediği şeyi sormadıklarını zikrettiklerinde ise, zaten bilmediğini söyleyeceğini dile getirmiştir. Bu ise bilmeyen kişinin bilmediğini söylemesi açısından bir talimdir. Bir başka hisse, Allah Teâlâ'nın Yûsuf'u güzellik ve ilimle insanlardan üstün kılmış olmasıdır. Güzellik onun için belâ sebebi olurken, ilim ise onun kurtuluş sebebi olmuştur. Müellif beşinci hisseden önce Yûsuf'un hapis arkadaşlarının gördüğü bir rüyayı rivâyet ederek son hisseyi bu rivâyetle bağlantılı olarak istinbat etmektedir. Beşinci hisseye göre, Yûsuf'la birlikte hapiste olanlar, gördükleri rüyaya binaen ondan ayrılacaklarını anlayıp ağlamışlardır.

⁵⁴⁷ Yûsuf, 12/46.

⁵⁴⁸ Afvî, *Neticetü't-Tefâsîr*, vr. 65a. Müellif, hulm ve ru'ya kavramlarını farklı değerlendirmektedir. Hulm kavramı batıl rüya, ru'ya kelimesi ise sadık rüya için kullanılmaktadır.

⁵⁴⁹ Bakara, 2/32.

Aynı şekilde akıllı olan kişinin de sâlihlerin sohbetinin kadrini bilip, onlardan ayrı kaldığında ağlaması gerekmektedir.⁵⁵⁰

Yazar, قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرَفْتَنِي عَنِّي كَيْدُهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ” (Yûsuf:) *Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi.*⁵⁵¹

âyetinin tefsirine yönelik yaptığı izahların ardından farklı hisseler çıkarmaktadır. Müellifin çıkardığı hisseler dikkatle incelendiğinde 30, 31, 32. âyetlerin de bu bağlamda değerlendirildiği müşahede edilmektedir. Çıkarılabilecek ilk hisse, Züleyha hakkında ileri geri konuşan kadınların Yûsuf’u görünce söylemlerinin tersine davranarak, nefis ve şeytana uyma hususunda onu geçmiş olmalarıdır. Bu bağlamda Ömer bin Hattab: “Başkasına emreden ve onu yasaklayan kişi adam değildir. Esas adam kendi nefisine emreder, kendine yasak koyar ve şeytanın kulu olmaz. Ayrıca dilini kınayıp nefisine asi olur.” buyurmaktadır. Diğer hisse, kadınlar Züleyha’nın yanında onun hakkında söylemiş olduklarından utandıkları gibi nice vaiz de kıyamet günü dinleyenlerin yanında utanacaktır.⁵⁵² Başka bir hisseye göre Yûsuf’un (a.s.) Züleyha’nın kendisine emrettiği hoş olmayan şeyden sakındığı için hapsedilmiş olmasıdır. Şâyet Züleyha haram veya şer olmayan bir şeyi emredip de Yûsuf (a.s.) bu emre karşı gelseydi durumu daha vahim olurdu. Bir diğer hisse ise, Züleyha Yûsuf’un zelil olmasını istemiş, Allah ise onun aziz olmasını dilemiş ve O’nun dileği üzere Yûsuf aziz olmuştur. Aynı şekilde Allah Hz. Muhammed’in aziz olmasını diledi ve o da izzetli oldu. Nitekim Allah Teâlâ, izzetin Allah’a, Rasûlüne ve müminlere ait olduğunu buyurmaktadır.⁵⁵³ Alınacak diğer ders ise kim masum olana iftira ederse, onunla imtihan olunur. Bir diğer hisse ise, sevgi Allah’ın ihtiyarı idi ve kısa bir sürede Yûsuf’u ondan kurtardı. Hapis ise Yûsuf’un seçimiydi, bunun için orada uzun süre kaldı. Elbette kulun işini Allah’a havale etmesi ve mekrinden de emin olmaması gerekir. Başka bir hisse ise muteber olan tercihe dayalı sevgidir. Bunun için Allah Rasûlü: “Sizden biriniz ben kendisine babasından çocuğundan ve tüm insanlardan sevimli gelmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz!”⁵⁵⁴ buyurmaktadır. Çıkarılabilecek bir diğer ders, kötülüğü yapan ve yardım edenin bir olmasıdır. Bu yüzden (câhilîn) kelime cemi sığasıyla gelmiştir. Diğer bir alınacak ibret, masumun

⁵⁵⁰ Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 66b.

⁵⁵¹ Yûsuf, 12/33.

⁵⁵² Afvî, *Netîcetü ’t-Tefâsîr*, vr. 51a.

⁵⁵³ Münâfikun, 63/8.

⁵⁵⁴ İbn Mâce, *es-Sünen I*, 26.

Allah'ın koruması altında olması gerçeğidir. Çünkü O zor durumda olanın duasına icabet eder. Bu âyetten çıkarılabilecek son hisse ise, her kim işinin gereğini yapmazsa cahillerden sayılır.⁵⁵⁵

Afvî Efendi, “*Kafîle (Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.*”⁵⁵⁶ âyetinde yer alan “الرَّاهِبِينَ” kavramının tefsirinin hemen akabinde bir rivâyete yer vermekte ve ardından hisseler çıkarmaktadır. Rivâyete göre Malik b. Za'r el-Huzâî, Yûsuf'u kardeşlerinden satın alır ve Mısır'a götürürken Yusûf ağlamaya başlar. Bunun sebebi kendisine sorulduğunda yakınlarından ayrılması nedeniyle ağladığını dile getirerek ondan yakınlarını görmek için kendisine izin vermesini ister. Malik onu siyahî bir zenci ile boynunda bir zincir olduğu halde kardeşlerine gönderir. Yûsuf onları teker teker kucaklar ve ağlar. Ardından kendisine merhamet etmedikleri halde Allah'ın onlara merhamet etmesini diler. İşte Yûsuf kendine kötü davranmalarına rağmen onlara güzel ahlâklı ve kerim davranmıştı. Bu rivâyetin ardından Afvî Efendi hisseler çıkarmaktadır. Âyetten çıkarılabilecek ilk hisseye göre Yûsuf (a.s.) kullukta istikrarlı ve yumuşak davrandığı için nasıl Mısır'a aziz olmuşsa aynı şekilde kul bir defa tevhitte karar kılsa kendini küfürden kurtarmış olur. Bu anlamda Yahya b. Muaz, bir sohbetinde kelime-i tevhid ve imanın, taat ve ihsanın başı olduğunu ve kişiyi küfür ve tuğyandan çıkarıp iman ve tevhid nuruna dâhil ettiğini zikretmiştir. Ayrıca kul bu ikisiyle düşman iken veli, zelil iken aziz, habîs iken tâhir, uzak iken yakın ve ölü iken hayat bulur. Çıkarılabilecek başka bir mesaj, öncelikle nefisin süflî olandan arındırılıp terbiye edilmesidir.⁵⁵⁷ İbn Ata'ya Allah'ın hoşlanmadığı bir şeye en çok yaklaştıran şeyin ne olduğu sorulduğunda o, kişinin nefisini hakir görmesi gerekirken, onu izzet vesilesi olarak görüp, ona ve onun isteklerine riâyet etmesidir, diye cevap vermiştir. Diğer bir ibret, Yûsuf'un gerçekten güzel olmasıdır. Bu göz önüne alındığında onun düşük fiyata satılmasının kıymeti yoktur. Afvî Efendi bu maddeyi izah ederken Kuşeyrî'nin görüşüne ve bir rivâyete yer vermektedir. İmam Kuşeyrî'ye göre, Yûsuf'un az bir bedele satılması garip bir durum değildir. Asıl ilginç olan Malik'in Yûsuf gibisini düşük fiyata bulmuş olmasıdır. Cennette onun düşük fiyata satılmasının bir kıymeti yoktur.⁵⁵⁸ Bir haberde varid olduğu üzere “lâ ilâhe illâllah” kurtuluşun yolu ve cennetin bedelidir. Rivâyet olunduğuna göre bir fâsık, içki bağımlısı bir adam içki

⁵⁵⁵ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 52a.

⁵⁵⁶ Yûsuf, 12/20.

⁵⁵⁷ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 29a.

⁵⁵⁸ Afvî, *Netîceti't-Tefâsîr*, vr. 29a.

içerek elinde de bir elmayla kalkar. Yolda yürürken bir yetimle karşılaşır ve elmayı yetime verir. Bu fâsik öldükten sonra sâlih kimseler onu rüyalarında cennette görürler. Kendisine nasıl cennete girdiği sorulduğunda, bunun yetime verdiği bir elma sayesinde olduğunu söyler. Bir diğer hisse, Yûsuf kuyuda üç gün kalıp bu meşakkate nasıl sabrettiyse mümin de nefsinin istekleri konusunda sabrederse sıddıklar derecesine ulaşır. Bu bağlamda müellif, İbrahim bin Ethem'in görüşüne değinmektedir.⁵⁵⁹ Ona göre kişinin sâlihler derecesine ulaşması için altı sarp yokuşu aşması gerekir. Bunlar, nimet kapısının kapanıp mihnet kapısının açılması, gurur kapısının kapanıp zillet kapısının açılması, uyku kapısının kapanıp seher kapısının açılması, rahmet kapısının kapanıp cehd kapısının açılması, zenginlik kapısının kapanıp fakirlik kapısının açılması ve umut kapısının kapanıp istidat kapısının açılmasıdır. Başka bir hisseye göre Malik Yûsuf'a acayip bir elbise giydirmiş olsa da Allah'ın sonra ona şerefli bir elbise olan sultanlık giydirmiş olmasıdır. Aynı şekilde mümin de önce kefen giyer sonra Allah ona Kur'ân'da buyrulduğu üzere ipek elbise giydirir.⁵⁶⁰ Alınacak başka bir ders, Allah katında izzet, sûret güzelliği değil kalp güzelliğidir. Nitekim Allah Rasûlü: "*Allah sizin mallarınıza ve sûretlerinize bakmaz. Ancak O sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar!*"⁵⁶¹ buyurmaktadır. Verilen bir diğer mesaj, Yûsuf'un kardeşlerinin onu satması, kişinin nefisini şehvetine satmasından daha aşağı değildir. Bilâkis ondan daha kötüdür. O şehvete tamahtır. Yûsuf'un kardeşleri onu düşmanlık için satmıştır. Kişi ise nefisini ancak şehvete duyduğu muhabbet için satar. Avamın tam anlamıyla sâlihlerin kıymetini bilmemeleri gerçeği de âyetten çıkarılabilecek en son hissedir. Nitekim kafiide olanlar da Yûsuf'un kıymetini bilmeyip onu az bir bedele satmışlardır.⁵⁶²

SONUÇ

Asr-ı saadetten itibaren başlayan Kur'ân'ı Allah Teâlâ'nın muradına uygun bir şekilde anlama çabası Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Osmanlı, tefsir ilmi

⁵⁵⁹ Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 29b.

⁵⁶⁰ Fâtır, 35/33.

⁵⁶¹ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuseyrî en-Neysâbüri, *Sahihu Müslim IV*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî), 1987.

⁵⁶² Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr*, vr. 30a.

babında, devraldığı geleneği dirâyet, rivâyet, zâhirî, bâtinî, işârî, hikemî yaklaşımlarla meczederek sürdürme yolunu takip etmiştir. Ya‘kûb Afvî Efendi Osmanlı Devletinin gerileme döneminde yaşamış müfessir, fakih, medrese eğitimi almış bir Celvetî şeyhidir. Çeşitli camilerde vaizlik yapan müfessir, Bilecikli Şeyh Osman Efendi’ye intisab etmiş, hocasının ölümünden sonra Hüdâyî asitanesinde on beşinci postnişin olarak görev almıştır. Birçok eser kaleme alan müellifin vaaz ve tasavvufî içerikli eserlerinin çoğunlukta olması yaşadığı hayatla eserleri arasında bir münasebet olduğunu göstermektedir.

Afvî Efendi’nin Yûsuf sûresinin tefsiri olarak telif ettiği *Netîcetü’-t-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf* adlı eseri çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Yazma olan eserin işârî açıklamaları daha belirgin olmasına binaen rivâyet ve dirâyet yönüyle de temayüz etmektedir. Güvenilir birçok âlimin işârî yorumlarıyla beraber hisse ve nüktelerini cem etme niyetinde olan müfessirin birçok kaynağa ulaşarak bu anlamda eseri yazma sebebine mutabık kaldığı görülmektedir. Maturîdî, Nesefî ve Kuşeyrî gibi müfessirlerin eserleri onun ana kaynağını oluşturmaktadır. Genel olarak âyetleri bölerek önce kavram ve ibarelerin anlamlarına değinen bu minvalde diğer müfessirlerin görüşlerine de müracaat eden Afvî Efendi birkaç âyeti böylece tefsir ettikten sonra âyetlerden hisseler çıkarmakta ve sonunda bu âyetleri işârî yönden de tefsir etmektedir. Vaaz üslûbunun eserin geneline hâkim olduğu görülmektedir.

Kur’ân ilmlerini titizlikle işleyen tafsilâtli değerlendirmelerde bulunan Afvî Efendi, müteşâbih hususunda selefî anlayışı benimsemektedir. Müellif müteahhirun ulemanın da bu mevzudaki görüşlerine yer vermektedir. Selefî ve müteahhiruna ait iki ayrı görüşü uzlaştırma yoluna giden Afvî müteşâbihin bilinmesinden kastın onun zâhirine vakıf olma anlamında, müteşâbihin bilinemeyeceğinden kastın ise onun hakikatini bilememe olarak değerlendirmektedir. Ayrıca sûrenin başında bulunan mukattaa harflerini hakikî müteşâbihlerden kabul eden müellifin, onların imtihan vesilesi olduğu ve ancak âhirette bilineceği fikrini benimsemekle beraber, müfessirin müteahhirunun bu harfler hakkında yaptıkları te’villerini de kaydetmeden geçemediği görülmektedir.

Ya‘kûb Afvî Efendi âyetlerde bulunan bazı kavramların vücûhuna da yer vermektedir. Sûrede bulunan “velî” kelimesinin on, “sâlihîn” sözcüğünün sekiz ayrı

anlamda kullanıldığını, ayrıca “kebîran” lâfzının Kur’ân’da yedi farklı şekilde geldiğini tespit etmiştir.

Sûrede bulunan mübhem lâfızlar hususunda da izahlarda bulunarak açıklayan müellifin bu hususta hadislere, belâgat ilmine, sahâbe ve tâbiin sözlerine, müfessirlerin görüşlerine başvurduğu gibi çoğu kez İsrâiliyat’tan da faydalandığı müşahede edilmektedir.

Kur’ân’ının i’câzı hususunda Afvî Efendi, onun nazmı ve telifi ile anlamının vakıaya uygun olması anlamında mucize olduğunu dile getirmektedir. Kur’ân’ın mübin olarak vasıflandırılması onun mucizevî yönünü gösterdiği gibi onun âyetlerinin beşer sözü olmayıp Allah kelâmı olduğuna da işaret etmektedir. Bu bağlamda Afvî Efendi, Kur’ân’ın lâfzı, terkihi, manasının vakıaya mutabık olması açısından mucize olduğunu zikretmektedir.

Müfessirin sûrede yer alan birçok garib kelimeyi isim belirterek veya kaynak belirtmeksizin izah ettiği görülmektedir. Özellikle sûrede üç ayrı bağlamda hikâye edilmiş ve yorumları da peygamberler tarafından zikredilmiş rüyalar hususunda sessiz kalmamış, bu bahsi oldukça geniş bir şekilde birçok kaynağa atıf yaparak izah etmiştir. Ayrıca rüyanın mahiyetine dair malûmat vererek bu konuyu vuzuha kavuşturmaya çalışmıştır.

Eserin dilbilimi açısından da önemli bir yeri vardır. Âyetlerde yer alan birçok kelime, sözlük anlamlarına değinilerek lugâvî açıdan değerlendirilmekte, bu kavramların cümlede buldukları konuma göre gramer yönleri titizlikle incelenmektedir. Eserde çoğu zaman sarf, nahiv ve belâgat ile ilgili izahlarda bulunmaktadır.

Fezâilü’l-Kur’ân ve Kısasu’l-Kur’ân da müellifin değindiği ilimler arasındadır. Sûrenin faziletine dair malûmat veren Afvî Efendi, “kasas” kavramıyla ilintili olarak kısas konusuna giriş yapmaktadır. Bu sûrenin, düşmanların eziyetine karşı sabrı, affetmenin yüceliği, din ve dünya hayatının ıslahı, Yûsuf’un (a.s) örnek ahlâkı gibi aklın erişemediği birçok hikmet ve nükteyi içerdiği bu yüzden en güzel kısas olarak zikredildiğini kaydetmektedir. Bu anlamda Afvî Efendi’nin bazı âyetlerin tefsirinde anlatımını ilgi çekici hale getirmek, dikkat çekmek ve meramını daha güzel izah edebilmek için hikâyelerden yararlandığı görülmektedir.

Müellif sûrede yer alan kasemler hususunda da izahlarda bulunmuştur. Sûrede geçen yemin ifadelerinin, teaccüb, te'kid ifade ettiğini dile getiren Afvî Efendi, ayrıca kasemlerin ahdi kuvvetlendirip onu sağlamlaştırdığını da tespit etmektedir.

Eserin en önemli özelliğinden biri de işârî yönünün daha yoğun olması yanında rivâyet ve dirâyet özelliklerini kendinde meczetmesidir. Müellif, âyetlerde yer alan lafızların Kur'ân'da farklı kullanımları hakkında malûmat vermekle beraber tefsirini yaptığı âyetlerin anlamına ışık tutmak, âyetin anlamını pekiştirmek, kapalı, garib ve mübhem ifadeyi açıklığa kavuşturmak için âyetlerle istişhad yoluna başvurmuştur. Yine kapalı, garib ve mübhem lâfızların beyan edilmesi, âyetlerin manasının teyid edilmesi için hadislerden faydalanmaktadır. Afvî Efendi çoğu kez naklettiği hadislerin kaynağını belirtmemiş ve hadisin sıhhat durumuna ilişkin malûmat vermemiştir. İstişhadda bulunurken kaydettiği hadislerin genel olarak muteber hadis kaynaklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak zaman zaman bu eserlerde yer almayan zayıf rivâyetlere de yer verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra âyetlerin tefsiri esnasında birçok sahâbe ve tâbiîne de atıflarda bulunmaktadır.

Afvî Efendi'nin tefsirinde öne çıkan özelliklerden biri de âyetlerde geçen kırâat vecihlerini, kimi zaman kırâat imamın ismini zikrederek kimi zaman isim belirtmeksizin kaydetmesi ve bu farklılıktan kaynaklanan anlam değişikliğini de vurgulamasıdır. Müellifin değindiği hususlardan biri de sûrenin nüzûl sebebidir. Bu anlamda sûrenin nüzûlüyle ilgili farklı rivâyetleri kendi görüşünü ortaya koymaksızın zikretmektedir.

Aziz Mahmud Hüdâyi'nin şiirine şerh yazan ve yaşadığı dönemin şair şeyhleri arasında zikredilen Afvî Efendi, beyt, şiir, kıta olarak tasniflemiş olduğu şiirleri, genelde âyetleri ve âyetlerden çıkardığı hisseleri teyit ve kavramları sarf açısından değerlendirmek için zikretmektedir.

Afvî Efendi, kişi ve yer isimlerini tespit etmek, anlatılan durumun arka plânını aydınlatmak, olayın akışı esnasındaki boşlukları tamamlamak ve kimi zaman görüşünü teyit etmek gibi saikler sebebiyle sıkça İsrâiliyat'a başvurmuştur. Çoğu kez herhangi bir tenkide tabi tutmaksızın yer verdiği İsrâilî rivâyetler bağlamdan kopmasına sebep olmuştur.

Eserin rivâyet tefsiri yanı sıra dirâyet yönünün de oldukça bereketli olduğu görülmektedir. Afvî Efendi sûrenin tefsiri esnasında lâfızların sözlük anlamlarına değinerek lugâvî yönden malûmat verdiği gibi sarf, nahiv ve teşbih, kinâye, mecaz, hal

gibi belâgatle ilgili izahlarda da bulunmaktadır. Afvî Efendi, âyetlerden fikhî hükümler çıkarırken herhangi bir mezhebe atıf yapmadığı halde âyetleri itkâdî açıdan değerlendirirken mezheplerin görüşlerine isim vererek değinmektedir. Bu anlamda müellif, İmam Maturîdî'nin görüşlerini esas alırken çeşitli yönleriyle diğer görüşleri eleştirmektedir.

Afvî'nin tefsirinin en önemli özelliklerinden biri de âyetleri işârî olarak yorumlamasıdır. Âyetlerden remizler çıkardığı gibi işârî ve itbârî tasavvufî işaretlerine değinerek analogik yorumlara yer vermesidir. Daha birçok âyeti remizler, işârî ve i'tibarî yoruma dayalı istidlâllerle işârî yönden de tefsir etmektedir.

Müellifin âyetlerin anlamına yönelik izahlardan sonra bir ya da birkaç âyetten hayata dair hisseler çıkarması eserin en belirgin özelliklerindedir. Afvî Efendi hisseler çıkarırken âyet, hadis, sahâbe ve tâbiin kavline başvurduğu gibi hikâye, şiir ve rivâyetlere de atıflar yapmaktadır.

Ya'kûb Afvî Efendi genel anlamda âyetleri tefsir ederken lugâvî açıdan değerlendirdiği gibi itikâdî, fikhî ve işârî yönden de çıkarımlarda bulunmaktadır. Bir ya da birkaç âyeti bu şekilde tefsir eden müellif, bu âyetlerden hayata dair hisseler çıkarmaktadır. Eserin geneline hâkim olan vaaz üslûbuyla çıkarılan bu hisseleri teyid etmek için âyetler, hadisler, şiirler, hikâyeler rivâyetler bağlama eklenmektedir. Genel itibariyle insanları uyarmak ve eğitmek amaçlı bu hisseler, âyetleri daha yaşanır hale getirmek için hayatla ilişkilendirilip çoğu kez analogik yoruma dayalı istidlallerle somutlaştırılmaktadır. Hisse çıkarılan bu âyetler en sonunda remizlendirilerek veya işârî ve i'tibarî yoruma dayalı istidlâllerle işârî yorumları da yapılmaktadır.

Dilbilimi ve tasavvufî özellikleriyle ön plâna çıkan eser döneminin kültürünü yansıtmakla beraber özgün özellikleriyle kendinden sonraki nesle de güzel bir mirastır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. "Osmanlı Dönemi Müfessirleri." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1992.
- Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası." *Dîvân İlmi Araştırmalar* 1, nr. 6, (1999): 249-303.
- Afvî, Ya'kûb. *Netîcetü't-Tefâsîr fî SûretiYûsuf*. Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa nr.19.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Mahammed b. eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001.
- Akgün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tahir." *DİA*, (1992): VI, 452-461.
- Arpa, Recep. "Tibyân Tefsiri." *DİA*, (2012): XLI, 127-128.
- Ateş, Süleyman. "Hazarât-ı Hams." *D İA*, (1998): XVII, 115-116.
- Ateş, Süleyman. *İşâri Tefsîr Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Ateşyürek, Ahmet. "Yakub Afvî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı." Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Aydemir, Abdullah. "Fezâilü'l-Kur'ân." *DİA*, (1995): XII, 532-534.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Ayvansarayî, Hüseyin. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1864.
- Bayraktar, Mehmet. "Dâvûd-î Kayserî." *DİA*, (1994): IX, 32-35.
- Beyzâvî, Nâsîru'd Din Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. Mer'âşilî Beyrut: Dâru'l-İhyâ-i Arabiyye, 1997.
- Birişik, Abdülhamit. "İ'râbü'l-Kur'ân." *DİA*, (2000): XXII, 376-379.
- Birişik, Abdülhamit. "İsrâiliyat." *DİA*, (2001): XXIII, 199-202.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir." *DİA*, (2011): XL, 281-293.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî* 9, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Bulut, Mehmet. "Müntekâ." *DİA*, (2006): XXXII, 31-32.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342.
- Çakır, Adalet. "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No. 34, (2016): 45-114.
- Çelebi, İlyas. "Hicap." *DİA*, (1998): XVII, 429-430.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garîbü'l-Kur'ân." *DİA*, (1996): XIII, 379-380.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Cerrahoglu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Çift, Salih. "İstanbul'un Tasavvufî Hayatını Besleyen Bursa Merkezli Bir Celvetî Dergâhı: Selâmi Ali Efendi Tekkesi." *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, No.1 (2007): 153-170.
- Cündioğlu, Düccane. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: "Osmanlı Tefsir Mirası-Bir Histogramik Eleştiri Denemesi-." *İslâmiyât* 2, No. 4, (1999): 51-73.
- Deliser, Bilal. "el-Burhan fî Ulûmi'l- Kur'an'ın Kaynak Değeri." *Dini Araştırmalar* 15, No. 41 (Temmuz-Aralık 2012): 109-135.
- Demir, Ziya. "Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar." İstanbul: Ensar Nesriyat, 2006.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl." *DİA*, (1995): XI, 360-362.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Divlekçi, Celaleddin. "Fîruzâbâdî'nin Kur'an İlimlerine Dair Görüşleri." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No.29, (2017): 1-32.
- Duman, M. Zeki ve Altundağ, Mustafa. "Hurûf-ı Mukattaa." *DİA*, (1998): XVIII, 401-408.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Târikatlar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

- Eraydın, Selçuk. “Feyiz.” *DİA*, (1995): XII, 513-514.
- Eyice, Semavi. “Hüseyin Ayvansarâyî.” *DİA*, (1998): XVIII, 528-529.
- Ferfûr, Muhammed Abdüllatîf Sâlih. “Ömer Rızâ Kehhâle.” *DİA*, (2002): XXV, 189-190.
- Gümüş, Sadreddin. *Kur’ân Tefsîrinin Kaynakları*. Ankara: Kayihan Yayınları, 1990.
- Güney, Ahmet Faruk. “Gaza Devrinde Kur’an’ı Yorumlamak.” *Dîvân İlmî Araştırmalar* 1, No. 18 (2005): 193-244.
- Hatiboğlu, İbrahim. “İsrâiliyat” *DİA*, (2001): XXIII, 195-199.
- Hatiboğlu, İbrahim “Mesâbîhu’s-Sünne.” *DİA*, (2004): XXIX, 258-260.
- Hüseyin Vassaf, Osmanzâde. *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerhi Esmâr-ı Ebrâr*. İstanbul: 2005.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dar’ul-İhyâ’il-Kütüb’il-Arabiyye, 1373/1953.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Afrîkî el-Mısırî. *Lisânü’l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 711/1311.
- Kara, İhsan. “Selâmi Ali Efendi.” *DİA*, (2009): XXXVI, 348-349.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
- Karagöz, Mustafa. “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci.” *İlim Yayma Vakfı Ku’ran ve Tefsir Akademisi Araştırmaları*, No.1, (18-23 Ağustos 2008): 441-475.
- Karaman, Hayreddin. “Fıkıh.” *DİA*, (1996): XIII, 1-14.
- Kaya, Mahmut. “Meşşâiyye,” *DİA*, (2004): XXIX, 393-396.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu’cemü’l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414/1993.
- Kılıç, Hulusi. “Bağdatlı İsmâil Paşa.” *DİA*, (1991): IV, 447-448.
- Kırca, Celal. “Aksâmu’l-Kur’ân.” *DİA*, (1989): II, 290-291.
- Kurnaz, Cemal ve Tadcı, Mustafa. “Hüseyin Vassâf.” *DİA*, (1999): XIX, 18-19.

- Kurtubî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Maden, Şükrü. "Tefsirde Şerh Hâşiye ve Ta'lika Literatürü." *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3, No.1 (2014): 183-220.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zürkânî." *DİA*, (2003): XLIV, 579-580.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zehebî." *DİA*, (2003): XLIV, 188-189.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9, No.18, (2011): 9-66.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Tefsir." *DİA*, (2011): XL, 290-294.
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc el-Kuseyrî en-Neysâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Okuyan, Mehmet. *Kıssalar Ne Söyler*. İstanbul: Düşün Yayınları 2017.
- Öz, Mustafa. "Serkis, Yûsuf İlyân." *DİA*, (2009): XXXVI, 567.
- Özcan, Abdulkadir. "Mehmed Süreyya." *DİA*, (2003): XXVIII, 527-529.
- Özek, Ali, Karaman, Hayrettin, Dönmez, İbrahim Kâfi, Çağrıç, Mustafa, Gümüş, Sadrettin ve Turgut, Ali. *Kur'ân'ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2013.
- Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış," *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi* 3, (Haziran 2011): 91-160.
- Öztürk, Zehra. "Züleyha." *DİA*, (2013): XLIV, 552-553.
- Paşa, İsmâil. *Hediyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî. 1955.
- Râğıb el-İsfahânî. *Müfredât fî Garîbü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Mâriفة, 1422/1209.

- Râzî, Ziyâeddin Ömer Muhammed Fahreddin. *Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sarı, Mehmet Ali. “el-İtkân.” *DİA*, (2001): XXIII, 464.
- Serkis, Yûsuf Elyan. *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arrebbe*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1928-1930.
- Sülün, Murat. “Şehâbeddin Sivâsî,” *DİA*, (2010): XXXVIII, 418-421.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1996.
- Sürmeli, Mehmet. *Hız. Peygamberin Kur'an Anlayışı*. Ankara: MGV Yayınları, 2017.
- Sürûrî, Muslihiddin Mustafa b. Şaban. *Tefsîru Sûreti Yûsuf*. Ötüken İl Halk Ktp., No.787.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2002.
- Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakat*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Şengül, İdris. “Kıssa.” *DİA*, (2002): XXV. 498-501.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Tâbâtabâî, es-Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye 1372.
- Tahânevî, Muhammed A'la b. Ali. *Keşşâf-ı Istilâhi'l-Fûnûn*. thk. Ali Duhrûc Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1416/1995.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tevrat, “Yaratılış”. [1.5.2018]. <http://www.yolgosterici.com/tevrati/tevrati01.htm>.
- Topaloğlu, Bekir. “Yûsuf Sûresi.” *DİA*, (2013): XLIV, 28-30.
- Topaloğlu, Bekir ve Hayreddin Karaman. *Yeni Kâmus*. İstanbul: Elif Ofset, 1980.
- Tosun, Necdet. “Aziz Mahmut Hüdâyî'in Tecelliyât İsimli Eseri ve Tasavvufta Ruhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği.” *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, (21-22 Mayıs 2005): 223-230.

- Uğur, Mücteba. “el-A‘lam.” *DİA*, (1989): II, 335.
- Uludağ, Süleyman. “Akıl.” *DİA*. (1989): II, 246-247.
- Uludağ, Süleyman. “Celvet.” *DİA*. (1993): VII, 273.
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir.” *DİA* (2001): XXIII, 424-428.
- Uludağ, Süleyman. “Keşf.” *DİA*. (2002): XXV, 315-317.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis.” *DİA*. (2006): XXXII, 526-529.
- Uludağ, Süleyman. “Sülûk.” *DİA*, (2010): XXXVIII, 127-128.
- Ünal, Mehmed. “Afvî Yâkub.” [1.5.2018]. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afvi-yakub>.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “İ‘câzü’l-Kur’ân.” *DİA*, (2000): XXI, 403.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Kelâm.” *DİA*, (2002): XXV, 196-203.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Müteşâbih”, *DİA*, (2006): XXXII, 204-207.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Celvetiyye.” *DİA*, (1993): VII, 273-275.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Necdet. “Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi’ Şeyh Tayini.” *Aziz Mahmut Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, (21-22 Mayıs 2005): 95-100.
- Yılmaz, Okan Kadir. *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Yücer, Hür Mahmut. “Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi’ye Göre Celvetî Erkânı.” *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu* (20-22 Mayıs 2005) 279-310.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi’t-Tefsîr ve’l-Hadîs*. Kahire: Mektebetü Vehbe 1986.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1424/2003.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdü’l-Mevcûd-Ali Muhammed Mu’avviz. Beyrut: Daru’l Fikr, 1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal fî İlmî'l-Luġa*. Beyrut: Dâru İhyâ-i Ulûm 1990.

Zerkânî, Muhammed Abdülaziz, *Menâhil 'ül-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kuteybe, 2010.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.

Zirikli Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002.

EK-1

Ya'kûb Afvî'nin kabir şahidesi.

Eserin dibâcesi. Ya'kûb Afvî, *Netîcetü 't-Tefâsîr fî Süreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmed Paşa nr.19) vr.1b.

EK-3

قد وقع الفراغ من تأليف هذا التفسير وتحريره بفضل الله تعالى
 وحسن تيسيره عن يد مؤلفه الفقير الحقير اضعف العباد شيخ يعقوب
 ابن شيخ مصطفى الجالوتي بعد العصر من يوم الاربعاء الاخر من شهر
 محرم الحرام لسنة ثلث وثلثين ومائة و الف وقد اخذته من تفسير
 القاضي وتفسير الامام الرازي وتفسير الزمخشري وتفسير الثيسير
 للامام الهمام النسفي وكل ما يتعلو بالقصص فهو من التيسير
 وقلمنا صرح باسمه ومن تفسير الفقيه ابى الليث وتفسير العيون
 والنيسابورى وتفسير البغوى وتفسير ابى السعود وتفسير البحر
 لابي حيان ومن تفسير اللباب ومن ابن الشيخ وسعدى جلبي
 ومن ثاويلات القران للامام ابى منصور المارديني ومن تفسير القشيري
 وغيرها من معتبرات التفاسير ومن بعض كتب الموعظة للثقات
 جعله الله تعالى سببا لنجاتي بعد ماتي وعفرتي ولو الدتي وللمؤمنين
 بحرمته نبيه محمد عليه افضل الصلوة والسلام وعفرت الله
 لمن دعا لهذا الفقير الذليل ورحم الله
 عبدا قال آمينا

Eserin hâtimesi. Ya'kûb Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fi Süreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmed Paşa nr.19) vr.132a.

ÖZGEÇMİŞ

Emine ARABACI Samsun'nun Çarşamba ilçesinde 03.01.1978 yılında doğdu. Bafra İmam Hatip Lisesinden mezun olduktan sonra kayıt olduğu Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 1999 yılında tamamladı. 2007 ile 2013 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kurslarda öğreticilik yaptı. 2013 yılında İmam Hatip Lisesi meslek dersi öğretmeni olarak atandı. Halen Karabük İmam Hatip Lisesinde görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk annesidir.

